T.C.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İSLÂM HUKUKU BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ŞA'RÂNÎ'NİN MÎZÂNÜ'L-KÜBRÂ İSİMLİ ESERİNDEKİ İTTİFAK NOKTALARI

ONUR BERAT ÖRER

TEZ DANIŞMANI

DR. ÖĞRETİM ÜYESİ FATİH YAKAR

EDİRNE 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **V**

ABSTRACT ..... **VI**

ÖNSÖZ ..... **VII**

KISALTMALAR ..... **IX**

GİRİŞ **1**

ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ **1**

ARAŞTIRMANIN AMACI **2**

ARAŞTIRMANIN PLANI VE YÖNTEMİ **2**

KONUNUN SINIRLANDIRILMASI **3**

I. BÖLÜM

ABDÜLVEHHÂB eş-ŞA`RÂNÎ'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE YAŞADIĞI DÖNEM **4**

A. HAYATI **4**

1. İsmi ve Nesebi 4
2. Çocukluk Dönemi 4
3. Kahire Yılları ve Vefâtı 5

B. İLMÎ KİŞİLİĞİ **7**

1. İlim Aldığı Hocaları 7

2. Tahsil Ettiği İlimler ve Üslûbu 9

3. Öğrencileri 9

4. Mezhebi 10

5. Eserleri 11

a. Fıkha Dair Eserleri 11

b. Kelâma Dair Eserleri 12

c. Hadîse Dair Eserleri 13

d. Tasavvuf ve Ahlâka Dair Eserleri 14

e. Biyografiye Dair Eserleri 15

C. YAŞADIĞI DÖNEMİN ÖZELLİKLERİ 15

1. Siyâsi ve Sosyolojik Durum 16

2. Kültürel ve İlmî Durum 18

3. Şa`rânî Dönemi Mısır'da Fıkhî Durum 21

II. BÖLÜM

MÎZÂNÜ'L-KÜBRÂ'DA DÖRT MEZHEBİN İTTİFAK NOKTALARI 24

A. ŞA`RÂNÎ'NİN MÎZÂNÜ'L-KÜBRÂ'SI 24

1. Mîzân Tasvîrî 24

2. Şa`rânî'nin Mîzânü'l-Kübrâ'da Faydalandığı Eserler: 27

3. Eserin Metodu ve Temel Özellikleri 29

a. Teşdît ve Tahfîf 34

b. Mîzan'ın Tasavvufî Yönü 35

c. Uzlaştırmacı Yönü 36

4. Şa`rânî'nin Eseri Hakkındaki Yorumu 38

5. Şa`rânî'nin Mezheplerin Eşitliği Teorisi 39

B. ŞA`RÂNÎ'NİN MÎZÂN'I YAZMASINDAKİ DIŞ ETKENLER 40

1. Şa`rânî Döneminde Mısır'daki Mezhep Çatışmaları: 40

2. Şa`rânî Döneminde Ulemâ-Sûfi Mücadelesi: 43

C. NİKÂH VE TALÂK BAHİSLERİNDEKİ İTTİFAK NOKTALARI 47

1. Nikâh 48

a. Nikâh Akdinin Rükûnleri 48

(1). Taraflar 49

(2). İrâde Beyânı 49

b. Nikâh Akdinin Şartları 50

(1). Geçerlilik Şartları 50

(a). Şâhitler 50

(b). Evlenme Engelinin Olmaması 51

(c). İkrâhın Olmaması 51

(2). Yürürlük Şartları 51

(3). Bağlayıcılık Şartları 51

2. Nikâh Bahsindeki İttifak Noktaları.....52

3. Nikâh Yasaklarındaki İttifak Noktaları.....53

4. Nikâhta Ayıp ve Muhayyerliklerle İlgili İttifak Noktaları.....54

5. Mehirle İlgili İttifak Noktaları.....54

6. Kasm (Eşler Arası Adâlet) ile İlgili İttifak Noktaları.....56

7. Nüşûz ile İlgili İttifak Noktaları.....57

8. Talâkla İlgili İttifak Noktaları.....58

a. Hul` ile İlgili İttifak Noktaları.....60

b. Ric'î Talâkla İlgili İttifak Noktaları.....62

c. Îlâ ile İlgili İttifak Noktaları.....64

d. Zıhâr ile İlgili İttifak Noktaları.....66

e. Liân ile İlgili İttifak Noktaları.....68

f. İddetlerle İlgili İttifak Noktaları.....70

9. Nafakayla İlgili İttifak Noktaları.....72

10. Emzirmeyle (Radâ`) İlgili İttifak Noktaları.....73

11. Hidâne ile İlgili İttifak Noktaları.....75

SONUÇ.....77

KAYNAKÇA.....79

ÖZET

Bu çalışma bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın konusuna, önemine, amacına, plan ve yöntemine dair bilgilere yer verilmiştir.

Birinci bölümde m. XVI. yüzyıl Mısır fakîhlerinden İmam Şa'rânî'nin hayatından, yaşadığı dönemin ilmî, sosyal ve siyâsî durumlarından bahsedilmektedir.

İkinci bölümde ise Şa'rânî'nin *Mîzânü'l-Kübrâ* isimli eseri hakkında bilgiler yer almaktadır. Ardından çalışmanın ana konusu olan Şa'rânî'nin ortaya koyduğu dört mezhebe dair icmâ` edilen meseleler ele alınmaktadır. Sonrasında bu meseleler hakkında dört mezhebin temel kaynaklarına bakılarak Şa'rânî'nin tespitleri değerlendirilmektedir. Bu süreçte Şa'rânî'nin değinmediği bir icmâ` tespit edildiyse ilgili konunun peşinde zikredilmekte, Şa'rânî'nin değinip de hakîkatte ihtilaf bulunan meseleler de, ihtilaf gerekçeleriyle birlikte gerekli yerlerde belirtilmektedir.

Nihayetinde Şa'rânî'nin ortaya koyduğu ittifak meselelerine dâir değerlendirmelerin bulunduğu bir sonuç bölümü bulunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Şa'rânî, Mîzânü'l-Kübrâ, fıkıh, mezhepler, ittifak.

ABSTRACT

This study consists of an introduction and two parts. The introduction section provides information on the subject, importance, purpose, plan and method of the study.

The first chapter includes the life of Imam Sha'rânî, one of the 16th century Egyptian Faqihs, and the scientific, social and political situation of his time.

The second section contains information about the work of Sha'rânî named *Mîzânü'l-Kübrâ*. Then, the main subject of the study, the four sectings revealed by Sha'rânî have been agreed on issues. The findings of the Sha'rânî are then evaluated by looking at the basic sources of the four sects. In this process, if a consensus was established that the Sha'rânî did not mention, it was mentioned in the pursuit of the relevant issue, and the issues that the Sha'rânî referred to and found to be in conflict in the truth are mentioned in the relevant places together with the reasons for the conflict.

In the end, there is a conclusion section with assessments of the alliance issues revealed by the Sha'rânî.

Key words: Sha’rânî, Mîzânü'l-Kübrâ, canon law, sects, alliance.

ÖNSÖZ

Dinamik bir yapıya sahip olan İslâm fıkhı, asr-ı saâdetten günümüze evrilerek gelişini devam ettirmiştir. İnsan zihninin muhtelif işleyişinin tabî bir sonucu olarak dönemsel bazı faktör ve şartların da etkisiyle mezhepler oluşmuş, zamanla kendilerine ait usûller ortaya koymuş ve her biri çevresine taraftar toplamıştır. Bu mezheplerin bazısı günümüze kadar ulaşmamış, bazısı da hâlen varlığını sürdüren birer yapı olarak Müslüman toplumun ihtiyaçlarına çözüm üretmeye devam etmiştir.

Usûl ve anlayışlarının farklı olması hasebiyle mezhep imamları ve arkalarından gelen müçtehitler birbirleriyle ihtilâfa düşmüşler bazen de görüş birliği sağlamışlardır. Mukârin fıkıh da isminden anlaşılacağı üzere, mezhepler arası bu ihtilafların mukâyeselerinin yapıldığı, ittifaklarının ele alındığı, ilmî zemini çok geniş olan bir sahadır.

Mezhepler arası farklılıkların ve ortak noktaların değerlendirilmesinin yapıldığı bu sahada pek çok eser kaleme alınmıştır ki bu çalışmanın merkezindeki *Mîzânü'l-Kübrâ* da bu eserlerden yalnızca bir tanesidir. Şu kadar var ki bu eserde araştırmanın amacı başlığı altında zikredilen maksatlara binâen yalnızca ittifak noktaları değerlendirilecektir.

Farklı coğrafyalarda yaşayan Müslümanların ortak noktalarının tespîtini sağlaması ve amelî meselelerde ihtiyat boyutunu gözeterek her mezhebin onayladığı şekilde hareket etme noktasında gayret eden mükelleflere yardımcı olması yönüyle, mezheplerin ittifak noktalarının ele alınıp değerlendirilmesi, pek çok faydayı hâiz bir uğraş olarak değerlendirilebilir.

Zira İslâm toplumunun birlik ve beraberlik duygusunun gelişmesi için temel dinamiklerdeki ittifak noktalarının tespit edilmesi Müslümanlar üzerine bir ödevdir. Yine mükelleflerin muâmelâtlarda ihtiyatı gözetmesinin her mezhebin müstehap gördüğü bir davranış olması bakımından da ittifakların bilinmesi ayrı bir öneme sahiptir.

Bu çalışmada, konu seçiminden tezin tamamlanmasına kadar her aşamada içtenlikle bana destek veren, hiçbir zaman yardımlarını esirgemeyen, pek değerli fikir,

tespit ve yönlendirmeleriyle tezin oluşmasında rehberlik edip, düzeltme ve tashihlerde bulunan kıymetli hocam Dr. Öğretim Üyesi Fatih Yakar'a en kalbî şükran ve minnet duygularımla teşekkür etmeyi kendime bir borç bilirim.

Araştırma sürecinde zengin kaynaklarından çokça istifâde ettiğim Selçuk Dînî Yüksek İhtisas Merkezi Kütüphanesi'nin personellerine de huzurlu çalışma ortamı sağlamalarından dolayı teşekkür ederim.

Duaları ve teşvikleriyle yanımda olup bana motivasyon sağlayan değerli hocalarım ve kıymetli arkadaşlarıma da ayrıca teşekkür ederim.

Onur Berat ÖRER

05.09.2019

Esenler/İSTANBUL

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makâle
b.	: İbn, bin
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
h.	: Hicrî
hz.	: Hazreti
m.	: Mîlâdî
md.	: Madde
ö.	: Ölüm tarihi
r.a.	: Radıyallahu anh
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
sy.	: Sayı
thk.	: Tahkik eden
trc.	: Terceme eden
t.y.	: Tarih yok
vd.	: Ve diğerleri
yy.	: Yayım yeri yok

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Bu araştırmanın ana konusu Şa'rânî'nin öne sürdüğü ittifak noktalarının değerlendirmesini yapmaktır.

İslâmın doğuşundan yaklaşık on asır sonra kaleme alınan bir eser fıkhî bir perspektifle incelenecek ve geçen bunca zaman zarfında İslâm toplumundaki ayrılıkların aksine, ne gibi ortak noktaların olduğuna temas edilecektir.

Şurası bir hakikattir ki, asr-ı saâdetten günümüze dek İslâm coğrafyasında cereyan eden tefrikalar ve hizipleşmeler, İslâmın ana mesajlarından biri olan vahdet anlayışını önemli ölçüde yaralamaktadır. Tarih bunun tezahürleriyle doludur. Günümüzde her şeyden önce Müslümanların birlik ve beraberlik duygularının güçlenmesine ihtiyaç duyduğu ise aşikardır.

Bir başka husus, içtihâdî farklılıkların tefrika olarak değerlendirilmesinin yanlışlığıdır. Zira müçtehitlerin farklı görüşlerinin birer zenginlik addedilmesi gerektiği yerde tefrika sebebi olarak görülmesi, Müslümanlar arasındaki birlik ve beraberlik duygusunu zedelemektedir. Oysa farklı içtihatlar, her zaman Müslümanlara fayda sağlamıştır. Hatta içtihat farklılıkları farklı seviye ve değişik hallerdeki insanların, farklı durumlarına ayrı ayrı çözümler sunması yönüyle de esâsında gerekli bir olgudur.

Öte yandan mezhepler arası ittifaklar, ümmetin birlik ve beraberlik ruhunu canlı tutan, İslâm toplumundaki dayanışmayı perçinleyen ve her zaman ihtiyaç duyulan önemli bir olgu olması yönüyle de ayrı bir değere sahiptir. Bu açıdan bakıldığında *Şa'rânî'nin Mîzânü'l-Kübrâ İsimli Eserindeki İttifak Noktaları* isimli bu çalışmanın bir nebze de olsa İslâm toplumundaki vahdet anlayışının kuvvet bulmasına katkı sağlayacağı ümit edilmektedir.

ARAŞTIRMANIN AMACI

Araştırmada, müellifin *Mîzânü-l Kübrâ* isimli eserinde kaleme aldığı, mezhep müçtehit ve imamlarının düştüğü ihtilaflardan ziyade, onların ittifak ve icmâ` ettiği noktalara temas edilecektir.

Amacımız müellifin eserindeki mezheplerin icmâ` ettikleri meseleleri ortaya koymak ve bu hükümleri aslî kaynaklarından tespit ederek değerlendirmesini yapmaktır. Araştırmamızın mütemmim cüzü ve zarûrî uzantısı olarak Şa'rânî'nin eserinde takip ettiği genel metoda dair inceleme ve tespitlerde bulunmak bu çalışmanın tâlî amacını oluşturmaktadır.

Son olarak araştırmada güdülen diğer bir amaç da; muâmelâta dair fıkhî meselelerde ihtiyatı gözeterek, ihtilafsız hükümlerle amel etmek isteyen kimseler için başvuru niteliğinde bir çalışma hazırlamaktır.

ARAŞTIRMANIN PLANI VE YÖNTEMİ

Bu çalışma iki bölüm halinde hazırlanacak olup ilk bölümde Şa'rânî'nin hayatından bahsedilecek ve ilmî birikimine dair bilgiler sunulacaktır. Ardından yaşadığı coğrafyanın yapısından, ilmî-kültürel zemininden bahsedilecektir.

İkinci bölümde Şa'rânî'nin Mîzânü'l-Kübrâ isimli eserinin tanıtımı ve eserindeki ittifak noktalarının tespit ve değerlendirmesi yapılacaktır. Ardından dört mezhebin ana kaynaklarına, varsa ilgili tez ve makalelere mürâcaat edilip Şa'rânî'nin öne sürdüğü ittifakların tespiti noktasında araştırma yapılacaktır. Konuyla ilgili ortaya konulan hükümlerin delilleri incelendikten sonra bu delillerle Şa'rânî'nin tespitleri birlikte değerlendirilecektir.

KONUNUN SINIRLANDIRILMASI

İslâm hukuku alanında, fıkhın bütün konularını kapsayan bir çalışmanın, büyük hacimli bir çalışma demek olduğu ehlince malumdur. Zira klasik fıkıh kitapları ibâdât muâmelât ve ukûbât gibi muhtevası zengin bahisleri içerir. Genelde taharet bahsiyle başlayan ibâdât; namaz, zekât hac gibi ibadetleri konu edinirken, muâmelât; akitler, vekâlet, kefâlet, mirâs, vasiyet gibi konuları ihtiva eder. Serika, haddi kazf, haddi şurb, ta'zîr, diyet, gibi mevzûlar ise ukûbât konusunun kapsamındadır.

Şa'rânî de mütekaddim fakîhler gibi *Mîzânü'l-Kübrâ* isimli eserini bu metoda göre te'lîf etmiş, dolayısıyla eseri iki ciltten oluşmuştur.

Herhangi bir yüksek lisans çalışmasının, yukarıda zikredilen fikhın tüm konularını ihtiva eder nitelikte olmasıysa hacmini hayli artıracağı için konularının mutlak surette sınırlandırılması gerekmektedir.

Bu itibarla muâmelât başlığı altında yer alan "nikâh" ve "talâk" bahisleri ve bu bahislerinin zarûri uzantıları olan "radâ`", "nafaka","hidâne" gibi konuların işlenmesine karar verildi. Böylelikle hem çalışmanın hacminin gereğinden fazla büyümemesi sağlandı, hem de ele alınan konular etraflıca işlenerek çalışmaya sistematik bir hüviyet kazandırıldı.

I. BÖLÜM

ABDÜLVEHHÂB eş-ŞA`RÂNÎ'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE YAŞADIĞI DÖNEM

A. HAYATI

1. İsmi ve Nesebi

Soyu Muhammed b. Hanefiyye yoluyla[1] Hz Ali'ye kadar ulaşan[2] Şa`rânî'nin tam ismi, Ebu-l Mevâhib (Ebu Abdirrahman) Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî eş-Şa`rânî el-Mısrî'dir.[3] Hicrî 898 yılında Kahire'nin Kalyûbiye bölgesindeki Kalkaşen'de doğan Şa`rânî,[4] henüz kırk günlük bir bebek iken yerleştikleri babasının köyü Menufiye'ye bağlı Ebuşa`râ'ya nispet edildiği için Şa`râvî nisbesiyle de anılmaktadır.[5]

2. Çocukluk Dönemi

Şa'rânî ilk yıllarında dinî eğitimini babasından almıştır. Sekiz yaşına geldiğinde babasını kaybeden Şa'rânî ilme olan arzusundan bir şey kaybetmez ve aynı

[1] Muhammed b. Hanefiyye, Hz. Ali'nin, hanımlarından biri olan Havle bint Ca'fer el-Hanefiyye'den doğan çocuğudur. Bu konuda bk. Taha Abdülbaki Sürûr, *eş-Şa`rânî vet-Tasavvufu'l-İslâmî*, Matbaatü'l-İlm, Kahire yy., s. 11.
[2] Şakir Mustafa, *et-Târihü'l-Arabî ve'l-Müerrrihûn*, (Beyrut: Darü'l-İlmi'l-Melâyîn, 1990), s. 261.
[3] Hayri kaplan, "Şa`rânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010) 38: 347.
[4] Necmeddin el-Gazzî, *el- Kevâkibü's -Sâire,* c. 3, s. 176.
[5] Hayreddin Zirikli, *el-A`lâm*, (Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, t.y.), c. 4, s. 180.

yaşta hafızlığını tamamlar.[6] Kur'an'ın yanı sıra, ezberlemiş olduğu pek çok kitabı kardeşi Abdülkadir ile mütalâa eder.[7] On iki yaşına geldiğinde annesini de kaybeden Şa'rânî Hızır ismindeki bir şahısla ilim tahsili için babasının köyü olan Ebuşa`ra'dan ayrılır ve Kahire'ye yolculuk yapar.[8]

3. Kahire Yılları ve Vefâtı

Şa'rânî Kahire'ye geldikten sonra hemen hemen bütün hayatını burada geçirir. Medreselerde yaşayarak İslâmi ilimleri tahsil etmeye devam eder. O dönemlerde medreseler toplumun ilmî ve kültürel zenginliğini yansıtan önemli kurumlardan biridir. Şa'rânî'nin hayatında da el-Gamrî ve Ummu Havand medreseleri önemli yer teşkil etmektedir. Buralarda konaklar ve bu medreseler sayesinde ilmini epey geliştirir. On yedi sene ikâmet ettiği El-Gamrî medresesinde Hasan el-Gamrî Şa'rânî'nin en yakın arkadaşı, caminin imamı Emînüddin b. Neccâr da onun Kahire'deki ilk hocası olmuştur.[9] Ve hocasından ilk okuduğu eser de *Şerhu'l-Minhâc*'tır.[10] Sadece bu eserle yetinmeyen Şa'rânî medresede kaldığı zaman boyunca *Elfiye, Telhîs, Kavâidu İbn Hişâm, Şâtıbiyye, Minhâc* adlı eserleri de hıfzeder.[11]

Şa'rânî *Letâif* isimli eserinde o dönemdeki anılarından bahsetmektedir. O medresede kendisine iyi bakıldığını, yeme–içme gibi aslî ihtiyaçlarının güzelce karşılandığını, himâyesinin güzel yapıldığını, imamın ve çocuklarının kendisini sevdiğini ifade etmektedir. Ayrıca o dönemde takvâ hayatı yaşamaya gayretli olan Şa'rânî, kendisine verilen sadakaları geri çevirdiğini, alma durumunda kaldığında ise bu sadakayı caminin sahanlığına koyduğunu söylemektedir.[12]

---

[6] Abdulvehhâb eş-Şa'rânî, *Levâkıhu'l-envâri'l-kudsiyye fî tabakâti'l-ulemâ ve's-sûfiyye* c. 2, s. 153.
[7] Sürûr, *eş-Şa'rânî,* s. 15.
[8] Haririzâde, *Tibyânü'l-Vesâili'l-Hakâik*, II/II-204b.
[9] Şa'rânî, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ (Levâkihu'l-Envâr fî Tabakâti'l-Ahyâr),* I.II., (thk. Halil Mansur), (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997), s. 484.
[10] Şa'rânî, *Letâifu'l-minen ve'l-ahlâk fî vücûbi't-tahaddus bi-ni`metillâh ale'l-itlâk.* (thk. Sâlim Mustafa el-Bedrî), (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), s. 69.
[11] Şa'rânî, *Letâif,* s. 69.
[12] Şa'rânî, *Letâif,* s. 67.

Bu dönemlerde kendinde sûfî bir yönelim de hisseden Şa'rânî, tahsil ettiği ilimler yanında sûfî çevrelere de yakınlaşır ve bazı tasavvuf ehli şahsiyetlerle temas kurar. Bunlardan birisi de Nureddin eş-Şûnî'dir. Nureddin eş-Şûnî Bedevî tarikatına mensup bir sûfîdir ve onun el-Ezher Camii'nde başlattığı zikirlere Şa'rânî'de katılmaya başlar ve bu yaklaşık yedi yıl devam eder. Hatta bir süre sonra Nureddin eş-Şûnî bu zikirleri el-Gamrî Camii'nde uygulaması için Şa'rânî'yi yetkili kılar.[13] Bir süre sonra bazı olumsuzluklar sebebiyle el-Gamrî camiinden ayrılmak zorunda kalır ve Hicrî 927 senesinde Ummu Havand Medresesi'ne yerleşir. Burası el-Gamrî Camii'ne nispetle daha sakin bir medrese olsa da burada bazı idareci ve halkın bazı kesimleriyle tanışıp görüşmesi neticesinde ismi burada şöhret bulmaya başlar.[14] Birçok eserini de bu medresede te'lif etme imkânı bulur.[15]

Şa'rânî sonraları kendisi için inşâ edilmiş olan Şa'rânî Zaviyesi'ne taşınır. Burası Mısır'ın önde gelen zaviyelerinden biri haline gelir. Şa'rânî'nin Letâif'te belirttiğine göre bu zaviyede diğerlerinden farklı olarak Kur'an, fıkıh, hadis ve tasavvuf gibi ilimlere dair eserler de birer ilim faaliyeti olarak okutulmaktaydı.[16]

Bu zaviyede Şa'rânî'nin ünü daha da artar ve artık Mısır'ın tanınmış sûfîlerinden biri olur. Zaviyesindeki onlarca fakir talebeyi evlendiren, pek çok müridini hacca götüren,[17] zaviyesinde yüzlerce Kur'an hafızı yetişen Şa'rânî, h. 973 (5 Aralık 1965) senesinin Cemâziyelevvel ayının on ikisinde vefat eder ve zaviyesinin özel bir odasına defnedilir.[18]

---

[13] Abdülhafız Fergâlî, *Abdülvehhâb eş-Şa'rânî: İmâmü'l-Karni'l-Aşir*, (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1985), s. 56.
[14] Taha Abdulbaki Sürûr, *eş-Şa'rânî vet-Tasavvufi'l-İslâmî*, s. 34.
[15] Fergâlî, *Abdülvehhâb eş-Şa'rânî: İmâmü'l-Karni'l-Aşir,* s. 59.
[16] Şa'rânî, *Letâif*, s. 702.
[17] Fergâlî, *Abdülvehhâb eş-Şa'rânî: İmâmü'l-Karni'l-Aşir*, s. 70; Zeynüddin Abdürraûf ibn-i Ali el-Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye fi Terâcimi's-Sûfiyye,* (thk. Abdülhamid Salih Hamdan), (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, t.y.), c. 4, s. 72. Bu bilgiler için ayrıca bk. Aykut Avcı*, Fıkhî İhtilaflara Tasavvufî Bir Bakış Açısı (Şa'rânî Örneği), (*Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi), 6-12.
[18] Kaplan, " Şa'rânî", 347.

B. İLMÎ KİŞİLİĞİ

Şa'rânî hayatı boyunca ilimle meşgul olmuş bir şahsiyettir. Dolayısıyla ilim ve ilmin gerektirdiği haller karakterinin ana omurgasını oluşturmaktadır. Onun hayâtı incelendiğinde ve hakkında bilgiler sunan araştırmacıların çalışmalarına bakıldığında, ilim, amel, takvâ, zühd, alçakgönüllülük, diğerkâmlık gibi hasletleri şahsında topladığına dair bilgilere ulaşılabilmektedir. Ayrıca eserleri incelendiğinde hep uzlaştırıcı bir dil kullandığı, ihtilaflara rahmet-i ilâhî nazarıyla baktığı da anlaşılmaktadır.[19]

1. İlim Aldığı Hocaları

Herkeste olduğu gibi Şa'rânî'nin şahsiyetinin üzerinde de kendilerinden ilim aldığı hocalarının etkisi bulunmaktadır. Nakledildiğine göre Şa'rânî'nin ilim tahsil ettiği hocaların sayısı üç yüz civarındadır.[20] Bunların birçoğunu Şa'rânî *et-Tabakâtü'l-Kübrâ* isimli eserinde beyan etmektedir. Hepsini burada zikretmek fazla uzun olacağı için önemli görülen bir kısmı yazarak iktifâ etmek daha uygundur.

Yukarıda da bahsedildiği üzere babasından sonra onun karakterine yön veren hocalarından biri Nureddin eş-Şûnî'dir. Bir mutasavvıf olan Şûnî'nin yanı sıra fakîh, müfessir, muhaddis pek çok hocadan ders almıştır. Ders aldığı hocaların başında Yahya b. Muhammed Zekeriyyâ el-Ensârî (ö.926/1520) gelmektedir. Fıkıhtan belâgata, hendeseden tasavvufa, kıraatten lügate pek çok alanda mahir olan bu zat İbn-i Hacer, İbnü'l-Hümam, Kâfiyeci gibi zamanın önde gelen alimlerinden ders almıştır. Bir dönem kadı'l-kudatlık vazifesini yürüten el-Ensârî bu görevden haksızlıklara karşı verdiği tepkilerden dolayı azledilince kendini kitap mütalâası ve talebe yetiştirmeye adar.[21] Böylelikle o Şa'rânî'yi hem zahirî hem batınî ilimlerle yetiştirmiş olur. Şa'rânî

[19] Şa'rânî, *Mîzânü'l-Kübrâ*, c. 1, s. 11.
[20] Hiras Bûalâkî, *Mevsûatü A'lâmi'l-Ulemâ ve'l-Udebâi'l-Arab ve'l-Müslimîn*, (Tunus: Câmiatu Zeytûniyye, 2008), c. 2, s. 480.
[21] Zirikli, *el-A`lâm*, c. 3, s. 146.

hocasından *Tefsîru'l-Beydavî, Kuşeyri Risâlesi, Şerhu'l Kastallâni, Fethu'l-Bârî, Haşiyetü Sa'düddin ale'l-Keşşâf, Muhtasar-ı Müzenî üzerine el-Ensârî'nin şerhi, Şerhu Âdâbi'l-Bahs, Cem'u'l-Cevâmi` ve Haşiyetuhu, Şerhu't-Tahrîr, Şerhu'l-Aynî* ve *Şerhu'l-Bermâvî*'yi okuduğunu söylemektedir.[22]

Şa'rânî, dönemin önemli muhaddislerinden biri olan Şehabeddin Kastallânî (ö.923/1517)'den de ders almıştır. Bu zat kıraat ve kelâm dallarında da otoritedir. Önemli eserlerinden bazıları şunlardır; *Mevlîdü'n-Nebî, el-Mevâhibü'l-Ledüniyye, İrşâdü's-Sârî alâ Sahîhi'l-Buhârî, Letâifü'l-İşârât li Fünûni'l-Kıraât*.[23] Şa'rânî, *İrşâdü's-Sârî* ve *el-Mevâhibü'l-Ledüniyye* isimli kitapları ders olarak okumuştur.[24]

Şa'rânî, İbn-i Hacer (ö.852/1449) ve Suyûtî (ö.911/1505) gibi kendi dönemlerinin önemli alimlerinin ders halkasında bulunan Burhânuddin İbrahîm b. Alî el-Kalkaşendî(ö.922/1516)'den de dört seneye yakın ders alır.

Yukarıda hayatında önemli rol oynayan bu zatların yanı sıra Şa'rânî, başka pek çok alimden doğrudan veya dolaylı olarak ders almıştır. Bazıları şunlardır; Şihâbüddin Ahmed b. Ali eş-Şîşenî (ö.919/1513), Şemsuddin es-Semânûdî (ö.921/1515), Nûruddin Ca'fer es-Senhûrî (ö.923/1517), Şihâbüddin Ahmed el-Hüsâmî (ö.925/1519), Nûruddin Ali el-Eşmûnî (ö.929/1523), Abdulhak b. Muhammed es-Sibnâtî (ö. 931/1525), Cemâlüddin Abdulkâdir es-Sânî (ö.931/1525), Kemâlüddin Muhammed et-Tavîl (ö.936/1530), Bedruddin Muhammed el-Meşhedî (ö.936/1530), Sa'düddin Muhammed ez-Zehebî (ö.939/1532), Şemsüddin Muhammed ed-Devâhilî (ö.939/1532), Şihâbüddin Ahmed er-Remlî (ö.957/1550) vd.[25]

---

[22] Şa'rânî, *Letâif*, s. 73-74.

[23] Abdülkadir Şenel, "Kastallânî, Ahmed b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001) 24: 583.

[24] Şa'rânî, *Letâif*, s. 72.

[25] Şa'rânî, *et-Tabakâtü's-Süğrâ*, (thk. Abdulkadir Ahmed Atâ), (Kahire: Mektebetu'l-Kâhire, 1990), s. 51-65.

2. Tahsil Ettiği İlimler ve Üslûbu

Şa'rânî'nin İslâmi ilimlerin birçok dalında liyâkatli olduğu söylenilebilir. Fıkıhtan biyografiye, hadisten tasavvufa pek çok alanda eserler te'lif eden Şa'rânî'nin eserlerine bakıldığında, kendisinin ilmî karakterine ilişkin olarak, tasavvufî bir üslûbun hâkim olduğu kolayca gözlemlenebilmektedir. Öyle ki zâhirî ilimlerle ilgili te'lif ettiği herhangi bir eserde dahi onun sûfî yorumlarına rastlanabilmektedir. Söz gelimi Şa'rânî'nin üzerinde çalıştığımız ve en meşhur eserlerinden biri olarak bilinen *Mîzânü'l-Kübrâ* isimli kitabı, her ne kadar fıkıh eseri olsa da muhtevasındaki sûfî yaklaşımlar hemen göze çarpmaktadır. Meselâ eserinin birinci cildinin yirmi dokuzuncu faslında bir ağaç resmi çizmiş, bu ağacın kökünü şeriata benzetmiş, dallarını mezheplerin imamlarına, küçük dalları sonraki dönemlerde gelen müçtehitlere, dalların ucundaki budakları da talebelerin sözlerine benzeterek betimleme yapmıştır.[26] Buradan hareketle Şa'rânî'nin, daha önceki fıkıh eserlerinde bulunmayan farklı bir üslûba sahip olduğu söylenebilir.

Şa'rânî eserinde bunun gibi pek çok tasavvufî yaklaşımlarda bulunmuştur. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde *Mîzânü'l-Kübrâ*'nın muhtevasından söz edileceği için eseriyle ilgili şimdilik bu kadarıyla yetinmek daha isabetli olacaktır.

3. Öğrencileri

Şa'rânî'nin zaviyesi döneminin önde gelen ilim merkezlerinden biri haline gelmişti. Çünkü bu zaviyenin, fıkıh, tefsir, hadis, kıraat gibi ilimlerin talebelere okutulması için medrese olarak ayrılmış özel bir bölümü vardı. Ayrıca bu medresenin talebe sayısı da çoktu.[27]

Şa'rânî kendi zaviyesinde bulunan medresesinde pek çok öğrenciye farklı dallardaki ilimleri okutmuştu. Öne çıkan öğrencilerinden bazıları şunlardır; Mâlikî

[26] Şa'rânî, *Mîzânü'l-Kübrâ,* c. 1, s. 54.
[27] Şa'rânî, *Muhtasaru'l-i'tikâd li'l-imâmi'l-Beyhakî,* (Kahire: Dâretü'l-Karaz, 2008), s. 89.

fakîhlerinden Ahmed b. İsa[28], Şâfîî fakîhi ve aynı zamanda muhaddis olan Ahmed b. Muhammed el-Bikâî-Arânî (ö. 1045/1635)[29], Abdurrâuf el-Münâvî (ö.1031/1622), Hatîb eş-Şirbinî, İmam Şihabuddin b. Hacer, Muhammed Hicazî b. Abdullah el-Kalkaşendî.[30]

Ayrıca bir dönem İstanbul'a gelerek Sultan Ahmed Medresesi'nde müderrislik yapan, şu an Eyüp mezarlığında medfun Abdürrahim b. Abdülmuhsin eş-Şa'rânî (v.1048/1638) de, Şa'rânî'nin amcasının oğlu olmakla birlikte ondan ilim tahsil etmiş, bir dönem Mekke ve Medîne kadılığı görevini üstlenmiş, zamanının önde gelen alimlerinden biri olmuştur.[31]

4. Mezhebi

İslâmi ilimlerin hemen her sahasında bilgisi olan Şa'rânî bilhassa fıkhî meselelere ağırlık vererek mezheplerin kaynaklarını ayrı ayrı inceler, zamanla her birinin özelliklerine dair ilmi bir vukûfiyet kazanır ve nihayetinde her bir mezhebi Allah indinde doğruluk bakımından eşit görür. Bununla beraber Şa'rânî'yi, özellikle Şâfîî mezhebinde derinleştiği için Şâfîî olarak nitelemek de yanlış olmayacaktır.[32] Zaten tâbî olduğu mezhep imamının İmam Şâfîî olduğunu, eserinin on dokuzuncu faslında kendisi de belirtmektedir.[33]

---

[28] Muhammed Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser fi A'yâni'l-Karni'l-Hâdî Aşer*, (Beyrut: Daru Sadr, t.y.), c. 1, s. 266.
[29] Muhibbî, *a.g.e*. c. 1, s. 315.
[30] Şa'rânî, *Muhtasar*, s. 89-96.
[31] Muhibbî, *a.g.e*. c. 2, s. 410; Babanzâde Bağdatlı İsmail Paşa*, Hediyyetü'l-Ârifîn Esmâu'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn,* (Lübnan: Daru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, 1951), c. 2, s. 125.
[32] Şa'rânî, *Letaif*, s. 42-43.
[33] Şa'rânî, *Mîzânü'l-Kübrâ*'nın ilk cildinde bazı fasıllar yazmış ancak bunları rakamlandırmamıştır. Burada on dokuzuncu fasıl denilmesi, ilk fasıldan başlanarak yapılan numaralandırma sebebiyledir. Bkz; Şa'rânî' *Mîzânü'l-Kübrâ*, c. 1. s. 28.

5. Eserleri

Şa'rânî'nin eserlerinin adediyle ilgili olarak farklı rivayetler olmakla birlikte üç yüz civarında olduğu söylenebilir. Günümüze ise yaklaşık yüz kadar ulaşabilmiştir.[34] Hepsini zikretmek araştırmanın amacından uzaklaştıracağı ve çalışmanın hacmini büyüteceğinden dolayı burada yalnızca öne çıkan bazı eserleri zikredilecektir.

a. Fıkha Dair Eserleri

1. Mîzânü'l-Kübrâ. Üzerinde araştırma yaptığımız eser. Bu eser Şa'rânî'nin en meşhur eserlerinden biridir. Eserin tam olarak ismi *el-Mîzânü'ş-Şa`râniyye el mudhile li-cemi' akvâli'l-eimmeti'l-müctehidîn ve mukallidihim fi'ş-şerî'a-ti'l-Muhammediyye'*dir.[35] A. Faruk Meyan tarafından *Dört Hak Mezhebin Büyük Fıkıh Kitabı* ismiyle Türkçe'ye tercümesi yapılmıştır. Bu eserde bahsettiğimiz ve ileride de değineceğimiz üzere mezhepler arasındaki ittifak-ihtilaf noktalarına temas edilmektedir. İhtilaflar uzlaştırmacı bir dille azimet-ruhsat kavramlarıyla yorumlanmaktadır. İlk cildi bazı fasıllardan oluşmaktadır. O bu fasıllarda soru-cevap metoduyla kitabının içeriğine dair malûmatlar sunmakta, akla gelebilecek bazı tereddüt ve vehimleri cevaplamaktadır. Bu suretle de muhatabı eserinin doğruluğuna dair iknâya çabalamakta olduğu gözlemlenmektedir.[36] Eserde pek çok sûfî yaklaşımlar da göze çarpmaktadır. Çalışmamızın ikinci bölümünde bu eserle ilgili detaylı bilgilere yer verilecektir.

2. *el-Mîzânü'l Hadıriyye*. Bu eser *Mîzânü'l-Kübrâ'dan* önce ele aldığı eseri olup *Mîzânü'l-Kübrâ*'nın muhtasarı mahiyetindedir. Dolayısıyla *el-Mîzânü's-Süğrâ* olarak da bilinmektedir. Eserin en belirgin özelliği mezhepler arası uzlaştırmacı bir üslupla görüş farklılıklarını ruhsat-azimet kavramlarıyla yorumlamasıdır.[37]

---

[34] Kaplan, "Şa'rânî", s. 347-349.
[35] Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, (Beyrut: Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arabiyye, t.y.), c. 2, s. 489; Zirikli, *a.g.e.,* c. 4, s. 181.
[36] Şa'rânî, *Mîzânü'l-Kübrâ, c. 1,* s. 14.
[37] Kaplan, "Şa'rânî", s. 349.

3. *Keşfu'l-Ğumme 'an Cemî'il-Ümme*. Şa'rânî'nin, mezheplerin delil olarak ortaya koydukları hadisleri senet ve kaynaklarını zikretmeksizin topladığı bir eserdir.[38]

4. *Hukuku Uhuvveti'l-İslâm*.[39] Bu eserin "İslâm'da Kardeşlik Hukukunun Esasları" ismiyle Hamit Eker tarafından yapılmış bir Türkçe tercümesi bulunmaktadır.[40]

5. *Minehu'l-Minne fi't-Telebbüsi bi's-Sünne*. Bu eserde fıkhî konulara dair hadisler fıkhî bablara göre tasnif edilmiştir.[41] Abdurrahman Hasan'nın tahkikiyle Kahire'de neşredilmiştir.[42]

b. Kelâma Dair Eserleri

1. Ferâ'idu'l-Kalâ'id fî 'İlmi'l-'Akâ'id.[43]

2. *El-Yevâkit ve'l-Cevâhir fî Beyâni 'Akâidi'l-Ekâbir*. Ağırlıklı olarak soru cevap metoduyla başta Muhyiddin İbnü'l-Arabî olmak üzere sufîlerle beraber kelâm bilginlerinin itikâdî fikirlerinin ele alındığı bir kitaptır.[44]

3. El-Kavâ'idu's-Seniyye fî Tevhîdi Ehli'l-Huşûşiyye. Bu eserde İbnü'l-Arabî'nin görüşleri çerçevesinde sûfîlerin tevhid anlayışından bahsedilmektedir.[45]

4. El-Kavâ'idü'l-Keşfiyyetü'l-Muvazzıha (el-Mûdıha) li-Me'âni's-Sıfâti'l-İlâhiyye. Bu eseri de Muhammed Abdurrahman eş-Şâgül, 2004 senesinde Kahire'de neşretmiştir.

5. Mukaddime fî İlmi't-Tevhîd.[46]

6. Keşfu'l-Hicâb ve'r-Rân vechi es'ileti'l-Cân. Şa'rânî h.955 (1548) senesinde kendisine cinlerin gelerek tevhîd, nübüvvet, velâyet, ubûdiyyet gibi birtakım

[38] Çelebi, *a.g.e.,* II, s. 276; Zirikli; *a.g.e*., c. 4, s. 181.
[39] Zirikli, *a.g.e*., c. 4, s. 181.
[40] Kaplan, "Şa'rânî", s. 349.
[41] Zirikli, *a.g.e*., c. 4, s. 181.
[42] Kaplan, "Şa'rânî", s. 349.
[43] Şa'rânî, *Muhtasar*, s. 147.
[44] Çelebi, *a.g.e.,* c. 2, s. 557; Zirikli, *a.g.e*., IV, 181; Şa'rânî, *a.g.e*., s. 150.
[45] Eserin matbu` hâli için bkz: Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1629; Kastamonu İl Halk Ktp., nr. 1759.
[46] Eser için bkz: Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp., nr. 1085, vr. 1^{b}-21^{a}

konularda 80 kadar soru sorduğunu ifade etmektedir. Cinlerin sorduğunu belirttiği bu sorulara verdiği cevapları daha sonra bu eserde bir araya getirmiştir.[47]

7. *Tahâratü'l-Cism ve'l-Fuâd min Sû'i'z-zan bi-cemî'i'l-'îbâd.* Şa'rânî, bu eserinde insanların, başta Peygamber (sav) olmak üzere sahâbe (r.anhüm), tâbiîn, âlimler sûfîler ve kendisi hakkındaki yanlış kanaatleri tashih ettiği bir eserdir.[48]

c. Hadîse Dair Eserleri

1. *Meşâriku'l-Envâri'l-Kudsiyye fî beyâni'l-`Uhûdi'l-Muhammediyye. (Levâkıhu'l-Envâri'l-Kudsiyye fî beyâni'l-'Uhûdi'l-Muhammediyye).*[49] Bu eser aynı zamanda *el-`Uhûdü'l-Muhammediyyetü'l-Kübrâ* ve *el-`Uhûdü'l-Kübrâ* isimleriyle de anılmaktadır. Şa'rânî bu eserini emirler ve nehiyler şeklinde iki kısım olarak düzenlemiştir. İçerik olarak tergîb ve terhîb hadisleri âlim ve sûfilerin söz ve hareketlerinden nakillerde bulunarak izâh etmiştir. Bu eser Selahattin Alpay tarafından *Büyük Ahidler* ismiyle Türkçe'ye çevrilmiştir.[50]

2. *el-Bedru'l-Münîr fî Garîbi Ehâdîsi'l-Beşîri ve'n-Nezîr*. Şa'rânî, Sehâvî ve Süyûti'nin eserlerinden yararlanarak te'lîf ettiği bu eserinin muhtevasındaki 2250 hadisi alfabetik sıraya göre tertîb etmiştir.[51]

Şa'rânî'nin yukarıdakilerden başka pek çok eseri bulunmaktadır. Bazılarını şöyle zikretmek mümkündür; *Esrâru erkâni'l-İslâm* (Kahire: 1980; Beyrut: 1999)*; Hâdiyü'l-Hâ'irîn ilâ Rüsûmi ahlâki'l-'Ârifîn* (Süleymaniye Ktp., ReîsülKüttâb Mustafa Efendi, nr. 517); *el-Minehu's-Seniyye 'ale'l-Vasıyyeti'l-Metbûliyye* (Kahire 1276, 1998); *ed-Dürerü'l-Mensûre fî beyâni Zübedi'l-'Ulûmi'l-Meşhûre* (Hulâsatü

[47] Çelebi, *a.g.e.,* c. 2, s. 274.
[48] Kaplan, "Şa'rânî", s. 348-349. Ayrıca bu eserin matbu` hâli için bk. Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1490).
[49] Kaplan, "Şa'rânî", s. 349.
[50] Kaplan, "Şa'rânî", s. 349.
[51] Bu eser, Kahire'de matbu` 1277 ve 1994 yıllarına ait ve Beyrut'ta matbu` 1999 yılına ait kitapları mevcuttur. Bk. Hayri kaplan, "Şa'rânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010) 38: 347.

`Ulûmi'l-İslâm ismiyle Beyrut: 1999); *es-Sirâcü'l-Münîr 'alâ Garîbi'l-Câmi'i's-Sagîr* (Köprülü Ktp., Hacı Ahmed Paşa, nr. 59, vr. 1^b- 89^b). [52]

Tüm bunların yanında Şa'rânî'ye ait onu aşkın ihtisar çalışmasının olduğu da rivayet edilmektedir.[53]

d. Tasavvuf ve Ahlâka Dair Eserleri

1. *el-Bahrü'l-Mevrûd fi'l-Mevâsîk ve'l-'Ûhûd*. Bu eser 'Ûhûdü'l-Meşâyih ismiyle de anılmaktadır. Şa'rânî, bu eserinde görüştüğü bazı şeylerin fikirlerini ve tavsiyelerini belirterek bazı ahlâk tavsiyelerine yer vermektedir. Bu eserin bazı baskıları mevcuttur.[54]

2. *el-Cevâhir ve'd-Dürer*. Şa'rânî, şeyhi Ali el-Havvâs'a sorduğu bazı soruları ve bu sorulara aldığı cevapları bu eserinde bir araya getirmektedir. Eseri Hasan Abdurrahman tahriciyle birlikte neşretmiştir.[55]

3. *Ahlâku'l-Metbûliyye*. Bu eserinde Şa'rânî, sûfîlerin takınması gerekli olduğu temel ahlâkları beyan etmektedir. Ali el-Havvâs'ın mürşidi İbrâhim el-Metbûlî örneğiyle sûfîlere yol gösterici bir nitelikte hazırladığı eseri Abdulhalîm Mahmûd tarafından Kahire'de 1975-1976 yıllarında neşredilmiştir.[56]

Bunlarla beraber Şa'rânî'nin ayrıca *el-Feth fî te'vîli mâ Şadara 'ani'l-Kümmeli mine'ş-Şatah; el-Kibrîtü'l-Ahmer fî Beyâni 'Ulûmi'ş-Şeyhi'l-Ekber; el-Cevherü'l-Masûn ve'sSırrü'l-Merkûm; Dürerü'l-Gavvâş 'alâ fetâvâ Seyyidî 'Alî el-Havvâs; Levâkihu'l-Envâri'l-Kudsiye el-Müntekât mine'l-Fütûhâti'l Mekkiyye* (Muhtasarü'l-Fütûhât ismiyle de anılmaktadır.)*; el-Ecvibetü'l-Marzıyye 'ani'l-Fukahâ ve's-Sufiyye* isimli eserleri de bulunmaktadır.[57]

---

[52] Kaplan, "Şa'rânî", s. 349.
[53] Muhammed Îsâ Sâlihiyye, *el-Mu'cemü'ş-Şâmil*, c. 3, s. 390-392; Ali Rıza Karabulut, *el-Mu'cemü'l-Mahtûtâti'l-Mevcûde fî mektebâti İstanbul ve Ânâtûlî,* c. 2, s. 866; Abdullah Muhammed el Habeşî, *Câmi'u'Şürûh ve'l-Havâşî*, Ebûzabî 1425/2004, c. 2, s. 850-851.
[54] Kaplan, "Şa'rânî", s. 347.
[55] Kaplan, "Şa'rânî", s. 347.
[56] Kaplan, "Şa'rânî", s. 347.
[57] Kaplan, "Şa'rânî", s. 347-348.

e. Biyografiye Dair Eserleri

1. Zeylü't-Tabakâti'l-Kübrâ. Bu eser *et-Tabakâtü's-Süğrâ* adıyla yayımlanmıştır. Yazma nüshalarında bazı farklılıklar bulunan bu eserinde[58] Şa'rânî, görüştüğü sûfî ve âlimlerden bahsetmektedir.[59]

2. *Levâkihu'l-Envâri'l-Kudsiyye fî tabakâti'l-'Ûlemâ ve's-Sûfiyye*. Şa'rânî'nin bu alanda kaleme aldığı en meşhur eserdir. *Et-Tabakâtü'l-Kübrâ* adıyla bilinmekte olan bu eser muhtevâ olarak sahâbeden başlayarak kendi zamanına kadar 400'ü aşkın âlim ve sûfîye dâir bilgiler vermektedir. Kapsamlı bir kaynak olması yönüyle oldukça önemli bir kitaptır. Eser bir biyografi kaynağı olmasına karşın yer yer sûfî terimleri de barındırmaktadır. Abdurrahman Hasan Mahmûd tarafından neşredilip el-Hâc Ömer tarafından şerh edilen bu eseri[60] Abdulkadir Akçiçek *Evliya Menkıbeleri* ismiyle Türkçe'ye çevirmiştir.

3. *Letâifü'l-Minen ve'l-Ahlâk fî beyâni vücûbi't-Tehaddüs bi-ni`metillâhi 'ale'l-itlâk.* Bu eser daha çok *el-Minenü'l-Kübrâ* adıyla tanınmaktadır. Bu kitabı diğerlerinden ayıran fark Şa'rânî'nin bu eseri kendisine ihsân edilen manevî nimetleri anlatmakla oluşturmasıdır.[61] Bunun için bu eser hakkında Şa'rânî'nin otobiyografisidir denilebilir. Daha sonra Şa'rânî bu eserini *el-Minenü'l-Vüstâ* ismiyle özetlemiştir.[62]

C. YAŞADIĞI DÖNEMİN ÖZELLİKLERİ

Eski dönemlerde yaşamış bir âlim hakkında herhangi bir çalışma yaparken isabetli olabilmek için onun içerisinde yaşadığı dönemin özelliklerini göz ardı etmemek gerekmektedir. Zira olaylar ancak kendi dönemlerindeki şartlar göz önünde bulundurularak doğru yorumlanabilirler ve ancak bu şekilde gerçek bir anlam

---

[58] Kahire: 1970, 1990; Beyrut: 1999.
[59] Kaplan, "Şa'rânî", s. 348.
[60] Bkz: Zekeriya Kurşun, "el-Hâc Ömer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: 1996) 14: 419.
[61] Kaplan, "Şa'rânî", s. 348.
[62] Matbu` hâli için bkz; Süleymaniye Ktp., Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 551).

kazanabilirler. Aksi haldi konuşulan ve yazılan pek çok şey tutarsız ve gerçeklikten uzak olma gibi risklerle karşı karşıya kalabilir. Bunun için Şa'rânî'den, onun ilmî şahsiyetinden ve eserlerinden bahsederken döneminin özellikleri ve şartlarının da bu çalışmaya eklenmesi uygun olacaktır.

1. Siyâsi ve Sosyolojik Durum

Şa'rânî'nin yaşadığı dönemde Mısır'da Memlük Devleti hüküm sürmekteydi. Kölemenler ismiyle de bilinen Memlükler, Bahrî Memlükleri (Bahriyye, Birinci Memlükler; 1250-1382) ve Burcî Memlükleri (Burciyye, İkinci Memlükler; 1382-1517) olmak üzere iki döneme ayrılmaktadır.[63] Dolayısıyla Memlükler'in ikinci dönemi Şa'rânî'ye denk geldiği için burada Burciyye Memlükleri'nden bahsetmek daha uygun olacaktır.

Burci Memlükleri döneminin ilk sultanı Berkuk (1382-1399) karşılaştığı isyandan dolayı h. 789 (1387) senesinde sultanlığını bırakmak zorunda kaldı. Fakat bu durum onun azmini daha da kamçıladı ve Türk asıllı emirlerin başlattığı bu isyanla mücadele ederek sekiz ay sonra tahtını geri almayı başardı ve ülkesine istikrarlı yıllar yaşattı. Timur'a karşı Osmanlılar ve diğer Müslüman devletlere birlik oldu.[64] Kendisinden sonra tahtı oğlu Ferec (1399-1412) devraldı ve bu dönemde Timur'un Suriye'yi istilâ etmesi ve birtakım tahripler neticesinde ülkedeki istikrar tekrar bozuldu. Nihayetinde o da babası gibi bir isyana maruz kaldı. Fakat babası gibi tahtını geri alamamış, o isyanlarda öldürülmüştü. Onun ölümüyle ilk ve son kez sultanlık ve halifelik bir şahısta toplandı. Altı ayda olsa Halife Müstâin-Billah sultanlık makamına getirildi. Ondan sonra Sultanlığa geçen Şey el-Mahmûdî (1412-1421) Suriye ve Mısır'da çıkan isyanları bastırdı, Karamanoğulları'nı hakimiyeti altına alarak

[63] Ali Sevim-Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990), 1: 15; Abdurrahman Caner, *`Abdulvehhâb eş-Şa`rânî'nin Mîzânu'l-Kubrâ Adlı Eserine Göre Teşdîd ve Tahfîf.* (Yüksek Lisans Tezi, Bingöl Üniversitesi, 2014), s. 6.

[64] İsmail Yiğit, "Memlükler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 92.

Güneydoğu Anadolu'daki Türkmen beyliklerinin bağımsız devlet kurmalarına engel oldu.

Ardından Şa'rânî'nin doğumuna kadar sırasıyla Muzaffer Ahmed b. Şeyh el-Müeyyed h.824 (1421), Zahir Seyfeddin Tatar (1421), Salih Muhammed b. Tatar (1421), Eşref Seyfeddin Barsbay (1421-1422), Azîz Yusuf b. Barsbay (1422-1438), Zahir Seyfeddin Çakmak (1438-1453), Mansûr Osman b. Çakmak (1453), Eşref Seyfeddin İnal (1453-1461), Müeyyed Ahmed b. İnal (1461), Zahir Hoşkadem (1461-1467), Zahir Yelbay (1467), Zahir Temürboğa (1467-1468), Eşref Seyfeddin Kayıtbay (1468-1496) Sultanlık vazifesini yürüttüler.[65] Eşref Seyfeddin Kayıtbay, Memlükler'de yaklaşık 28 yıllık bir hükümdarlık süreciyle en uzun tahtta kalan hükümdar ünvanına sahiptir. Kendisini en çok uğraştıran mesele beş yılı aşkın Osmanlı'yla girdiği savaşlardır. Sonrasında Osmanlı'yla barış imzalayan Kayıtbay Bu dönemde kritik olan ekonomik durumu düzeltmekle uğraşır. Kayıtbay'ın ardından ülkede istikrar tekrar bozulur. Kayıtbay tahtı bıraktığında Şa'rânî henüz 3-4 yaşlarındadır. Kayıtbay'dan sonraki beş sene zarfında bir tanesi iki kez olmak üzere tahta beş sultan çıkar. Üçü isyanlarla öldürülür ve artık tahta çıkmak bir nevi ölümü göze almak anlamına gelir. Tahtı onun ardından sırasıyla Nasır Muhammed b. Kayıtbay (1496-1498), Zahir Kansu (1498-1499), Eşref Canbolat (1499-1501), Âdil Seyfeddin Tomanbay (1501), Eşref Gansu Gavri (1501-1516) ve Eşref Tomanbay (1516-1517) devraldı. Memlükler'in son hükümdarı Eşref Tomanbay Osmanlılar'a karşı yaptığı Ridaniye Savaşı'nda Yavuz Sultan Selim'e mağlup oldu ve 1517 senesinde Memlüklüler Devleti tarihe karışarak toprakları Osmanlılar'ın eline geçti.[66] Mısır Osmanlı topraklarına katıldığında Şa'rânî henüz 24-25 yaşlarındaydı ve el-Gamri Camii'nde dersler okuyup okutmakta aynı zamanda zikir derslerini yönetmekteydi.[67]

Bu kısımda Şa'rânî'nin yaşadığı dönemin siyâsî durumuna değinilirken konunun olabildiğince kısa tutulmasına gayret edildi. Zirâ yukarıda ismi geçen hükümdarların herbirine dair genişçe anlatılabilecek siyâsî birtakım olaylar bulunmaktadır.

---

[65] Yiğit, "Memlükler", s. 93.
[66] Yiğit, "Memlükler", s. 93.
[67] Haririzâde, *Tibyânü'l-Vesâili'l-Hakâik*, II/II-240b.

Sonuç olarak denilebilir ki; Şa'rânî'nin yirmili yaşlarına kadar (Burcî Memlükler Dönemi) Mısır'da, istikrârdan uzak, siyâsal çalkantıların yoğun olduğu bir süreç yaşanmıştır.

2. Kültürel ve İlmî Durum

Siyâsî hayatı karışık ve çalkantılı geçen Memlükler ilim ve kültür hayatı bakımından oldukça zengin ve parlak bir döneme sahiptir. Doğu İslâm dünyasının Moğol, Endülüs'ün ise Haçlı istilâsına uğradığı bir sırada kurulan Memlük Devleti ülkelerinden ayrılmak durumunda kalan pek çok âlimin sığındığı yer olmuştur. Dımaşk ve Kahire, İslâm dünyasının en önemli iki ilim merkezi haline geldi. İlmî çalışmaları önemseyip destekleyen devlet adamları, ülkede Zengîler ve Eyyûbîler zamanından kalan medreselerin sayısını daha da artırdılar. Dımaşk'ta yüz altmış, Kahire'de yetmiş beş civarında medresenin bulunması bunun açık bir delilidir.[68]

Medreselerin çoğunluğu Sünnî dört mezhep üzerine öğretim veren fıkıh medresesi hüviyetini taşıyor, bazılarında tek, bazılarında ise birkaç mezhebin fıkhı okutuluyordu. Dâru'l-kur'ân ve Dâru'l-hadisler de mevcuttu. İslâmî ilimlerle birlikte dil ilimlerinin de okutulduğu bu medreseler zengin kütüphanelere sahipti. Ayrıca pek çoğunun bünyesinde yetim ve yoksul çocuklar için mektepler yapılmıştı. Medreselerin başmüderrisleri sultan tarafından tayin edilirdi. Hocalar ve talebeler devletin himayesindeydi ve medreselerin her biri için bânileri tarafından zengin vakıflar tahsis edilmişti. Camiler ve tarikatlara ait tekke ve zâviyeler de birer okul vazifesi görüyordu. Yine o dönemde içerisinde zengin kütüphanelerin bulunduğu büyük camiler o dönemin önemli ilim merkezleri arasında yer alıyordu.[69]

Tüm bunların yanısıra Memlükler devrinde kıraat, tefsir, hadis ve fıkıh alanlarında önemli âlimler yetişmiştir. İbnü'l-Cezerî, Cerâidî, Ca`berî ve Burhâneddin el-Kerekî kıraat ilminin önde gelen temsilcilerindendir. Rivâyet, dirâyet ve ahkâm

[68] Yiğit, "Memlükler", s. 94.
[69] Yiğit, "Memlükler", s. 94-95.

tefsirlerinin güzel örneklerinin yazıldığı bu dönemin en meşhur müfessirleri Endülüs menşeli Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, yine onun gibi Endülüs'ten gelen Ebû Hayyân el-Endelüsî, tefsiriyle büyük şöhret kazanan Ebû Ma`bed İbn Kesîr, Celâleyn tefsiri müellifleri Celâleddin el-Mahallî ve Celâleddin es-Süyûtî, İbnü'l-Müneyyir, Dîrînî, elli tefsiri bir araya getirmeye çalışan İbnü'n-Nakīb el-Makdisî, İbnü'l-Bârizî ve Bikāî'dir. Süyûtî müfessirlerin hal tercümelerine dair ilk eseri yazmış, bu geleneği talebesi Dâvûdî devam ettirmiştir. Bu devirde Sahîh-i Buhârî ve Sahîh-i Müslim'in en muteber şerhleri yapılmış, hadis ricâli hakkında en güvenilir eserlerden sayılan pek çok kitap telif edilmiştir. Dönemin meşhur muhaddislerinin başında Nevevî, İbn Dakîkul`îd, Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî, Abdülmü'min ed-Dimyâtî, Alâeddin İbnü't-Türkmânî, Moğultay b. Kılıç, İbn Receb, Hâfız el-Irâkî, Heysemî, İbn Hacer el-Askalânî, Zehebî, Şemseddin es-Sehâvî, Bedreddin el-Aynî, Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî ve Zekeriyyâ el-Ensârî gelmektedir. Bu dönemde çok sayıda kadın hadisçi de yetişmiştir.[70] Medreselerde en ağırlıklı ilim olarak okutulan fıkıh sahasında da birçok âlim mevcuttur. Şâfiî fıkhında İzzeddin b. Abdüsselâm, İbn Dakîkul`îd, Sadreddin b. Vekîl, Bedreddin İbn Cemâa, Bedreddin İbn Kâdî Şühbe, Takıyyüddin es-Sübkî, Tâceddin es-Sübkî, İbn Kesîr ve Ömer b. Reslân el-Bulkînî; Hanefî fıkhında Osman b. Ali ez-Zeylaî, Kâkî, Kureşî, Bâbertî, İbnü'z-Ziyâ el-Mekkî, İbnü'l-Hümâm, İbn Kutluboğa ve İbnü'l-Kerekî; Hanbelî fıkhında Tûfî, Takıyyyüddin İbn Teymiyye, İbn Kâdı'l-Cebel, Muvaffakuddin İbn Kudâme ve İbn Kayyim el-Cevziyye; Mâlikî fıkhında Şehâbeddin el-Karâfî ve Burhâneddin İbn Ferhûn bunların en meşhurlarıdır. Daha önce yapılan kelâm çalışmalarının yeterli bulunduğu anlayışının yaygın olduğu bu dönemde kelâm ilmi diğer dinî ilimler kadar alâka görmemiştir. O dönemde bu sahada İbn Teymiyye ve talebesi İbn Kayyim el-Cevziyye yetişmiştir. Hanefî fakihleri İbnü'l-Hümâm ve İbn Kutluboğa da Mâtürîdî kelâmı sahasında eser vermişlerdir.

Bazıları birer mürid olan sultanların desteğiyle güçlenen tasavvuf hareketi toplum hayatında önemli rol oynamıştır. Sultanın tayin ettiği şeyhüşşüyûh tarafından yönetilen çeşitli tarikatlara ait tekke, hankah, ribât ve zâviyelerin sayısı çoğalmıştı. Ülkede en çok Bedeviyye, Desûkıyye, Şâzeliyye ve Rifâiyye tarikatları yaygındı. Bedeviyye tarikatının kurucusu Ahmed el-Bedevî, Desûkıyye'nin kurucusu Desûkî,

[70] Yiğit, "Memlükler", s. 95.

Şâzeliyye şeyhleri İbn Atâullah el-İskenderî, Muhammed Vefâ Şâzelî ve İbn Vefâ dönemin en meşhur tasavvuf önderleri olmuştur.[71]

Yine Memlükler devrinde Arapça sahasında da pek çok âlim yetişmesi de bölgenin ilmî hüviyetini göstermesi bakımından önemlidir. Nahiv ilminin önemli isimlerinden olan İbn Mâlik et-Tâî, Ebû Hayyân el-Endelüsî, Muhyiddin el-Kâfiyeci, İbnü'n-Nehhâs el-Halebî, İbn Hişâm en-Nahvî, Bahâeddin İbn Akīl, , İbn Nübâte el-Mısrî ve İbn Ammâr bunların başında gelir. Arap dilinde t'elif edilmiş en geniş lugatın sahibi İbn Manzûr, Hâlid el-Ezherî, Demâmînî, ve Süyûtî de bunlar arasındadır.[72]

Safedî, Zehebî, İbn Tağrîberdî, Bedreddin el-Aynî, İbnü'l-Hümâm, Kâfiyeci, İbn Kutluboğa ve İbn İyâs gibi pek çok Türk kökenli âlimin yetiştiği Memlükler devri edebî hareketi içinde Türkçe eserlerin telif edilmesi de kayda değer bir husustur. Bunlardan Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin Kitâbü'l-İdrâk isimli eseri gibi bazı eserler günümüze ulaşmıştır. İran'ın meşhur şairi Firdevsî'nin Şâhnâme isimli eserini Diyarbekirli Şerîfî adlı bir şahıs Kansu Gavri adına yaklaşık 60.000 beyit halinde kaleme alarak Türkçe'ye çevirmiştir.[73]

Meşhur isimleri ve hadis ricâlini tanıtan en muteber eserlerden pek çoğu yine bu dönemde kaleme alınmıştır. İbn Hacer el-Askalânî, İbn Hallikân, Safedî, Zehebî, Kütübî ve Şemseddin es-Sehâvî bu alanın en bilindik şahsiyetleridir. Mahallî tarih çalışmalarında Makrîzî ve onun peşinden gelen eden İbn Tağrîberdî, Sehâvî ve İbn İyâs eserlerinde Mısır'ın siyasî, içtimaî ve iktisadî durumunu detaylarıyla anlatmışlardır. Mekke tarihçileri Necmeddin İbn Fehd ve oğlu İzzeddin, Medine tarihçisi Semhûdî, Kudüs tarihçisi Uleymî şehir tarihçiliği geleneğini sürdürmüşlerdir. İbn Seyyidünnâs da siyeriyle meşhur olmuştur.[74]

Tüm bunların yanında Memlükler döneminde felsefe, riyâzî ve tabii ilimler, tıp, fizik, matematik, kimya alanlarında da hayli âlim yetişmiş pek çok eser yazılmıştır.

[71] Yiğit, "Memlükler", s. 95.
[72] Yiğit, "Memlükler", s. 95.
[73] Yiğit, "Memlükler", s. 95.
[74] Yiğit, "Memlükler", s. 95.

Hatta Nüveyrî, İbn Fazlullah el-Ömerî ve Kalkaşendî'nin yazdığı ansiklopediler vesilesiyle Memlükler, "ansiklopediler çağı" olarak da anılmaktadır.[75]

3. Şa`rânî Dönemi Mısır'da Fıkhî Durum

Şa'rânî'nin yaşamı boyunca karşılaştığı şahsiyet ve olaylar onun ilmî kişiliğinin oluşmasında rol oynadığı gibi yaşadığı dönemin fıkhî özellikleri de *Mîzânü'l-Kübrâ*'nın oluşmasında ve üslûbunda kayda değer bir etki göstermiştir. Zira Şa'rânî dönemindeki fıkhın ve asırlardan beri süregelen fıkhî mezheplerin halk nezdinde oldukça önemli etkileri vardır. Farklı mezheplerdeki ilim adamlarının toplumdaki statüleri *Mîzânü'l-Kübrâ*'nın temellerinin oluşmasına büyük katkı sağlamıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde de zikredildiği üzere İslam dünyasının ilmî merkezleri, m. XIII. asırda haçlı seferleri ve moğol istilasının etkisiyle tahrip edilip yağmalandığı için dönemin devleti Memlükler'in eliyle Kahire, zamanının önemli ilim merkezi haline gelmişti. Hiç şüphesiz bunda şehirleri tahrip edilen alimlerin Kahire'ye göç etmesinin oldukça etkisi olmuştu. Hatta öyle ki bu göçlerle Kahire artık İslam dünyasının ilmî merkezi olan Bağdat'ın yerini almıştı.[76] Bu göçlerin bir sonucu olarak farklı millet ve görüşlerden ilim adamlarından müteşekkil kozmopolit bir yapı meydana gelmişti. Bu da fıkhî ihtilafların meydana gelmesinde de etkin bir rol oynamıştır. Böylece Kahire'de dört mezhebe göre şekillenen fıkhî bir zemin oluşmuştur. Şa'rânî de zaten eserinde yer yer Zâhirî, Evzaî, Süfyân es-Sevrî'nin mezhep görüşlerine yer verse de ağırlıklı olarak dört mezhebin fetvalarını merkeze almıştır.

Öte yandan Kahire halkına en etki eden mezhep Şa'rânî'nin de müntesibi olduğu Şâfiî mezhebi olmuştur. Bu etkinin en büyük sebebi İmam Şâfiî'nin yaşamının

---

[75] Yiğit, "Memlükler", s. 95.

[76] Muhammed Sabri Dali, *el-Hitâbu's-Siyâsiyyi's-Sûfî fî Mısra: Kırae fî Hitâbi Abdilvehhâb eş-Şa'rânî li's-Sultati ve'l-Müctema`*, (Kahire: Dâru'l-Kütübi ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2004), s. 99.

son dönemini Mısır'da geçirmesidir. İmam Şâfiî kendisini Mısır halkına sevdirmiştir. Öyle ki devletin en üst kademelerinde dahi bu itibar hissedilir hale gelmiştir. Bunun bir örneği olarak Selahaddin el-Eyyûbî'nin kendi döneminde dört mezhep için medreseler yaptırması ve bununla birlikte Şâfiî mezhebine diğer mezheplere nisbetle öncelikler vermesi gösterilebilir.[77] Bu imtiyaz Şa'rânî döneminde de kendini hissettirmiştir. Mısır ilim hayatında Şâfiî ulemâsı diğer mezheplerinde hocalığını yapmıştır.[78] Aynı zamanda Şâfiî âlimler dönemin başkadılık ve baş müderrislik gibi önemli vazifelerine de atanmışlardır.

Bölgede her ne kadar Şâfiî mezhebi söz sahibi olsa da sırasıyla Mâlikî Hanefî ve Hanbelî mezhepleri de etkili olmuşlardır. Malikîler genellikle Kuzey Batı ve Batı Afrika'da yaşamış olsalar da Kahire hayatına da etki etmişlerdir. Şa'rânî'nin arkadaşlarından biri olan Muhammed Şemseddin el-Lekânî ve kardeşi Muhammed Nasiruddin el-Lekânî dönemlerinin öne çıkan Mâlikî alimleridir.[79]

Hanefî mezhebi alimleri ise ekseriyetle kuzeyden Kahire'ye göç etmişlerdir. Başkadılık vazifesi yürüten Şemseddin el-Gazzî, Eminüddin el-Aksarâî ve el-Kerekî buna misal olarak gösterilebilir. Memlükler'in son, Osmanlı'nın ilk döneminde başkadılık yapan Nureddin el-Tarablûsî (v. 1535-36) de Hanefîlerin en önemli âlimi olarak öne çıkmaktadır.[80]

Şa'rânî döneminde Mısır'da en az etki eden mezhep ise Hanbelî mezhebi olmuştur. Mısır'da Hanbelî mezhebinden olup da başkadı görevi yürüten fakîh oldukça azdır. Bu da mezhebin otoritesinin kuvvet bulamamasındaki en büyük etken olmuştur. Şa'rânî kendi eserinde zamanının Hanbelî alimlerini de zikretmiştir. Bir dönem kadılık yapan el-Şîşînî (ö.1513-1514), el-Fütûhî (ö. 1542-1543) ve döneminin tanınmış âlimlerinden Şehâbeddin el-Buhûtî onlardan bazılarıdır.[81]

---

[77] İbn Îyâs, *Bedâiu'z-Zuhûr fî Vekâii'd-Dühûr,* (thk. Muhammed Mustafa), (Kahire: el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kütüb, 1982), s. 243.

[78] Ebu'l-Mekârim Muhammed b. Muhammed Necmeddin el-Gazzî, *el-Kevâkibü's-Sâire bi Menâkıbi Ayâni'l-Mieti'l-Âşire,* (thk. Cebrail Süleyman Cebbur), (Beyrut: Darü'l-Âfâki'l-Cedide, 1979), c. 1, s. 198.

[79] Aykut Avcı, *Fıkhî İhtilâflara Tasavvufî Bir Bakış Açısı (Şa'rânî Örneği)* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2015), s. 116.

[80] Avcı, *Fıkhî İhtilâflara Tasavvufî Bir Bakış Açısı (Şa'rânî Örneği)* s. 118.

[81] Şa'rânî, *Tabakâtu's-Suğrâ*, s. 47, 135.

Yukarıda yazılanlardan yola çıkarak Şa'rânî döneminde her mezhepten başkadıların atanması, halk nezdinde her mezhebin genel kabulleri, *Mîzânü'l-Kübrâ*'nın mezheplerarası uzlaştırmacı yönünün gelişmesine katkıda bulunduğu söylenebilir. Her ne kadar Osmanlı devletinin Mısır'ı fethinden sonra Hanefî merkezli bir yargı sistemi oluşsa da Şa'rânî her mezhebe eşit yaklaşmış, *Mîzânü'l-Kübrâ*'da dört mezhebin ihtilaflarını teşdid-tahfif kavramlarıyla yorumlamıştır.[82]

[82] Şa'rânî, *Mîzânü'l-Kübrâ*, c. 1. s. 15.

II. BÖLÜM

MÎZÂNÜ'L-KÜBRÂ'DA DÖRT MEZHEBİN İTTİFAK NOKTALARI

Bu çalışmanın birinci bölümünde Şa'rânî'nin hayatına, eğitim dönemine, eğitim aldığı hocalarına, öğrencilerine ve kaleme aldığı eserlere değinildi. Ardından dönemin siyâsî ve ilmî özellikleri ele alınarak Şa'rânî'nin zihin dünyasının şekillenmesindeki ve *Mîzânü'l-Kübrâ*'nın oluşumundaki önemli etkenlere temas edildi. Bu bölümde ise *Mîzânü'l-Kübrâ* isimli eser anlatılacak, sonrasında tezin birincil amacı olan mezheplerin ittifak noktalarına yer verilecektir. Nihayetinde bu ittifak noktaları üzerinde değerlendirmelerde bulunulacaktır.

A. ŞA`RÂNÎ'NİN MÎZÂNÜ'L-KÜBRÂ'SI

1. Mîzân Tasvîrî

Mîzânü'l-Kübrâ Şa'rânî'nin en meşhur eseridir. "V-z-n" kök harflerinden türeyen mîzân kelimesi sözlükte "tartmak, tesviye etmek, oranlamak ve vezne uygun yazmak gibi anlamlara gelmektedir.[83] Kitabın ismi kelime anlamı olarak *büyük terazi* demektir. Şa'rânî'nin eserine bu ismi vermesindeki amacı, eserinin şerîatın bir mîzânı olduğunu düşünmesidir. Yani o şerîatle hakikati uzlaştırmak için ve mezhepler arasında süregelen fıkhî ihtilafları "hakikat ve kaynak itibarıyla" eşit gördüğü için

[83]Ezherî, Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbu'l-Luğa*, (thk. Abdusselâm Serhân-Muhammed Ali en- Necâr), Dâru'l-Mısriyye li't-Te'lîf ve't-Tercüme, t.y., y.y., VIII/256-258; İbn Manzûr, Cemâluddin Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrem, *Lisânu'l-Arab*, IV/446-448; İsmâil b. Abbâd, *el-Muhît fi'l- Luga*, (thk. Muhammed Hasan Âl Yâsîn), Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 1994, IX/96-97; Fîruzâbâdî, Mecduddîn Muhammed Yâkûb, *Kâmûsu'l-Muhît*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1993, s.1097; Zencânî, Mahmud b. Ahmed, *Tehzîbu's-Sihah*, (thk. Abdusselâm Muhammed Hârun-Ahmed Abdulgafûr Attâr), Dâru'l Meârif bi-Mısır, Kahire, 1952, s.887; İsfehânî, er-Râgıp, *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'ân*, (thk. Safvan Adnan Dâvudî), Dâru'ş-Şamiyye, Beyrut, 1992, s.868-869; Ferhat Gökçe, *Şa'rânî ve Hadisleri Değerlendirmede Mîzân Yöntemi* (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2004), 167.

mîzân sözcüğünü tercih etmiştir. Eseri incelendiğinde ele aldığı tüm ihtilaflı meseleleri uzlaştırabilmek için uğraştığı görülmektedir.

Araplar arasında kullanımı yaygın olan gündüzün mizânı (vakti) geldi ifadesiyle günün yarıyı bulması, günün tam ikiye bölünmesi yani öğlen vaktinin gelmiş olması kastedilir. Bu ifadeye göre mîzân; "tam hizâya gelme, dengeleme, tam olarak ikiye bölme," gibi anlamları ihtivâ etmektedir.[84] Vezin, (şiirde) tâdîl ve istikâmeti gösteren kalıp anlamına gelmektedir.[85] Tadil anlamıyla vezin kelimesi şiiri vezne uygun hale getirme, doğrultma, bir şeyi uygun hale getirme, dengeleme, oranlama, düzenleme; istikâmet anlamıyla da dimdik olma, sâbit olma ve düz olma gibi anlamlara gelmektedir. Bir kimsenin görüşünü tercihe şâyân olana ve aklın ağır bastığı şeye nisbet etmesine vezînu'r-reyi denilir.[86] Bu ifadeyle; "mu'tedil olma, dengeli olma, dikkatli düşünme, dikkatli davranma,[87] ılımlı olma, simetrik olma, daha çok kabul görene ve tercihe şayan olana uyma" anlamlarına gelmektedir.[88] " فلا نقيم لهم يوم القيامة وزنا"[89] ayetinde geçen "vezin" ölçü anlamına gelmektedir. İbnu'l-A'rabî, değer kaybettiğinden dolayı kıymeti olmayan kimseler hakkında "ما لفلان عندنا وزن" "bizim yanımızda kıymeti yoktur." denildiğini aktarır.[90]

Kişinin değer kaybetmesi iyiliklerindeki (hasenât) ölçülerinin hafifliğinden kaynaklanmaktadır.[91] Mîzân kelimesi aynı zamanda adâlet ve insanların amellerinin yazıldığı kitap anlamlarına da gelmektedir.[92] Eşyaları ölçmeye yarayan âlet için Mîzân ya da çoğulu olan mevâzîn kelimesi kullanılmaktadır.[93] Amellerin tartılacağı gün olan Kıyamet günü için de mîzân kelimesi de tercih edilmektedir.[94] Ancak Zeccâc

---

[84] İbn Fâris, Ebu'l-Hasen Ahmed, *Mucemu Mekâyisi'l-Luga*, (thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn), Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1998, VI/107; İsmail b. Abbâd, *el-Muhît fi'l-Luga*, IX/93.
[85] İbn Fâris, *A.g.e.*, VI/107.
[86] İbn Fâris, *A.g.e.*, VI/107; Gökçe, *Şa'rânî ve Hadisleri Değerlendirmede Mîzân Yöntemi*, 167.
[87] Ezherî, *A.g.e.*, s. 258.
[88] İbn Fâris, *A.g.e.*, s.107.
[89] Kehf, 18/103-105. *"Deki: size (yaptıkları işler bakımından en çok ziyâna uğrayanları bildirelim mi? (Bunlar), iyi işler yaptıklarını sandıkları halde dünya hayatında çabaları boşa giden kimselerdir. İşte onlar Rablerinin ayetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr eden, bu yüzden amelleri boşa giden kimselerdir ki, biz onlar için kıyamet gününde hiçbir ölçü tutmayacağız."*
[90] İbn Manzûr, Cemâluddin Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrem, *Lisânu'l-Arab*, IV/447.
[91] İbn Manzûr, *A.g.e.*, IV/447.
[92] İbn Manzûr, *A.g.e.*, IV/448.
[93] Ezherî, *A.g.e.*, s. 258.
[94] Ezherî, *A.g.e.*, s. 257.

tarafından bu isimlendirmenin ihtilâflı olduğu ifade edilir. Kıyamet gününün mîzân olarak isimlendirilmesi Zeccac'a göre şu şekilde izah edilir: *"Birtakım açıklamalara göre (kıyâmet günü) kefeleri olan mîzân/terâzi anlamına gelmektedir. Mîzân, dünyada insanların adaletle davranmaları ve amellerini ona (mizâna) göre ölçmeleri için indirilmiştir."*[95]

Ameller bir mîzânda tartılır ve hesap gününde de insanlar bu mîzâna göre yargılanır. Çünkü, *"Biz kıyamet gününde adalet terazilerinizi kurarız. Artık kimseye hiçbir şekilde haksızlık edilmez."*[96] ayetinde adaletin görünür simgesi olmakla birlikte evrendeki uyum ile dengenin de simgesi olarak mîzân/terazi o kadar önemlidir ki, Kur'ân'da "Kitab'ı ve mîzânı indirdik"[97] buyurulur.[98]

Şerîatın bir mîzân rolüne sahip olduğunu ifade eden Şa'rânî, gerek şerîatle hakîkati uzlaştırmak gerekse çelişkili ahkâm hadîslerini ve müçtehit imamların ihtilâflarını uzlaştırmak için "mîzân" tabirini kullanmaktadır. Bu mîzân, tasavvuf ehlinin keşfî bilgilerini de içine almak üzere tüm bilgilerin sorgulanması ve denetlenmesi gereken tek ölçüdür. Hakîkat şerîati tasdik ettiği gibi, şerîat de hakîkati tasdik eder.[99] Yine Şa'rânî'ye göre sahîh keşif hiçbir zaman şerîata aykırı olarak südûr etmez.[100] Şeytanın karışıp da şerîate aykırı olarak gelen keşif ise muteber değildir.[101] Bu sebeple, keşfin şerîat terazisinde tartılması lazımdır. Kısaca Şa'rânî keşif hakkında *"ancak şerîata münasipse bağlayıcıdır"* der.

Şa'rânî, Muhyiddin İbnü'l-Arabî (öl.638/1240) örneğinde ehl-i tasavvufun kelâmî görüşlerini savunmak üzere kaleme aldığı *el-Yevâkît ve'l-Cevâhîr fî Beyâni Akâidi'l-Ekâbir* isimli kitabında, *el-Futuhâtu'l-Mekkiyye*'nin sıhhati hususunda âlimleri iknâ etmek için uğraşmıştır. İbnü'l-Arabî'yi ve tasavvufu savunduğu gibi,

---

[95] Ezherî, *A.g.e.*, s. 256; Gökçe, *Şa'rânî ve Hadisleri Değerlendirmede Mîzân Yöntemi*, 168.
[96] Enbiyâ, 21/47.
[97] Hadid, 57/25.
[98] Seyyid Hüseyin Nasr, İslâmdaki "Mîzân" sembolü hakkında şunları söyler: *"Geleneksel İslâm sanatında hiçbir şekilde heykel yoktur ancak, bir çok mahkemede ve adalet sarayında görülen elinde terazi tutan kör bir şahsiyetin heykeli oldukça mânidardır. Terâzi, İslâm'ın adalet fikrini, kör şahsiyet ise Allah'ın hukuku önünde eşitliği simgelemektedir. 'ölçüyü adaletle tutun ve eksik tartmayın' (55. Rahman, 9) emri, pazarda her şeyi dürüst olarak satmak yanında hayatın her alanında adil davranmayı da ifade eder."* Hüseyin Nasr, Seyyid, İslâm'ın Kalbi, (terc. Ahmet Demirhan), (İstanbul: Gelenek Yayınları, 2002), s. 148.
[99] Şa'rânî, *Mîzânü'l-Kübrâ*, c. 1, s. 185.
[100] Şa'rânî, *A.g.e.*, c. 1, s. 90.
[101] Şa'rânî, *A.g.e.*, c. 1, s. 89.

şerîatın hakîkat karşısındaki konumunu, velayetin sırlarını ve vahiyle ilişkisini de ortaya koymaya çalışmış, şerîat ve tasavvuf arasındaki ilişkiyi sağlamlaştırmak için gayret sarfetmiştir.[102] Keşfî bilginin sorgulanabileceği ve yalnızca şerîatın emirlerini doğrulayabileceği tek standardın "şerîat" olduğunu savunur. Bunun için Şa'rânî, şerîatın hakîkat karşısındaki konumunu, bütün ilimlerin ölçülüp tartılması gereken kesin standardı olarak göstermek için İbnü'l-Arabî'nin pek çok kez ifade ettiği "Mîzân" tasvirini kullanmıştır.[103]

Mîzân tasviri, Şa'rânî'nin şerîatin hakîkat karşısındaki konumu hakkındaki düşüncesini yansıtmaktadır.[104] Çünkü, doğru bir terazinin kefelerinin eşit iki ağırlığı dengede tutması gerektiği gibi, şerîat de keşfî bilgiyi hem dengeler ve tasdik eder hem de ilham yoluyla alınmış bir bilgi de benzer şekilde şerîata muvâfık olur. Mîzân olarak isimlendirilen bu iki zümre arasındaki denkleştirme, Şa'rânî'nin *Mîzânu'l-Kübrâ*'da ele aldığı fıkhî düşünce yapısının temelini oluşturmaktadır.

Müçtehit mezhep imamlarının fıkhî ihtilâflarına ve ilk bakışta çelişkili görünen hadislere arzedilen mîzân; "tahfîf" ve "teşdît" olmak üzere iki mertebeyi kapsar.[105] Şa'rânî'ye göre, fıkhî meseleler mîzanla tartıldığında gerçekte bir ihtilâf kalmayacaktır.

2. Şa`rânî'nin Mîzânü'l-Kübrâ'da Faydalandığı Eserler:

Şa'rânî *Mîzânu'l-Kübrâ* isimli eserinde, bütün ihtilâflı hükümleri mîzân'ın iki mertebesine sunarak hadîslerin veya hükümlerin arasını bulmada fıkıh, tefsir, hadîs, nahiv, siyer ve tasavvuf ilimlerine ait olan ve pek çoğunu defalarca mütalaa ettiği

---

[102] Gökçe, *Şa'rânî ve Hadisleri Değerlendirmede Mîzân Yöntemi*, 169; Johnson, Katharyn, "The Unerring Balance of The Law", *İslamic Quarterly*, XLI/4, s. 292.

[103] Gökçe, *Şa'rânî ve Hadisleri Değerlendirmede Mîzân Yöntemi*, 169; Johnson, Katharyn, "A.g.m.", s. 298.

[104] Gökçe, *Şa'rânî ve Hadisleri Değerlendirmede Mîzân Yöntemi*, 169; Katharyn Johnson, Şa'rânî'nin mîzân sözcüğünü kullanması hakkında şöyle değerlendirmelerde bulunur: *"Şa'rânî, şerîatın konumunu "mîzân" terimi ile ifade ederken, sûfî toplumu içerisindeki okuyucuları onunkullandığı sözcüğün kökenini muhtemelen farkedeceklerdir. Ayrıca onun amacının da Fütuhât'ın bölümleri ve tarzı nedeniyle muğlak kalmış fikirleri, şerîatı basit ve kolay ulaşılabilir bir dille manevî ölçünün tek standardı olarak sağlam bir şekide kurma adına öne çıkarma olduğunu algılayacaklardır."* Bk. Johnson, "A.g.m.", s. 298.

[105] Şa'rânî, *Mîzânü'l-Kübrâ*, c. 1, s. 24.

eserleri referans olarak göstermektedir.[106] Şa'rânî bu hususta şunları belirtmektedir: *"İhtimaldir ki herhangi biri 'bu mîzân sahibi, yeryüzünün çeşitli beldelerinde hadîs âlimlerinin yazdıkları ve fakîhlerin kaleme aldıkları bütün kitapları nasıl inceleyip de mîzânın iki mertebesine arz edebildi?' diye sorabilir. Bunu söyleyen kimse incelediğim, ezberlediğim ve âlimlere şerh ettiğim eserleri dikkatle incelerse bana hak verecektir."*[107]

Şa'rânî'nin okuduğu kitaplar incelendiğinde, tek bir mezhep içerisindeki eğitimden ziyade, tüm mezheplerin temel eserlerinden istifâde edip ders aldığı anlaşılacaktır. Ayrıca, Kâhire'de dört mezhebin de temsil edilmesi[108] Şa'rânî'nin her mezhebin birikiminden ve önde gelen âlimlerinden faydalanmasına imkan sağlamıştır. Şa'rânî, *Mizânû'l-Kübrâ*'yı kaleme almadan önce mütalâa ettiği eserleri üç kısma ayırmaktadır:

I. Ezberlediği ve âlimlere ezberinden okuduğu eserler,

II. Âlimlerden şerhlerini okuduğu eserler,

III. Tek başına mütalaa ettiği fakat anlamakta güçlük çektiği bölümler için âlimlere müracaat ettiği eserler.[109]

Şa'rânî mensubu olduğu Şâfiî mezhebinin dışındaki diğer mezheplerin de literatürünü incelediğini özellikle belirtmiş ve *"daha sonra himmet ve gayretimi dört mezhebin diğer kitaplarını incelemeye çevirdim."* diyerek Hanefî, Mâliki ve Hanbelî mezheplerine ait literatürden okuduğu eserleri zikretmiştir.[110] Bu eserleri okuduğu zamanlarda anlamakta zorlandığı yerler için dönemin mezhep otoritelerine müracaat etmiştir. Hanefî mezhebine ait literatür için Şemseddin b. Çelebî, Nureddin Tarablûsî ve Şemseddin el-Gazzî'ye; Mâlikî mezhebine ait literatür için Nâsıruddin el-Lâkânî, İbn Kâsım, Şemseddin el-Lâkânî'ye; Hanbelî mezhebine ait literatür için ise Şeyhulislâm Şihâbuddin el-Futuhî ve Şeyhulislâm Şîşînî'ye danışmıştır.[111]

Şa'rânî tüm bunlardan başka bir muhtasar yazdığı Beyhâkî'nin *es-Sünenü'l-Kübrâ* adlı eserinden ziyadesiyle istifade ettiğini *Mîzânu'l-Kübrâ* isimli kitabında

---

[106] Şa'rânî, *a.g.e.*, c. 1, s. 125-128.
[107] Şa'rânî, *a.g.e.*, c. 1, s. 125-128.
[108] Philip, K.Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi*, IV/1105.
[109] Şa'rânî, a.*g.e.*, c. 1, s. 125-128.
[110] Şa'rânî, *a.g.e.*, c. 1 s. 128.
[111] Şa'rânî, *a.g.e.*, c. 1, s. 128-129.

şöyle belirtir: *"İbn Salah, 'Sünnet hakkında deliller bakımından Beyhâkî'nin es-Sünenü'l- Kübrâ isimli kitabından daha kapsamlı bir kitap yoktur. Sanki dünyanın hiçbir yerinde bir hadîs bırakmayıp hepsini kitabına almıştır.' der. Bu kitap bizim bu Mîzân'da hadîslerin arasını uzlaştırmada en fazla istifâde ettiğimiz kitaptır."*[112] Şa'rânî bu kadar çok eseri nasıl incelediğini, *tüm bu mütalâalar benimle Allah arasında (bir sır) idi. Allah vaktimi bereketlendirdi* şeklinde açıklar.[113]

3. Eserin Metodu ve Temel Özellikleri

Mîzânü'l-Kübrâ iki bölüm halinde kaleme alınmış fıkhî bir eser olup birinci bölümde müellifin önsözü, mukaddimesi ve 43 fasıl bulunmaktadır.

Şa'rânî mukaddimesinde hilâf, mezhepler, taklid ve telfik gibi bazı fıkhî kavramlara değinmiştir. Mukaddimesinin okunmadan *Mîzânü'l-Kübrâ*'nın anlaşılmasının mümkün olmadığını söylemektedir.[114]

İkinci bölüm fıkhın *taharet* bahsiyle başlar *ümmühâtü'l-evlâd* bahsiyle biter. Bu bahislerde ana omurga mezheplerin ittifak ve ihtilaf noktalarıdır. Usûl olarak Şa'rânî, önce ittifak meselelerinden bulduklarını ele alır, -ki bunlar bu çalışmanın ana konusudur- sonrasında genişçe ihtilaflara değinir. Şa'rânî ihtilafları azimet-ruhsat, teşdid-tahfif kavramlarıyla yorumlar. Gerekli gördüğü bir durum varsa sûfî yorumlar da ekleyerek işlediği bahsi bitirmiştir. Kitabın sonuna kadar işleyiş, bu sıra üzere devam etmektedir.

Şa'rânî, *Mîzânü'l-Kübrâ*'da geliştirdiği mîzân metodunun teorik yanlarını açıkladığı mukaddimesini talebelerine öğretmeye başlayınca, dört mezhep âlimlerinden bir grup Şa'rânî'ye çelişkili fıkhî hadîsler ve mezhep ihtilâfları hakkında pek çok soru sorar. Bunun üzerine mukaddimede belirtmiş olduğu yöntemini, ihtilâflı

---

[112] Şa'rânî, *a.g.e.*, c. 1, s. 127-128.

[113] Bu konuda şüphe edenleri ikna etmek için Şa'rânî şunları söylemektedir; *"Bu eserler mütalâa ettiklerimden yalnızca şu anda hatırladıklarımdır. Akranlarımdan bu kitapları mütalaâ ettiğime dair şüphe edenler varsa, bu kitaplardan dilediğini bana getirsin ve benimle birlikte okusun. Ben de onun her müşkilini hiç bir yere müracaat etmeden çözeyim."* Bkz. Şa'rânî, *a.g.e.*, c.1, s. 129.

[114] Şa'rânî, *a.g.e.*, c. 1, s. 66.

fıkhî hadîslere ve müçtehitlerin ihtilâflarına uygular.[115] Yine Şa'rânî, ilim talebelerinin çok kez kendisinden şu istekte bulunmaları üzerine *Mîzânü'l-Kübrâ*'yı yazdığını ifade eder: *"Bizim muradımız, diğer müçtehit imamların bütün sözlerinde Rablerinin hidayeti üzere olduklarına dil ile olan ikrârımızın kalbimize de uygunluk arzedecek bir mertebeye ulaşmasıdır..."*[116]

Şa'rânî, hadîsleri ve müçtehit imamların sözlerini dikkatle incelediğini söyler ve bu kavillerin "teşdît" ve "tahfîf" olmak üzere iki mertebenin dışında olmadıklarını, "teşdît"in kuvvetliler için, "tahfîf"in ise zayıflar için geçerli olduğunu savunur.[117]

---

[115] Şa'rânî bu hadiseyi şöyle aktarmaktadır: *"Ey kardeşim bu mîzânı kardeşlerime öğretmeye başlayınca, dört mezhep âlimlerinden bir grup onlara katıldı. Mezheplerindeki bütün hükümlerin açıklamalarını gördüklerinde kardeşlerim gibi onlar da mîzânın üstünlüğünü kabullendi... Sonra benden mukaddimedeki ibareleri detaylı bir şekilde açıklamamı, ehl-i tarîk'in usullerinden biri olan riyazet yoluna girmeden, muhabbet yoluyla kalplerine mîzânın marifetlerini ulaştırmamı talep ettiler. Zaten bedenim zayıfken, sanki dünyanın bütün dağlarını sırtıma yüklemişlerdi. Onlara bir konu hakkındaki iki hadîs veya iki sözden her birinin nasıl cem` edildiğini açıklamaya başladım. Onlar farklı bir konu hakkında kendilerine göre mukabiliyle çelişen bir hadîs veya bir rivâyet getiriyorlardı. Onlarla bu konuları işlerken epey bir zorlandım. Sanki onlar, mutekaddimîn ve müteahhirînden günümüze kadar olan dönemlerdeki âlimlerin söylediği tüm sözleri topladılar ve sanki bana: "haydi bunların hepsini hallet, ehli kalmamış mezheplerin ve devam eden mezheplerin hepsinin sahih olduğunu, hepsinin şerîatın temiz kaynağından çıktığı için birinin diğerine tercih edilemeyeceğini, bize izah et" dediler. Bu iş Allah'ın ahkâmının hikmetlerini bilen âriflerin yüklendikleri en ağır vazifelerdendir. Daha sonra istihâre yaptım ve mîzanın açıklanmasındaki sorularını bu kitabı yazarak cevapladım. Bu konuda, benden önce herhangi bir eseri olan bir İslâm âlimi bilmiyorum."* Bkz. Şa'rânî, *a.g.e.*, c. 1, s. 177-178.

[116] Şa'rânî, *a.g.e.*, c. 1, s. 95. Şa'rânî, kendisini *Mîzânu'l-Kübrâ*'yı telif etmeye ya da başka bir deyişle çelişkili fıkhî hükümleri izah etmek ve müçtehit imamların ihtilâflarını gidermek için mîzân metodunu geliştirmeye sevk eden en büyük sebeplerden birisini şöyle beyan eder:

"Bu kitabı yazmamda beni en çok teşvik eden Allah-u Teâlâ'nın şu ayetinde buyurduğuydu: "Dini ayakta tutun ve onda ayrılığa düşmeyin diye, Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi Allah size de din (şerîat) kıldı." (Şûrâ, 42/13) *Bu ayetteki manayı iyice düşünüp anlayan din kardeşlerim farklı mezheplerdeki diğer imamların da Rablerinin hidayeti üzere olduklarını dilleri ile söylemeleri ve buna kalpleriyle inanmaları arasında mutabakat sağlayacaklardır. Müçtehit imamlarına karşı edebi gözetmede, onların haklarını zayî etmeme hususunda ancak bu şekilde muvaffak olurlar.Böylece onlar âhirette bu amellerine karşılık gelen sevabı kazanırlar. Diğer mezhep imamlarının da Rablerinin hidayetinde olduğunu dili ile söyleyen ancak kalbi ile buna inanmayan hakîkati, Resulullah'ın kötülediği küçük nifakla örtmüş olur. Allah, münafıkları küfürlerinden kaynaklanan kötülenmelerinin yanı sıra özellikle nifakları sebebiyle de zemmetmiştir. "Ey Resul kalpleri imân etmediği halde ağızlarıyla 'inandık' diyen kimselerden ve yahudilerden küfür içinde koşuşanlar (ın hali) seni üzmesin."* (Mâide, 5/41). *Bilinmektedir ki, Allah'ın kafirleri ayıpladığı şeyden öncelikle Müslümanların beri ve uzak olması gerekir. Buna benzeyen şeylerden kaçınmalıdırlar. Bu (beyân), mukallitlere, kendi mezheplerinin usûl ve kâidelerine muhalefet ettiği için şerîatta içtihat ehli olanlardan herhangi bir âlimi reddetmelerinin kapısını kapatmaktadır. Çünkü o imamlar, Allah-u Teâlâ'nın hidayeti üzeredir. Ve belki de (inkâr ettiği mezhep imamı) mezhebindeki hüccet ve delillerini kendisini inkar edene gösterir de onu inkâra koyulduğu için mahçup ederdi. İşte bu, bu kitabı yazmamızın asıl maksatlarından biridir."* Bkz. Şa'rânî, *a.g.e.*, c. 1, s. 66.

[117] Şa'rânî, *a.g.e.*, c. 1, s. 95. Şa'rânî *Mîzânü'l-Kübrâ* isimli kitabını da bu esas üzerine binâ ederek, "Mîzân" diye isimlendirdiği metodunu fıkhî bir mesele hakkında mezhep müçtehitlerinin hükümlerindeki ihtilâflara uygular. *"Bu kitapta, manaların açığa çıkması ve izâhı için ihtiyaç duyulan*

Şa'rânî, bir kimsenin mîzânı kavrayabilmesi için öncelikle şuna imân etmesinin gerekli olduğunu belirtir: *"Allah, her şeyi bilir, ezeli ve ebedî olarak her şeye hükmedendir. Bu âlemi yaratıp hallerini muhkem, işlerini temyiz edip, kemâle erdirince, sınırlandırılması mümkün olmayacak bir derecede göründüğü üzere muhtelif kıldı. Kullarını saîd ve şâki olmak üzere iki kısma ayırması da, hikmetinin benzersizliğini, nimetlerinin büyüklüğünü ve rahmetinin genişliğini göstermektedir. (saîd ve şakîden) her birisi için va'd ve vaîd'den yaratılışlarına taalluk edeni isti'mâl etti. Böylelikle yaratma işi, kainâtın nizâmı ve zaman ile mekânın halleri tamamlanmış oldu..."*[118]

Yine Şa'rânî Allah-u Teâlâ'nın işlerinin hikmetlerinden bahsederken şunları belirtmektedir: *"Allah, faydalı olan her şeyi mutlak olarak faydalı kılmamış, ve zararlı olan her şeyi de mutlak olarak zararlı kılmamıştır. Bir kimse için zararlı olan bir şeyi başka bir kimse için faydalı, bir kimse için faydalı olan bir şeyi başka bir kimse için zararlı olacak biçimde; yine bir vakitte zararlı olan bir şeyi başka bir vakitte faydalı, yine bir vakitte faydalı olan bir şeyi başka bir vakitte zararlı olacak biçimde yaratmıştır.*[119] Böylece Şa'rânî, ihtîlâfın yaratılışın doğasında olduğunu göstermeye gayret ederek mîzânın iki ilkesini, "teşdît" ve "tahfîf" kavramlarının Allah'ın hikmetine uygun olduğunu anlatmaya çalışır.

Şa'rânî'nin, mîzânla gerçekleştirmek istediği gayelerden bir tanesi de "şerîat" ve "hakîkat"i uzlaştırmaktır. Çünkü Şa'rânî'ye göre dört mezhep imamı mezheplerini inşâ ederken aynı zamanda bunu hakîkat temelleri üzerine kurmuşlardır.[120]

---

her şeyi sonuna kadar açıklama yolunu tercih ettim. Tenâkuz bulunduğu söylenilen hadîsleri ve fıkhın temizlik babından son babına kadar müçtehi-tlerin ve onlara tâbî olanların sözleriyle beni haksız çıkarmalarına karşılık, onlara şerîatta hiç bir tenakuz olmadığını gösterinceye kadar, şerîatın iki mertebesi olan "tahfîf" ve "teşdît" ölçüleriyle cevap verdim..." Bkz. Şa'rânî, *a.g.e.*, c. 1, s. 78.

[118] Şa'rânî, *a.g.e.*, c. 1, s. 72; Gökçe, *Şa'rânî ve Hadisleri Değerlendirmede Mîzân Yöntemi*, 174.

[119] Şa'rânî, *a.g.e.*, c. 1, s. 72-73; Gökçe, *Şa'rânî ve Hadisleri Değerlendirmede Mîzân Yöntemi*, 174.

[120] Eserinde Şa'rânî bu düşüncesini şöyle temellendirir; *"Zâhir ve bâtın âlimlerinin nurlarının kaynağı, şerîatın nurudur. Onlar kendi nurlarını şerîatın nurundan tutuşturmuşlardır. Müçtehitlerin ve onların izinden giden kimselerin her bir sözü hakîkat ehlinin görüşlerine muvâfıktır. Bize göre bunda hiç şüphe yoktur. Temizlik bâbından fıkhın son babına kadar, her meselede müçtehit imamların sözlerini, hakîkat ehlinin sözleriyle açıklayarak teyit etmemin sebebi budur... Tüm bunlar, imamların sözlerine yakînî olarak inanıp da amel etmeleri için mukallitlerin kalbini kuvvetlendirmekte, hakîkatin şerîatı, şerîatın da hakîkati teyit ettiğini göstermektedir."* Şa'rânî bunlara ilâveten tasavvuftaki rehberlerinden biri olan Afdaluddin'in mezhep imamları hakkındaki şu sözünü aktarmaktadır: *"Her mezhep imamı mezheplerini, sahih keşiflerle kuvvetlendirmiş, hakîkat temelleri üzerine kurmuşlardır."* Bkz. Şa'rânî, *a.g.e.*, c. 1, s. 175-176.

Şa'rânî'ye göre mîzânın doğruluğunu idrâk eden bir kimse, şerîatın kaynağına ulaşacağı için hükümlerini imamlarının aldığı kaynaktan almış olacaktır, dolayısıyla taklitten de kurtulacaktır. Şa'rânî bu konudaki düşüncelerini şöyle ifade eder: *"...Mîzânın zevkine erişen bir kimse ebedî cennete girer. Tüm mezhep imamlarının ve arkalarından gelen mezhep müçtehitlerinin sözlerini kabul eder. Böylece onların makamına erişmiş olur. Hatta sanki kurucusu kendisiymiş gibi mezhebin veya hükmün delilini ve istinbât kaynağını bilir."*[121]

Yine Şa'rânî bu hususta şunları ifâde etmektedir: *"Velâyeti Muhammediyye makamına adım atan bir kimse hükümlerini müçtehitlerin aldığı kaynaktan alır ve bütün âlimleri taklit etmekten kurtulur. Yalnızca Resulullah'a uyar."*[122]

Ancak, Şa'rânî, mezhep imamlarının içtihatlarını teslîm yoluyla kabul etmeyi kulluğun en düşük mertebesi olarak görmektedir. Amacının mîzânla bu dereceden yukarı çıkmak ve taklitten kurtulmayı sağlamak olduğunu belirtir: *"Bu mizânla maksadımız, teslim derecesinden yukarı çıkmak, mukallidin, imamlarının muttali olduklarına vakıf olmasını ve onlar gibi nazar ve istidlal veya keşf yoluyla hakîkate erişmesini sağlamaktır."*[123]

Şa'rânî, ortaya koyduğu mîzân metodunu benimseyen bir kimsenin, kendi mezhebinin dışındaki mezhep imamlarının içtihatlarına tâbî olma hususunda herhangi bir tereddütünün kalmayacağını söyler.[124]

Şa'rânî, kendi döneminde herhangi bir kimsenin müçtehit imamlar mertebesine ulaşıp ulaşamayacağı hakkında zayıf dahi olsa herhangi bir delîl bulunmadığını söyler. Fakat bu konuda ileri bir adım atmaz: *"Bazıları 'şu anda müçtehit mertebesine nazar ve istidlal yoluyla değil yalnız keşf yoluyla erişilebileceğini' söylemişlerdir. Zira bu*

---

[121] Şa'rânî, *a.g.e.*, c. 1, s. 80.

[122] Şa'rânî, *a.g.e.*, c. 1, s. 127. Şa'rânî ayrıca, şerîatın kaynağına ulaşan bir evliyânın, Şâfîî veya Hânefî olarak bildirilmiş olmasını kemâl makamına kavuşmalarından önce olmasına bağlar. Bu konuda bk. Şa'rânî, a.*g.e.*, c. 1, s. 132-133.

[123] Şa'rânî, *a.g.e.*, c. 1, s. 88.

[124] Şa'rânî bu hussta şunları söylemektedir;*"Her mezhep azîmetle amel edemeyenin ruhsatla amel etmesine cevaz verir. O halde bu eseri yazmanızın ne faydası var?"* şeklinde kendisine sorulan bir soruya şöyle cevap verir: *"Söylediğiniz doğru. Fakat, mezhep mensupları, ruhsatla amel ettikleri zaman, onların Kitap ve sünnete uygunluklarını ve (bu ruhsatların) tevcîhlerini bilmedikleri için, ruhsatları uygulamada kendilerinde bir darlık ve sıkıntı duyarlar. Bu mîzânın sahibiyse böyle değildir. Çünkü bu mîzânın sahibi, onların tevcîhlerini Kitap ve sünnete uygunluklarını bildiğinden dolayı, gönül rahatlığıyla amel eder. Yaptığı ibadetlerin sıhhati hususunda, yakînî bilgiye sahip kimse nerede, şüphe eden kimse nerede!"* Bkz. Şa'rânî, *a.g.e.*, c. 1, s. 190.

makamı dört mezhep imamından sonra İmam Muhammed İbn Cerîr et-Taberî dışında iddia eden kimse olmamıştır. Taberî bunu her ne kadar iddia etse de bu makamda olduğu iddiası kabul görmemiştir. Hanefîlerden Ebû Yusuf ve İmam Muhammed, Mâlikîlerden Ebû Abdullah Esbağ ve İbn Kâsım, Şâfiîlerden Rebî ve Müzenî gibi mutlak içtihat iddiasında bulunanların hepsi imamının koyduğu usûl ve kaidelerin dışına çıkmayan mutlak müntesibi kastetmişlerdir. Öyleyse bildiğimiz kadarıyla dört mezhep imamından sonra hiç kimse Kitap ve Sünnet'ten daha önce bilinmeyen hükümler çıkaracak kuvvete sahip değildir. Biri çıkıp da böyle bir iddiada bulunursa kendisine mezhep imamlarının söylemediği herhangi bir hükmü ortaya çıkarmasını söyleriz. Elbette buna güç yetiremez. Tüm bunlarla beraber Allah'ın kudreti geniştir. Özellikle Kur'ân-ı Kerîm'in mucizeleri ve hükümleri dâimîdir."[125]

Şa'rânî'ye göre eğer bir mukallit mîzânı zevk yoluyla kavrayamamışsa kendi mezhebindeki farklı iki içtihattan râcih olanıyla amel etmesi gerekmektedir.[126] Ancak mîzânın zevkine erişmişse mezhepleri müsâvî gördüğü için herhangi bir mezhebe göre amel etmek zorunda değildir.[127]

Tüm bunlardan hareketle Şa'rânî'nin mîzân metoduyla şu dört temel dinamiği gerçekleştirmeye çalıştığı görülmektedir:

1- "Şerîat" ve "Hakîkat"i uzlaştırmak.

2- Çelişki arzeden fıkhî hükümleri uzlaştırmak. Hz. Peygamber (sav), diğer peygamberler gibi ismet sıfatına sahip olduğundan dolayı O'nun sözleri arasında gerçekte bir ihtilâf bulunmamaktadır. O'nun çelişkili gibi görünen hadîsleri şerîatın iki mertebesi olan "azîmet" ve "ruhsat"ı yansıtmaktadır.

3- Peygamberler ismet sıfatına sahip olduğu gibi âlimler hatadan mahfuzdurlar. Bunun için müçtehit imamların içtihatları arasında da hakîkatte bir ihtilâf yoktur. Onların sözleri arasındaki farklılıklar da yine şerîatın iki mertebesi olan "azîmet" ve "ruhsat"ı yansıtmaktadır.

4- Keşfî olarak şerîatın kaynağına erişerek, taklitten kurtulmak ve fıkhî hükümleri mezhep imamlarının aldığı kaynaktan edinmek.

---

[125] Şa'rânî, *a.g.e.*, c. 1, s. 68-69.

[126] Şa'rânî, a.*g.e.*, c. 1, s. 86.

[127] Şa'rânî, a.*g.e.*, c. 1, s. 86-87. Şa'rânî bunu, su doldurmak üzere yola çıkan yolu bilmeyen ve bilen kimsenin durumuna benzetir. *"Yolu bilmeyen kişi de kabını su ile doldurur. Yolu bilen ve bilmeyen kimse arasında fark yoktur."* Bu konuda bk., Şa'rânî, *a.g.e.*, c. 1, s. 87.

a. Teşdît ve Tahfîf

Bu iki kavram daha önceki fıkıh eserlerinde yer almayan, Şa'rânî'ye özgü kavramlardır. Onun için eseri tanıtılırken bu çalışmada böyle bir başlığın açılması uygun olacaktır.

Yukarıda da belirtildiği gibi Şa'rânî'nin ihtilaflara teşdît-tahfîf kavramlarıyla yaklaşması *Mîzânü'l-Kübrâ*'nın öne çıkan özelliklerinden biridir. İslâm hukukunda kavram olarak bunların yerine azîmet-ruhsat kavramları kullanılmaktadır ki Şa'rânî de teşdîdi, inanç ve beden bakımından güçlü kimseler için kullanırken tahfifi inanç ve beden yönünden zayıf kimseler için kullanmaktadır. Şa'rânî bunu daha açık olarak ifade ederken her asırda insanların iman ve beden bakımından ya kuvvetli ya da zayıf olduklarını, kuvvetli olanların azimete muhatap olduğunu zayıf kimselerin de ruhsatı aldığını söyler.[128] *"Allah'tan gücünüz yettiğince korkun!"*[129] âyet-i kerimesiyle *"Size bir şeyi emredersem gücünüz nisbetinde onu yerine getiriniz"*[130] hadîs-i şerifi ve buna benzer deliller bu hakîkate işâret etmektedir.

Şa'rânî eserinin farklı yerlerinde mükerrer olarak bu hususa değinirken mukaddimesinde en açık cümlelerle şunları söylemektedir;

"Emir ve yasak bakımından şerîat, teşdît ve tahfif üzere iki mertebede gelmiştir. Bütün mükellefler bu iki mertebenin dışına çıkamazlar. Kuvvetliler kuvvetli olanla muhatap olup azimeti alırken zayıflar da hafife muhatap olup ruhsat olanı alırlar."[131]

Şa'rânî eserine mîzân ismini verirken aslında bu teşdît-tahfîf kavramlarından da esinlendiği görülmektedir. Zira kitabı hakkında bir terazi benzetmesi yapan Şa'rânî, ihtilaflı gözüken bütün nassları terazide tarttığını, ağır gelen kefedeki hükmün azimet-teşdît olduğunu, hafif gelen kesedekinin ise ruhsat-tahfîf olduğunu söylemektedir.[132] Ona göre şerîatin hiçbir emri bu iki mertebenin dışında kalmaz.

---

[128] Şa'rânî', *a.g.e.*, c. 1, s. 3.
[129] Tegâbün, 64/16.
[130] Buhârî, "İ'tisâm", 2; Müslim, "Hac", 412.
[131] Şa'rânî', *a.g.e.,* c. 1, s. 3.
[132] Şa'rânî', *a.g.e.,* c. 1, s. 6.

Şa'rânî'nin eserinin muhtelif yerlerinde bu yorumu tekrar tekrar dile getirdiği belirtilmişti. Mükerrer olan bu yerlere bakıldığında dikkat çeken en önemli nokta ise Şa'rânî'nin kaleme aldığı cümlelerde en küçük bir mezhep taassubunun bulunmayışıdır. Okunduğunda gerçekten de eserinin hiçbir yerinde kendi mezhebinin taraftarlığını yapıp da diğerini hatalı addettiği bir ibareye rastlanmamaktadır.

Şa'rânî'nin bu ahlâkî davranışının altında yatan en önemli unsurlardan biri de hiç kuşkusuz onun aynı zamanda kalbî terbiye ve tezkiye yöntemi olan seyr-i sülûk yollarına ömrünü adamış olmasıdır. Bu da konu uygunluğu açısından aşağıdaki başlık altında ele alınacaktır.

b. Mîzan'ın Tasavvufî Yönü

Şa'rânî tanıtılırken el-Ezher camiinde yıllarca zikirlere katıldığını el-Gamri ve Ümmü Havand medreselerinde yıllarca tasavvuf derslerinde bulunduğunu, kendi zâviyesinde zikir dersleri yönettiğini bu çalışmanın başında zikredilmişti. Hayatı incelendiğinde de görüleceği üzere fıkıh, tefsir, hadis, kelam gibi ilimlerle uğraştığı gibi batınî ilimlerle de meşgul olmuş bir âlimdir.

Sûfî meşrep bir fakîh olmasından mütevellit çok defa tasavvufî ifade ve yorumlarda bulunması da kaçınılmaz olmuştur.

Mesela eserinin on beşinci faslında; *"Bu Mîzân'ın sahibinin seyri sülûku nasıl olmuştur?"* diye kendisine mukadder bir soru yöneltiyor. Cevap olarak da bunu ilk Hızır (a.s)'dan aldığını[133], sonra üstadı Aliyyü'l-Havas'tan edindiğini söylüyor.

Bunun yanında fıkhî meseleleri ele alırken mürşidi Aliyyü'l-Havâs'tan çokça nakiller ve yorumlar aktarması da göze çarpan diğer bir husustur. Bunlardan birkaç örnek vermek gerekirse şunlar söylenebilir:

Teyemmüm bahsini işlerken Şa'rânî, mürşidi Aliyyü'l-Havas'a *"abdestte baş suyla meshedilirken teyemmüm de niye meshedilmez diye sordum"* der. Aliyyü'l-Havvas'da; *"Allah'ın abdestte başı meshetmeyi emretmesi, namazda O'nun huzuruna çıkmaya engel olan başkanlık arzusunun giderilmesi içindir. Teyemmüm eden*

[133] Şa'rânî, *a.g.e.,* c. 1, s. 23.

sakallarına toprak sürünce sanki kibirden çıkmış, başını toprakla meshetmeye ihtiyaç kalmamış, yüzüne toprak sürmesi yeterli olmuştur." cevabını verir.[134]

Yine Aliyyü'l-Havas'la birlikte Ezher medresesinin abdesthanesine girdiklerini, şeyhinin oradaki içi su dolu kurnalardan birinden abdest almak istediğini, sonrasında şeyhinin suya bakıp geri döndüğünü, niçin abdest almayıp da geri döndüğünü sorduğunda da *"az önce büyük bir günahı yıkamış olması nedeniyle bu suyun değişmiş olduğunu gördüm. Bu su bedenlerimizi artık temizlemez!"* dediğini nakleder. Şeyhden önce oraya birinin girip çıktığını hatırlayan Ş a'râ nî sonra adama yetişir ve olayı haber verir. Adam da "Şeyh doğru söylemiş, az önce büyük bir günah işlemiştim" der ve şeyh gelip, tevbe eder. [135]

Ş a'râ nî bunun gibi pek çok mânevî haller gördüğü şeyhinden etkilendiği için şeyhinin fıkha dair söylediği pek çok şeyi eserine aktarmıştır. Kuşkusuz mürşidinin bu yaklaşımları, fıkıh kitaplarında karşılaşılmayacak sûfî yorumlardan ibarettir. Bu da *Mîzânü'l-Kübrâ*'yı diğer fıkhî eserlerden ayıran temel özelliklerinden biri olarak öne çıkmaktadır.

c. Uzlaştırmacı Yönü

Bazı fıkıh kitaplarında herhangi bir mezhebe bağlı bir müellifin kendi mezhebini savunup diğerlerinin görüşlerini çürütmeye çalıştığı rastlanabilen bir şeydir. Oysa bu uzlaşmayı değil tefrikayı doğurur. Bir âlime ise evleviyetle gerekli olan, her mezhebin usulünü iyice kavrayıp verdiği hükmü hangi maksada binâen verdiğini tespit etmeye gayret göstermesi ve belki de en önemlisi mezhep taassubundan uzak durmasıdır. Ancak bu sayede onun hakkâniyetli bir niyete sahip olduğu vicdanlar tarafından kabul edilebilir. Ve ancak bu sayede çevresine güven duygusu verebilir. Aksi halde gönüller sezdiği bu taassuptan rahatsızlık duyar ve o âlime de mesafeli durmak ister. Tam da bu noktada Ş a'râ nî'nin birleştirici üslûbu, üzerinde durulması gereken bir mevzu olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira eserinde taassubun hiçbir izine rastlanmadığı gibi uzlaştırıcı yorumlarıyla Müslüman

[134] Ş a'râ nî, *a.g.e.*, c. 1, s. 145.
[135] Ş a'râ nî, *a.g.e.,* c. 1, s. 120.

toplumunu bir arada tutacak dinamiklerin değerini korumakta, İslâm harsinin ne denli kıymetli olduğunu hatırlatmaktadır. Hatta taassup şöyle dursun diğer mezhepleri de yeri geldiğinde var gücüyle savunmaktan geri durmayarak, bir Müslümanın mezheplere sahip çıkma hususunda nasıl bir duruş sergilemesi gerektiğini gayet güzel bir şekilde göstermektedir. Bunun bir örneği olarak eserinin -kendisi Şâfîî mezhebinden olduğu halde- İmâm Ebû Hanîfe'ye yöneltilen eleştiri ve itirazlara verdiği cevaplara ve İmâmı Âzam'ı, Hanefî mezhebini ve usullerini savunmalara ayırdığı otuz dördüncü faslından bir iki anekdot dikkate değer bir önemi haizdir.

Şâfîî mezhebinden, Ebû Hanîfe'yi ve ashabını eleştiren bir ilim talebesi, bir gün Şa'rânî'ye gelip; *"Hanefî'lerden herhangi bir âlimin sözünü dinlemeye tahammül edemiyorum"* der. Şa'rânî de onu böyle konuşmaktan men eder. Fakat öğüt dinlemeyen ilim talebesi Şa'rânî'ni yanından ayrılınca evinin yüksek merdiveninden düşer ve oyluk kemiği kırılır.[136]

Yine bir gün İmâm-ı Âzam'ın menkıbelerini yazdığı sırada yanına bir ilim talebesi gelir. Şa'rânî'nin yazdıklarını gören talebe koynundan bir tomar kağıt çıkarır ve *"bir de bunlara bak!"* der. Şa'rânî baktığında İmâm-ı A'zam'a reddiye olduklarını görür. O kişiye; *"Senin gibiler, imamın (İmâm-ı Âzam'ın) sözünü anlayabilir mi ki, ona reddiye yazsınlar?"* diye sorar. O da kağıtları Fahreddin er-Râzî'nin kitaplarından aldığını söyler. Bunun üzerine Şa'rânî ona şöyle konuşur; *"İmâm-ı A'zam'ın yanında Fahreddin er-Râzî talebe gibi, ya da güneşin yanında yıldız gibi, ya da sultanın yanında köle gibi kalır. Güneş gibi açık deliller bulunmadıkça mezhep imamlarına dil uzatmak yasaktır."* [137] Mâlikî fakihi İbn Ebû Zeyd el-Kayravânî'yi de benzer şekilde savunduğu da eserinde mevcuttur.[138] Hanbeli mezhebini de savunduğunu yine eserinin otuz dördüncü faslında nakletmiştir.[139]

Böylece Şa'rânî mezhepleri ele alırken hepsini aynı kaynaktan çıkan bir suya, yahut da kökü aynı olan bir ağacın farklı dallarına benzetmektedir.[140] Bu yönüyle

[136] Şa'rânî, a.g.e., c. 1, s. 71.
[137] Şa'rânî, *a.g.e.,* c. 1, s. 70.
[138] Şa'rânî, *a.g.e.,* c. 1, s. 70.
[139] Şa'rânî, *a.g.e.,* c. 1, s. 67.
[140] Şa'rânî, *a.g.e.,* c. 1, s. 10.

temelleri bir olan mezheplerin hiçbirini diğerlerinden ayrı tutmayarak aralarında bir farkın olmadığını söylemektedir.

Hatta bu konuda selef-i salihînin *ihtilaf* kelimesini beğenmedikleri için bu sözü kullanmayı çirkin gördüklerini aktarır. Bu meyanda Süfyân es-Sevrî'nin şöyle dediğini nakleder; *"Alimler şu hususta ihtilâf ettiler demeyin! Âlimler Müslümanlara şununla genişlik, rahatlık getirdiler deyin!"* [141]

Şa'rânî'nin mezhepler arası cereyan eden ihtilafları büyük bir olgunlukla, taassuptan uzak bir yaklaşımla yorumlaması aslında günümüzdeki ihtilaflara nasıl yaklaşılması ve onların nasıl değerlendirilmesi gerektiğine dair uygulanması gereken bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır.

4. Şa`râni'nin Eseri Hakkındaki Yorumu

Şa'rânî'nin, *Mîzânü'l-Kübrâ* hakkındaki en dikkat çekici yorumu, eserin bu alanda yazılmış ilk eser olduğuna dair söylediği sözlerdir. Eserinin ön sözünde "*Benden önce bu işi yapan birini bilmiyorum*." demiştir.[142] Fakat bu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde eserine müracaat edilecek olan İbn Rüşd (ö. 595/1198) Şa'rânî'den yaklaşık dört asır önce[143] mukârin fıkıh sahasında *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-müktesid* isimli eserini yazmıştır.

Şa'rânî'nin eserinin bu alanda yazılmış diğer eserlerden muhtevâ yönüyle farklı olduğu görülmektedir. Zira Şa'rânî'nin *Mîzânü'l-Kübrâ*'sı, herhangi bir fıkıh eserinde bulunmayan tasavvufî yaklaşımlar, azîmet-ruhsat, teşdid-tahfif yorumları ve uzlaştırıcı bir dil barındırmasıyla diğerlerinden farklılık göstermektedir. Dolayısıyla bu yönlerine itibarla Şa'rânî'nin eseri için "alanında bir ilk" tanımlaması yapılabilir.

---

[141] Şa'rânî, *a.g.e.,* c. 1, s. 28.
[142] Şa'rânî*', a.g.e.,* c. 1, s. 4.
[143] İbn Rüşd Hicrî 520 senesinde doğmuştur. ilk İslâm filozoflarından biri olarak meşhur olsa da fıkıh yönü de geliştirmiş, bir dönem kadılık vazifesi yapmış Mâlikî'lerin önde gelen alimlerinden biridir. Şa'rânî ise Hicrî 898 senesinde dünyaya gelmiştir. Aralarında böyle ciddi bir zaman farkı olması sebebiyle Şa'rânî'nin bu sözü yorum ve izaha muhtaç gözükmektedir.

Ayrıca kendisinden yaklaşık bir asır önce dünyaya gelen Sadef kâdısı olarak bilinen Sadreddin Ebî Abdillah Muhammed b. Abdirrahmân ed-Dimeşkî el-Osmânî, Şafîî mezhebinden olup mukayeseli fıkıh kitabı olarak *Rahmetü'l-ümme fi'htilâfi'l-eimme* isimli eserini yazmıştır.[144]

Şa'rânî'nin eseriyle alakalı olarak dikkat çeken ifadelerinden biri de istişâre ve birliğe önem verdiğini belirten şu sözleridir; *"Bu kitabı asrımızın önde gelen alimlerinin işareti ile yazdım. Kendilerine; "Yazıp size arzedeyim. Siz görüp beğenirseniz devam edeyim, beğenmezseniz yok edeyim" dedim. Zira ben Allah'ü-Teâlâ'ya hamdolsun ki beraberliği, uyumu sever, ayrılıktan ise hoşlanmam. Özellikle de din işlerinde böyleyim. Her ne kadar ihtilaf rahmet olsa da."*[145]. Şa'rânî bu sözleriyle *Mîzânü'l-Kübrâ*'nın, o dönemin önde gelen alimlerinin onayından geçen, güvenilir ve değerli bir eser olduğunu belirtmekte ayrıca şahsında ittifak ruhunu içtenleştirdiğini göstermektedir. Zira genel kabul olmadığı takdirde bunun bir ihtilafa yol açacağını belirtmiş, dolayısıyla eserini imha edebileceğini dahi söylemiştir. Devamında, kitabında hatalar bulunabileceğini belirterek *"olası hataları düzeltene Allah rahmetiyle muâmele eylesin!"* diye dua etmeyi de ihmal etmemiştir.[146]

5. Şa`râni'nin Mezheplerin Eşitliği Teorisi

Şa'rânî eserinin yirmi yedinci faslında mezheplerin şeriatın dışına çıkması mümkün olmayan yapılar olduğunu söylemektedir.[147] Gerekçe olarak müçtehitlerin mezheplerinin temellerini, şerîatin zahiri üstüne eşit seviyede kurduklarını, şerîatin en yüksek mertebesi olan hakikat üzerine de bina ettiklerini söyler. Dolayısıyla ona göre temelleri ve yapısı İslâm şerîati üzerine kurulan bir yapının yanlış bir zeminde olduğu düşünülemez. Bu görüşlerini mürşidi Aliyyü'l-Havas'tan naklettiği bir rivayetle de

[144] Eserin bazı yayınevlerinde tercümeleri bulunmakla birlikte bu eserin arapça nüshalarından biri Konya Selçuk Eğitim Merkezi kütüphanesinde 51'132 sırt numarasıyla mevcuttur.
[145] Şa'rânî, *a.g.e.,* c. 1, s. 4.
[146] Şa'rânî, *a.g.e.,* c. 1, s. 4.
[147] Şa'rânî, *a.g.e.,* c. 1, s. 47.

pekiştirmektedir; *"Keşf ehline göre müçtehit imamların hiçbir sözü şerîatin dışına çıkamaz."*[148]

Eseri okunduğunda Şa'rânî'nin bu fikirlerini satırlarına da yansıttığı gözlemlenmektedir. Dört mezhebi ve müçtehitlerini temel planda eşit gören Şa'rânî' hepsini Şerîat kaynağından akan birer nehire benzetmektedir.

Böylece Şa'rânî taassup ehlinin aksine, hiçbir mezhebi diğerine efdal kılmamakta, hepsinin Allah'ın şerîati üzere kaîm olmaları hususunda eşit olduğunu söylemektedir.

B. ŞA`RÂNÎ'NİN MÎZÂN'I YAZMASINDAKİ DIŞ ETKENLER

Şa'rânî'yi, *Mîzânü'l-Kübrâ*'yı yazmaya sevkeden şey, yaşadığı dönemde had safhaya ulaşan mezhep taassubu, mezhep çatışmaları ve fukahâ ile tasavvuf ehli arasında bitmek tükenmek bilmeyen mücadelelerdir. Bu durum Şa'rânî'yi mezheplerin eşitliği teorisini kurmaya ve bu iki sınıf (fukahâ-sûfî) arasında bir uzlaşma sağlamaya, şerîat ve hakîkat arasında bir köprü kurmaya yönlendirmiştir. Bunun için o dönemde Mısır'daki mevcut mezheplerin konumları, önde gelen âlimleri ve mezhep çatışmaları, fukahâ ve sûfîler arasındaki mücadeleler hakkında yapılacak bazı değerlendirmelerin, Şa'rânî'nin geliştirdiği mîzân teorisinin arka planı hakkında bir fikir vereceği ümit edilmektedir.

1. Şa`rânî Döneminde Mısır'daki Mezhep Çatışmaları:

Şa'rânî'nin yaşadığı dönem olan XVI. yüzyılda, Mısır'da dört mezhebin de temsil edilmiş olması, mezhepler arasındaki çatışmaları da beraberinde getirmiştir. Tarih boyunca her mezhep, kendi eserleri ve mezhep otoriteleri ile ilmî ve hukukî bir geleneğe sahip olmuştur. Âlimler de, İslâm hukukunun ekolleri olan bu mezheplerin muhtevası içerisinde eğitim almışlardır. Memlükler döneminde Kâhire'deki bazı medreselerde yalnıızca bir mezhep fıkhı öğretilirken, diğer bazı medreselerde ise

[148] Şa'rânî, *a.g.e.,* c. 1, s. 48.

müşterek mezhep fıkıhları okutulmuştur.[149] Sultan Baybars dönemine kadar dört mezhebe mensup Müslümanların yaşadığı Memlük Devleti'nde sadece bir başkadı vardı. Bu unvana sadece Şâfiî baş kadı sahipti. Ancak Sultan Baybars 663 yılında Kahire'de birbirinden bağımsız her bir sunnî fıkıh mezhebini temsil etmek üzere her mezhepten bir tane olmak üzere dört kâdı'l-kudât tayin etme geleneğini başlatmıştı. Dımeşk'te de sultan tarafından atanan dört baş kadı görevlendirildi.[150] Bu yeni uygulama, hukuk alanında her mezhebin kendi kadısına müracaat ederek sorunlarını kolaylıkla giderme imkanı vermesi ve her mezhebin sistematik gelişimine katkıda bulunması açısından oldukça önemli bir hukuki harekettir.[151]

Şa'rânî, Sultan Baybars döneminde Takiyuddin İbn Bintu'l-Eazz'ın bazı iftiralara maruz kaldığını, o dönemde Mısır'da sadece Şâfiî mezhebine göre hüküm verildiği için Takiyuddin'in bir mesele hakkında Hanefi mezhebini doğru bulması üzerine hasetçi bazı kimselerin, Sultan Baybars'ın kendisine oldukça itimat ettiği ve fikirlerini aldığı Takiyuddin ile aralarının açılmasına neden olduklarını söyleyerek, bu olaydan sonra Sultanın dört mezhepten birer kadı tayin ettiğini söylemektedir.[152] Suyûtî de, Baybars'ın diğer mezhepleri temsil edecek olan üç baş kadıyı tayin etmesini, Şâfiî baş kadının konumunu zayıflatmak olarak değerlendirmiş ve bu hareketini ulemâ müessesesine karşı düşmanca bir tavır olarak addetmiştir.[153] Bununla birlikte halkın çoğu Şâfiî mezhebinden olduğu için Şâfiî baş kadısı derece bakımından daha üstün tutulmaktaydı.

Memlük döneminde Mısır'da devletin diğer üç mezhebin karşısında kendisini Şâfîî mezhebiyle ilişkilendirmesi ciddi bir şekilde mezhepler arasındaki temel eşitliğe zarar vermekteydi.[154] İbn İyâs, Yavuz Sultan Selim'in Hanefî mezhebi dışındaki mezhepleri yürürlükten kaldırdığına ve Suriye baş kadısını Hanefî olmaya zorladığına dair asılsız haberlerin yayılması üzerine Mısır'da meydana gelen bir panikten söz

[149] Yiğit, İsmail, *İslâm Tarihi*, c. 7, s. 245-246.
[150] Suyûtî, Celâluddin, *Târihu'l-Hulefâ*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1974, s. 480.
[151] Koca, Ferhat, *İslâm Hukuk Tarihinde Selefî Söylem -Hanbelî Mezhebi-*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2002, s. 89.
[152] Şa'rânî, *Tabakâtu'l-Kübrâ*, s. 28.
[153] Suyûtî, *a.g.e.*, s. 480.
[154] Gerberr, Haim, *İslamic Law and Culture (1600-1840)*, Brill, Leiden, 1999, s. 676-68.

etmiştir.[155] Fakat, Yavuz Sultan Selim, Mısır'ı fethettiği zaman Mısır kadılığı görevinde bulunan dört kâdı'l-kudât'a hil'at giydirerek onları görevlerinde tutmuştur. 928 yılında Mısır'ın şerî işleri Mısır kadısına verilmiş, eski kâdı'l-kudâtlar Mısır kadısına yardımcı olarak atanmış ve çeşitli nâhiyelerde bulunan yirmi altı nâibin tayin işi Mısır kadısına bırakılarak Mısır kadılık teşkilatının temelleri atılmıştı. Ancak, Mustafa Paşa ve Ahmet Paşa zamanlarında bu sistem bozulmuş, Kâsım Paşa bu hususlarda bazı ıslahatlar yapmaya çalışmışsa da Vezir-i âzam İbrahim Paşa'nın Mısır'ı tanzîmine kadar bu teşkilat sistemi düzensiz olarak devam etmiştir.O yıllarda kâdı'l-kudâtlar Mısır'ın adlî işlerini yürütürlerken devlet merkezinden gelen emirleri ve teamülleri esas almaktaydı. 931'de çıkartılan Mısır Kânunnâmesiyle, Mısır Beylerbeyi, Mısır Kadısı ve diğer idarecilerin adlî ve hukukî vazifeleri, Kahire ve nahiyelerinde hangi yasaların uygulanacağı açıklandı. Böylelikle Mısır'ın kadılık müessesesi, şerî ve adlî işleri istikrarlı bir devreye girdi.[156] Bu kanunnâmeyle Mısır eyaletinin en büyük yetkilisi olan Beylerbeyi, idârî ve mâlî müesseselerin başı olduğu gibi, eyâletin hukukî sorunlarını hukuk ve şerîat ahkâmına göre yürütmesi bakımından kazâî teşkilatın da başı kabul edilmiştir. Mısır kadısı ise şerî işlerde Beylerbeyi'nin vekîli olarak vazife yapmış, eyâletin merkezinde dört mezhepten Arap ve Türk nâibler, önemli bazı nahiyelerde de kadılıklar tesis edilerek nâibler atanmıştır.[157]

Eserlerinde mezheplere ve mezhep çatışmalarına geniş bir şekilde yer veren Şa'rânî, zamanındaki kadıların konumlarına, hallerine ve durumlarına vakıf olduğunu bu yüzden onları mazur gördüğünü[158] ayrıca halka kanun ve kassâm[159] sebebiyle ödemelerini yapmaları gerektiğini de belirtir.[160] Şa'rânî, eserlerinde kendi dönemindeki mezhepler arası ilişkiler hakkında bilgiler verirken mezhep taassubunun oldukça üst bir seviyede olduğunu şu şekilde izâh eder: *"Zamanımızda insanlar diğer*

---

[155] İbn İyâs, Muhammed b. Ahmed, *Bedâyiu'z-Zuhûr fî Vekâidi'z-Zuhûr*, Matbaatu'd-Devlet, İstanbul, 1932, c. 5, s. 243.
[156] es-Seyyid Mahmud, *XVI.Asırda Mısır Eyaleti*, s. 241-242.
[157] es-Seyyid Mahmud, *a.g.e.*, s. 242.
[158] Şa'rânî, *Letâifu'l-Minen*, s. 176, 219.
[159] Kassâm, vasiyetler ve evlilik akitleri üzerine vergileri tayin eden ve bu vergileri toplayan Osmanlı memurlarına verilen bir isimdir. İbn İyâs, onları görevden uzaklaştırmaktan çekinen ve onlara meydan okumaya cesaret edemeyen kadıları suçlamıştır. İbn İyâs, *a.g.e.*, c. 5, s. 451-452. Evlilik akdi için belirlenen para miktarı oldukça yüksek olduğu için sünnete muhalif olarak görülmüştür. Bu konuda bk. İbn İyâs, *a.g.e.*, c. 5, s. 417-418.
[160] Şa'rânî, Ayrıca Daştûtî'nin şu tavsiyesini de nakleder: *"Bir kadıya gidecek olursan ona vaatte bulun. Aksi takdirde rüşvet almaya maruz kalacaktır."* Şa'rânî, *el-Bahru'l-Mevrûd*, 47b-48a v.d.

bir mezhebi izleyenler aleyhinde söz söylemeye ve birbirlerinin hatalarını bulmak için hüccet ve ispat aramaya girişmişlerdir. Öyle ki, böylesi kimselerin artık Kitap ve Sünnet'e olan bağlılıkları gevşemiştir. İmanlı bir kimse için bundan daha kötü ahlâk ve sıfat olur mu?... "[161]

Şa'rânî'nin mizân metodunu ortaya koymasında Osmanlı Devleti'nin yürüttüğü Hanefî ağırlıklı hukuk anlayışının ya da Mısır'da uyguladığı hukukî sistemin herhangi bir etkisinin olduğunu söylemek isabetli değildir. Zira, Osmanlı yönetiminin Mısır'da uyguladığı yasalara yöneltilen eleştiriler bu yönden değil, yürütülen kanunların İslâm hukukuna uygunluğu yönünden olmuştur. Ebû Hanîfe'nin rey anlayışına yönelik eleştirileri, Şâfiîler'in olumsuz tutumlarını, kendisi de bir Şâfiî olan Şa'rânî'nin tasvip etmemesi de bu konuda Şa'rânî'nin kanaatlerini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Bununla birlikte bu dönemde Mısır'da mezhep taassubunun bir hayli yaygınlaşmış olması, Şa'rânî'nin mîzân teorisini geliştirmesinde büyük bir faktör olmuştur denilebilir.

2. Şa`rânî Döneminde Ulemâ-Sûfi Mücadelesi:

Şa'rânî, *et-Tabakâtu's-Suğrâ* isimli eserinde zikrettiği hocalarının ve dönemindeki âlimlerin hemen hepsini tasavvufla ilişkilendirmiştir. Halbuki bu dönemde fıkıh, hadis ve tasavvuf gibi ilimler iç içe olmakla beraber tasavvufu benimsemeyen âlimler de vardı. Şa'rânî, Mâlikî âlimlerden Muhammed Nâsıruddin el-Lâkânî'yi tasavvuf yanlısı bir âlim olarak zikretmiştir. Oysa Şa'rânî'nin biyografisini yazanlardan Mâlicî ise Lâkânî'nin Şa'rânî'yi ve genel olarak sûfîleri onaylamadığını

[161] Şa'rânî, *Levâkihu'l-Envâri'l-Kudsiyye fî Beyâni'l-Uhûdi'l-Muhammediyye'* isimli kitabında mezhep tassaubundan uzak durmanın önemi hakkında şunları söylemektedir: *"Resulullâh'ın bize vasiyetlerinden birisi de, şerî ilimleri keşif ve görüş yoluyla, dinimize doğrulukla yardım maksadından başka bir amaçla, zan, riya, gaflet, tahmin gibi düşüncelere kapılarak, mezhep ehli arasında düşmanlık yaratmak ve başka mezheplerden olanlara üstünlük sağlamak için bir mücadele vasıtası olarak kullanmamaktır... Ey Kardeşim! Şunu bil ki, bir imamı takip edenlerin diğer bir imamı uyanlara düşman olması ve birbirlerini düşman diye isimlendirmeleri, birbirlerine bu gözle bakmaları doğru değildir. Meselâ "diğer mezhepteki biri düşmanlıkla bana şunları söyledi ben de o düşmana şöyle karşılık verdim" gibi sözler söylemek ve böyle bir şeyi düşünmek dahi edep ve terbiyemize yakışmayacaktır. Çünkü, edep ve terbiye çerçevesinde konuşmak ilmiyle amel eden bilginlerin ahlâkî vasıflarındandır." Bkz.* Şa'rânî, *Levâkihu'l-Envâr*, s. 269.

ifade etmiştir.[162] Dolayısıyla eserin bu yönü fukahâ ile sûfiler arasındaki ilişkilerin objektif olarak değerlendirilmesini güçleştirmektedir.

Şa'rânî'nin Mısır'daki hayatı süresince ulemâ ve sûfîler arasında bitmek tükenmek bilmeyen bir çekişme yaşanmıştır.

Fukahâ ve tasavvuf ehli arasında cereyan eden bu çekişmeler Şa'rânî'yi, bu iki zümre arasında bir uzlaşma aramaya, şerîat ve hakîkat arasında bir köprü inşâ etmeye yöneltmiştir. Şa'rânî böyle bir amaç uğrunda çabalayan ilk kişi değildi. Yüzyıllar önce Kuşeyrî (öl.465/1073) ve Gazzâlî (öl.505/1511) gibi âlimler de aynı gaye için girişimlerde bulunmuşlardı. Ancak, Şa'rânî, bu sorunu kendi döneminde tekrar ele almış, bu soruna sosyal bir farkındalık kazandırmıştır.[163] Şa'rânî sûfîleri, üstün özellikli fukahâ'dan yoksun ancak, yüksek mânevî ve ahlâkî niteliklerin ihsân edildiği kimseler olarak görmektedir. Fukahâyı ben-merkezci ve kendini beğenmiş, Sûfîleri diğerkâm ve merhametli olduklarını gösteren bazı rivâyetler aktarmıştır.[164]

el-Ezher gibi büyük câmilerde düzenlenen zikir meclislerine katılan tasavvuf ehli ve ilim tahsili gören iki zümre arasındaki tartışmalar konusunda Şa'rânî'nin şu ifadeleri her iki sınıf arasında bir uzlaşma sağlamaya gayret ettiğini gösterir: *"Bu gün bile ilim tahsiliyle uğraşanlarla sûfîler arasında bir anlaşmazlık ve mücadele sürüp gitmektedir. Oysa ki hakikât, kendisine uyulmaya daha layıktır. Aklı başında, kendini bilen bir insan câmi veya mescitte Allah'ı zikrederken bunu, namaz kılan veya uyuyan ya da ders yapan kimseleri rahatsız etmeyecek bir sesle yapmalıdır. Böylesi durumlar olmadığında yüksek sesle Allah'ı anabilir. Dervişlerin ihlâsla zikrettiklerini ve ilim*

---

[162] Malîcî, *el-Menâkibu'l-Kübrâ*, s. 142.

[163] Winter, Michael*, Society and Religion*, s. 230.

[164] Şa'rânî, *Letâifu'l-Minen*, s. 33. Şa'rânî'nin bu konuda naklettiği en dikkat çekici rivâyetlerden biri Cüneyd ve onun arkadaşı İbn Sureyc arasında cereyan eden sûfîlerin mi yoksa fakîhlerin mi daha üstün olduğu konusunda yapmış oldukları şu konuşmaydı: *"Bir gün, İmam Ahmed b. Sureyc, Cüneyd Bağdâdî'ye: 'yüksek sesle Allah'ı zikretmeniz ilim halkamızı rahatsız etmektedir' der. Bunun üzerine Cüneyd: 'Allah'a varılan yollardan en kısa ve en yakın olan tercih edilmelidir' diye cevap verir. Ahmed b. Sureyc, 'öyleyse bizim izlediğimiz yola riayet etmeniz gerekiyor. Çünkü bizim yolumuz Allah'a ulaşan en kısa yoldur.' deyince Cüneyd şu karşılığı verir: 'Bu cevabınız lehinize değil aleyhinize bir delildir. Çünkü müşahede ettiğiniz Allah değil, Allah'ın dinî hükümleridir.' Ahmed b. Süreyc bu cevaba karşılık: 'Öyleyse bir imtihan yapalım' der. Cüneyd bu imtihanı kabul eder ve orada bulunan bir dervişe şöyle seslenir: 'Şu taşı al, şuradaki topluca oturan fakirlerin (sûfilerin) üzerine at' der. Adam taşı alıp fakirlere doğru atar. Oradakiler hep bir ağızdan 'Allah!' diye bağırırlar. Yine aynı müride 'Şu taşı al, şuradaki, ilim tahsiliyle uğraşan kimselerin üzerine at' der. Taşı onların üzerine fırlattığında, onlar 'Haram!' diye bağrışır. Bunun üzerine Ahmed b. Sureyc'Sen haklısın ey Ebu'l- Kâsım' der."* Bkz. Şa'rânî, Levâkihu'l-Envâr, s. 106-107.

ehlinin de samimiyetle mütalaada bulunduğunu gösteren karineler varsa her iki sınıfa da yardımcı olmak görevimizdir. Bu iki zümreyi idare etmek durumunda olan kimselerin ferâsetli olmaları ve üstün bir siyâset gütmeleri gerekmektedir.''[165]

Şa'rânî, tasavvufu anlayamadıkları için fukahâyla tartışmaya girmenin doğru olmayacağını söyler. Şa'rânî'ye göre Tasavvuftan bahsedilen bir meclise bir fakîh gelirse sûfîler fıkhî meselelere geçiş yapmalıdır. Yine fakîhler sûfilerin *kutup* gibi hiyerarşilerini inkâr edecek olurlarsa, sûfî onlarla hemfikirmiş gibi davranmalıdır.[166]

Şa'rânî fukahâyı, halka karşı takındıkları tavırlarından dolayı da eleştirmiştir. Şa'rânî, çiftçileri sömüren ve onların ailelerini doğru yoldan saptıran ve onlara gerçek dini öğretmeyen köylü dervişleri eleştirdiği gibi fellahları ve işçileri ihmâl eden fukahâyı da eleştirmektedir. Şa'rânî'nin şeyhi Ali el-Havvâs, âlimlere bilgilerinin insanlara efendi olmaları için değil, halkın menfaatini gözetmesi ve onları eğitmeleri için verildiğini söylemekte ve mezhep taraftarlarına karşı değil kâfirlere ve bid`atçılara karşı mücadele etmekle vazifeli olduklarını ifade etmektedir. Şa'rânî, avâmın âlimler tarafından dinî meselelerde kafalarının karışmış olması sebebiyle *Keşfu'l-gumme an cemîi'l-umme* isimli kitabını kaleme aldığını söylemektedir.[167]

Şa'rânî'nin fakîhleri eleştirdiği başka bir nokta da, pek çoğunun aynı zamanda değişik vazifeler üstlenmeleri ve sorumlu tutuldukları görevleri yerine getirmeksizin maaş almalarıydı. Bunların aksine davranarak, şeyhulislâmlık görevinde bulunduğu halde geçimini dokumacılıkla kazanan Hanbelî âlim Şihâbuddin eş-Şîşî ile geçimini Kudüste sahip olduğu bir sabun dükkanıyla sağlayan Hanefi âlim Burhaneddin b. Ebi Şerif el-Makdîsî gibi zatların maaş almayı kabul etmediklerini özellikle belirtmektedir.[168] Şa'rânî ayrıca sûfîlerin yabana atılmayacak derecede bilgi sahibi olduklarını belirtmek için Ahmed b. Hanbel'in kendisine yöneltilen zor soruları, doğru cevabı öğrenmek maksadıyla Ebu'l-Hamza el-Bağdâdî olarak bilinen bir sûfiye gönderdiğini, İbn Sureyc'in de ilmî meselelerde sûfîlerin önde gelen isimlerinden Cüneyd Bağdâdî'ye başvurduğunu aktarır. İbnü'l-Arabî'nin Fahreddin er-Râzî'ye yazdığı ilimdeki noksanlıklarından bahseden bir mektubu gördüğünü söyleyerek

---

[165] Şa'rânî, *A.g.e.*, s. 314.
[166] Şa'rânî, *Tenbîhu'l-Muğterrîn*, s.118.
[167] Şa'rânî, *Keşfu'l-Gumme*, I/3-4.
[168] Şa'rânî, *et-Tabakâtu's-Suğrâ*, s. 45-47.

sûfilerin ilmî zenginliklerini kanıtlamaya çalışır.[169] Yine o her mutasavvıfın aynı zamanda bir fakîh olduğunu savunur. Fukahâ ve sûfî arasındaki ihtilâflarda sûfî menşeli Zekeriyya el-Ensârî gibi pek çok âlimin tasavvufa ve tasavvuf ehlinden yana gösterdikleri tutumlara sık sık atıflar yapar.[170] Şa'rânî, bununla ilgili Zekeriyya el-Ensârî'nin şu sözünü nakleder: *"Tasavvufsuz bir fakîhin misâli, zenginleştirmek için hiçbir şey eklenmemiş kuru bir ekmek dilimi gibidir."*[171] Yine o, Zekeriyya el-Ensârî'nin şu sözünü aktarır: *"Bir fakîh, sûfilerin hâllerini, ifadelerindeki ıstılâhı anlamaya güç yetiremiyorsa o boş bir âlimdir."*[172]

Şa'rânî, fıkıh ve tasavvufu uzlaştırma gayesiyle çokça istifâde ettiği Zekeriyyâ el-Ensârî'nin görüşlerinin yanı sıra şeyhi Ali el- Havvâs ve Afdaluddin gibi mânevi rehberlerinin de fikirlerini aktarır. Şa'rânî, Afdaluddin'den şunları nakleder: *"Bir fakîhin bâtınî ilmi gözetmesi, sûfînin de zâhiri ilmi gözetmesi gerekir. Fakîh ve sûfinin sadece bir pınardan beslenmesi bir eksikliktir. Kâmil bir kimse ise, her iki pınarı (zâhir ve bâtın) da gözetir."*[173] Her ne kadar fakîhler tasavvuf ehlinin kusurlarını araştırsa da Şa'rânî sûfilere, fakîhlere karşı saygılı olmalarını öğütler. Tüm şeyhlerinin de bu ahlakî güzellikleri hâiz olduğunu, her ne kadar onların mânevî konumlarını eleştirseler de fukahâ ile ilişkilerini her dâim yakın tuttuklarını söylemektedir.[174]

Zeynelâbidin İbn Nuceym, kendisini bâtınî ilimlere adamak için öğretimi ve fetvâ vermeyi bırakıp bırakmamasıyla alâkalı Şa'rânî'ye danıştığında, Şa'rânî'nin, Kâhire'deki tüm âlimlerden daha bilgili oluncaya kadar zâhirî ilimleri bırakmaması gerektiğini söyleyerek kendisini bundan vazgeçirdiğini aktarmaktadır.[175] Zaten Şa'rânî'nin eserlerine bakıldığında ilimsiz tasavvuf anlayışına son derece karşı olduğu ve şeyhlik makamında bulunan cahil kimseleri eleştirdiği görülebilmektedir.[176] Ona göre, bir sûfî'nin fıkıhtan müstağnî kalması düşünülemez. Çünkü fıkıh, tasavvufun anahtarıdır. Bir müridin öncelikle fıkhı bilmesi, tarikata bundan sonra girmesi

---

[169] Şa'rânî, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, s. 10-11.
[170] Şa'rânî, *et-Tabakâtu's-Suğrâ*'da hocaları olarak zikrettiği fakîhlerin tasavvufla olan ilişkilerini gösterir. Bu konuda bk., Şa'rânî, *et-Tabakâtu's-Suğrâ*, s.17-66.
[171] Şa'rânî, *Levâkihu'l-Envâr*, s. 67.
[172] Şa'rânî, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, s. 10.
[173] Şa'rânî, a.*g.e.*, s. 63.
[174] Şa'rânî, *el-Ahlâku'l-Matbûliyye*, s. 45.
[175] Şa'rânî, *et-Tabakâtu's-Suğrâ*, s. 97.
[176] Şa'rânî, *Tenbîhu'l-Muğterrîn*, s. 22-23.

gerekir.[177] Fıkıh ilmini öğrendikten sonra kişi mücahede ve riyâzet yoluyla kendisini kemâle erdirecek olan bâtınî ilme müracat etmelidir.[178]

Şa'rânî, fıkıh gibi zâhiri ilimlerde bile ihtilâfları sebebiyle fukahâ eleştirilebiliyorsa, batınî/keşfî meselelerde sûfilerin de pek tabî eleştirilebileceğini söyler.[179]

Fakîhleri olumsuz tutumlarından ötürü eleştirmesine ve bilgili sûfîlerin onlardan daha üstün olduklarına inanmasına karşın, Şa'rânî, ulemâya gereken saygı ve ta'zimi göstermiş, gerçek bir sûfi ve gerçek bir fakîh arasında çekişme ve tutarsızlığın olmayacağını savunarak, ihtilâfların ve çekişmelerin sadece iki zümre arasındaki vasıfsız ve basiretsiz kimselerden doğduğunu ifade etmiştir.[180]

Şa'rânî hem fukahâ hem de sûfîlere hitap ederek, her iki sınıfın temsilcilerinden karşılaştırmalı olarak örnekler vermektedir. Eserlerinde fakîhlerin tasavvuf ehline eleştiri yönelttiklerini yazmasına rağmen, rencide etmemek için onların adlarını belirtmez. Eserlerinde isimlerini andığı fakîhlerin ise hemen hepsinin tasavvufla olan yakınlıklarından bahsederek onların da aslında tasavvuf ehli olduklarını savunmuş ve tasavvuf hakkındaki olumlu görüşlerini aktararak şerîat ve hakîkatı uzlaştırmada onların bu söylemlerini referans olarak değerlendirmiştir.

C. NİKÂH VE TALÂK BAHİSLERİNDEKİ İTTİFAK NOKTALARI

Mezheplerin nikâhla ilgili ittifak noktalarına değinmeden önce nikâh akdine dair temel bilgileri sunmak faydalı olacaktır. Tanım ve bilgiler Hanefî mezhebi

---

[177] Şa'rânî, *el-Envâru'l-Kudsiyye*, c. 1, s. 66.
[178] Şa'rânî, *Levâkihu'l-Envâr*, s. 8; *el-Envâru'l-Kudsiyye*, c. 1, s. 66.
[179] Bu hususta Şa'rânî' şöyle söylemektedir; *"Zâhir âlimleri bir mezhep ve tek bir zâhirî şerîat içerisinde birbirlerinin hatalarını ortaya çıkarıyorlarsa, nasıl anlaşılması keşfî hallere bağlı olan sözleri suçlamasınlar? Bilinir ki, keşf sahası, fikir alanının bittiği yerde başlar... Bununla beraber keşfî ilimler kesinlikle şerîate uygunluk gösterirler. Kim şerîatte bir hata görürse bu hata kesinlikle onu anlayana râcidir, şerîatin kendisine değildir."* Bkz. Şa'rânî, *el-Ahlâku'l-Matbûliyye*, c. 1, s. 105.
[180] Şa'rânî, *Letâifu'l-Minen*, s. 37.

çerçevesinde ele alınacaktır. Bununla birlikte gerekli görülen yerlerde diğer mezheplerin bu konudaki bilgilerine de yer verilecektir.

1. Nikâh

Nikâh sözlükte "ekleme, "bir araya getirme", "birleştirme",[181] "evlenme", "cinsî münâsebet" gibi anlamlara gelmektedir.[182] Fıkhî bir terim olarak; "bir erkekle bir kadının hayatlarını ömür boyu birleştirme niyetiyle yaptıkları bir akdi ve bu akitle meydana gelen evlilik ilişkisini ifade eder."[183] Şâfiîler bu tanıma ek olarak, "*'inkâh' ve 'tezvîc' sözcükleri veya bu kelimelerin farklı dillerdeki tercümelerini söylemek suretiyle kurulan akittir"* gibi tanımlama yapmaktadır.[184] Hanefîlerden *"eşlerin (cinsî münâsebetle) birbirlerinden faydalanmak maksadıyla kurdukları akittir."* şeklinde tarif edenler de olmuştur.[185]

Nikâh akdinin geçerli sayılabilmesi için bazı rükûn ve şartları taşıması gerekmektedir. Bu rükûn ve şartlardan birinin eksik olması evlilik akdinin geçersiz sayılmasına sebep olmaktadır.

a. Nikâh Akdinin Rükûnleri

Nikâh akdinin rüknü icâp ve kabûlden ibarettir.[186] Fakat diğer mezheplere göre icâp-kabûlün yanında taraflar, konu ve bunlara ait birtakım şartlar da akdin unsurlarıdır. Bunlardan bir tanesi olmadığı durumlarda akit bâtıl olur. Hanefî dışındaki diğer mezhepler akdin taraflarını akdin rükûnlerinden sayarken Hanefîler bunu in`ikat

---

[181] Abdullah b. Mahmud el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr li Ta'lîli-l Muhtâr,* (İstanbul: 1987), c. 3, s. 81.
[182] İbn Manzur*, Lisanü'l-Arab*, c.2, s. 625.
[183] Mevsîlî, *el-İhtiyar*, c. 3, s. 82; Fahrettin Atar, "Nikah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007) 33: 117.
[184] Hatîb Eş-Şirbînî, *Muğni-l Muhtâc*, c. 3, s. 123.
[185] Ebü'l-Berekât en-Nesefî, *Kenzü'd-Dekâik*, s. 251; Haskefi, *Dürrü'l-Muhtâr*, s. 177; *Fetâvâ-i Hindiyye*, c. 1, s. 295.
[186] El-Kudûrî," *el-Muhtasar*, s.145; Ebu Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukahâ*, c. 2, s. 118; Alâüddin Ebu Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Sanâi`*, c. 2, s. 229; Burhâneddin el-Merginânî, *el-Hidaye Şerhü Bidâyetü'l-Mübtedî*, c. 3, s.3; Mevsîlî, *el-İhtiyar*, c. 3, s. 82.

şartı olarak görürler.[187] Diğer mezheplerin akdin rükûnlerinden saymaları sebebiyle akdin taraflarına kısaca değinmek gerekir.

(1). Taraflar

Taraflar, geçerli bir evlilik akdinin yapılabilmesi için bir kadın ile erkeğin bulunması durumudur. Diğer bir deyişle, sahih bir evliliğin oluşması için bir erkekle bir kadının var olması zorunludur. Aksi halde nikâh batıl hale gelecektir. Söz gelimi bir erkeğin ölmüş bir kadınla evlenmesi demek, taraflardan biri olan kadının yokluğundan ötürü bâtıl bir akit olması demektir. Bu itibarla taraf konumundaki kadın ve erkek nikâh meclisinde mevcut olmasalar bile yaşıyor olmalıdır. Fakat başlı başına tarafların varlığı nikâh akdinin geçerli olabilmesi için yeterli değildir. Bunun yanında tarafların irade beyanları (icâp ve kabûlün bulunması) da gerekmektedir.

(2). İrâde Beyânı

Taraflar, evlenme niyetine dair isteklerini ifade ettiklerinde -ki buna geride zikredildiği üzere icâp-kabûl denmektedir- diğer şartlar da[188] mevcut ise nikâh akdi gerçekleşmiş olur. Bazen taraflardan biri veya her ikisi akit meclisinde bulunmayabilir. Böyle bir durumda tarafların velileri yahut vekilleri de irade beyanlarıyla evlilik akdini yapabilmektedir. Evlenme ifadesinin, yanlış anlaşılmaya müsait olmayacak şekilde olması da bir diğer şarttır. *'seninle evleneceğim'* diye gelecek zaman kipiyle teklif eden kimseye diğer taraf *'ben de seninle evlenmeyi kabul edeceğim'* gibi yine gelecek zamana yönelik bir cevap verse, Hanefî âlimler, muzârî (gelecek zaman) kipi sebebiyle bu akdin oluşmasında sorun olduğunu söylemişlerdir.

[187] Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Sanâi`,* c. 2, s. 255; Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmi ve edilletühü*, c. 7, s. 47.

[188] Evlenilmesi birbirlerine ebedî haram olan kimselerin irade beyanları olsa da nikahlarının bâtıl olduğunu, dolayısıyla yapılan bu akdin geçersiz olduğunu göz önünde bulundurarak burada yalnızca, evlenmeleri meşrû` kimselerin nikâh akdinden bahsedildiğini ifade etmekte fayda vardır.

Bunun için akitte kullanılan sîganın geçmiş zamanı ifade etmesi, yahut geçmiş zaman ifade eden muzârî olması gerektiğini ileri sürmüşlerdir.[189]

Bunlarla beraber nikâh akdinin geçerlilik şartları, yürürlük şartları, bağlayıcılık şartları gibi gereklilikleri de vardır. Bunlar mevcut hallere göre akdi fâsit veya bâtıl duruma getirebilmektedir. Tüm bunlar aşağıda görüldüğü üzere nikâh akdinin şartları başlığı altında ele alınacaktır.

b. Nikâh Akdinin Şartları

Nikâh akdinin geçerlilik, yürürlülük, bağlayıcılık olmak üzere üç şartı vardır.

(1). Geçerlilik Şartları

Akdin geçerlilik şartı akdin aslıyla değil, vasfıyla ilintili bir durumdur. Daha açık bir ifadeyle akdin unsurları olan taraflar ve irade beyanı ile ilgili olmayıp vasfı ile ilgili olan şartlardır.

(a). Şâhitler

Evlilik akdi şâhitler huzurunda yapılmalıdır. Bu şâhitler iki erkek olabileceği gibi, bir erkek ve iki kadın da olabilmektedir.[190] Hanefî fukahâsı bunu şu hadislerle temellendirir; *"Nikâh ancak iki şâhitle kıyılır."*[191], *"Nikâh ancak delil iledir."*[192]

Şâhitlerin huzurunda yapılmayan nikâh akdi fasit bir akittir ve bozulması gerekmektedir.

---

[189] Mevsılî, *el-İhtiyar,* c. 3, s. 82.

[190] el-Mevsîlî, *a.g.e.* c. 3, s. 83. Bununla beraber, Hanefî hukukçuların dışındaki İslam hukukçuları şahitlikte iki erkeğin gerekliliğini şart koşmuşlardır. bkz; Komisyon, "*İlmihâl-İslam ve Toplum"*, Ankara, 2006, c. 2, s. 206-207.

[191] Tirmizî, "Nikâh" ,15.

[192] Tirmizî, "Nikâh", 15. (Tirmizî bu hadîsin açıklama kısmında bir önceki hadîsi de zikretmektedir).

(b). Evlenme Engelinin Olmaması

Evlenme engeli geçici ve kalıcı olmak üzere ikiye ayrılır. Meselâ bâin talak iddeti bekleyen kadınla evlenmenin yasak olması geçici evlilik engelidir. İddet süresinin bitmesi beklenildikten sonra akit yapılabilir. Aksi takdirde akit fasit olur. Kalıcı evlenme engeli olan kimseler ise, kişinin ebedîyen evlenmesi haram olan yakınlarıdır. Böyle bir durumda yapılan evlilik batıldır. Dolayısıyla evlenecek kişiler evlilik engellerinden ârî olmalıdırlar.

(c). İkrâhın Olmaması

İkrâh, kişinin bir işi yapma yahut yapmama hususunda zorlanılmasıdır. Hanefî âlimlerin dışındakiler evlilik akdinde ikrâhın olmamasını gerekli görürlerken Hanefîler ikrâhı, evliliğin önünde bir engel saymazlar.[193]

(2). Yürürlük Şartları

Bu şart mümeyyiz ve velisinin onayı olmadan evlenen kimselerle ilgilidir. Buna binâen velisinin izni olmadan evlenen eksik eda ehliyetli bir kimsenin evliliği hemen işlerlik kazanmamaktadır. Yani akdin oluşmasıyla evlilik henüz, yürürlüğe girmemiş, akdin sonuçlarını doğurmamıştır. Yalnızca velinin izninin akabinde yürürlüğe giren bu akit, nikâhın yürürlük şartları kapsamında değerlendirilmektedir.

(3). Bağlayıcılık Şartları

Temel olarak bulûğ muhayyerliğini kapsamına alan bu şart, velileri dışında başka kimseler tarafından evlendirilen mümeyyizlere, buluğdan sonra muhayyerlik sunarak, evliliklerinin şu zamana kadar bağlayıcı olmadığını, hiçbir hukukî sonucun henüz doğmadığını, dolayısıyla bu akdi feshedebilme imkânlarının bulunduğunu, arzu

[193] el-Mevsîlî, *a.g.e.,* c. 2, s. 124.

ederlerse herhangi bir yaptırım olmaksızın ayrılabileceklerini beyan ederek, tarafların haklarını korumayı hedefler. İslam hukukçuları aynı şekilde, bir kadının velisinin izni olmaksızın kendine denk olmayan biriyle evlendiğinde yahut mehir almadığında, velinin bu nikâhın bağlayıcı olmadığını öne sürerek, nikâhı feshetme hakkı olduğunu öne sürmüşlerdir.[194]

2. Nikâh Bahsindeki İttifak Noktaları

Şa`rânî'nin, *Mîzânü'l-Kübrâ*'sına bakıldığında dört mezhebin de nikâhı meşrû` akitlerden biri olarak gördüğünü söylemektedir. Sünnet olan bu müessesenin, zinâya düşmekten korkan, evlenmeyi çok isteyen kimseler için müstehâb olduğunu da ekler. Evlenmek isteyen bir kimsenin evleneceği kadının ellerine ve yüzüne bakmasının sünnet olduğunu söylemektedir. Nikâhta denklik (küfûv) olması gerektiğinde de tüm mezhepler aynı görüştedir der.

Bu bahisle ilgili Şa`rânî son olarak, kişinin evleneceği kimsenin, nesep bakımından kendisine mahrem olmaması gerektiğinde de mezheplerin ittifak ettiklerini söyler.[195]

Şa'rânî'nin mezheplerin ittifakına dair sunduğu bilgiler belirtildikten sonra konuyla ilgili olarak Mâlikî mezhebinin önde gelen müçtehitlerinden İbn Rüşd'ün (ö. 595/1198) *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid* isimli eserinde Mâlikî mezhebinine ait bazı farklı fetvaların da olduğunu tesbit edildi. İbn Rüşd eserinde müteahhir Mâlikî ulemâsının, zinaya düşmekten korkan kimsenin evlenmesi hakkında Şa'rânî'nin belirttiği gibi müstehâp değil vacip hükmünü verdiklerini belirtir.[196] Hanefî, Şâfiî ve Hanbelî kaynaklarından, meseleye dair yapılan araştırma neticesinde ise Şa'rânî'nin yazdıklarına muhâlif ya da Şa'rânî'nin icmâ`ya dair değinmediği herhangi bir ibâreye rastlanmamıştır.[197]

---

[194] el-Mevsîlî, *a.g.e.,* c. 2, s. 93.
[195] Şa'rânî, *a.g.e.*, c. 2 s. 122.
[196] İbn Rüşd*, Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid,* s. 447.
[197] Araştırma yürütülürken öncelikli olarak Hanefîlerden Serahsî'nin *el-Mebsût*, Mevsîlî'nin *el-İhtiyâr* Merginânî'nin *el-Hidaye* isimli eserlerine, Şâfiîlerden Hatîb eş-Şirbînî'nin *Muğni'l-Muhtâc*, Hatîb Osmanî'nin *Rahmetü'l-ümme fi'htilâlifi'l-e'imme* isimli eserlerine, Mâlikîlerden Sahnûn'un *el-*

3. Nikâh Yasaklarındaki İttifak Noktaları

Şa`rânî, bir kimsenin evlendiği kızın annesini nikâhlamasının ebediyen haram olduğu konusunda tüm mezheplerin ittifak ettiğini söyler.[198] Yine kişinin rebîbesiyle, yani zifafa girdiği eşinin kızıyla, evlenmesinin haram olduğu, ve bu kızın, kendisiyle evlenmek isteyen üvey babanın evinde yaşayıp yaşamamasının hükümde eşit olduğu konusunda ittifak etmişlerdir.[199] Yine Şa`rânî, iki kız kardeşi bir nikâhta toplamanın câiz olmadığında ve bir kadını halası veya teyzesiyle aynı nikâhta toplamanın da aynı şekilde haram olduğunda mezheplerin ittifak ettiklerini söyler.

Şa'rânî bu bahisle ilgili son olarak, müt`a nikâhının haram olduğu konusunda da dört mezhebin ittifak halinde olduklarını beyan eder.[200] Araştırmada yararlanılan eserlere bakıldığında Şa'rânî'nin belirttiği gibi dört mezhebin yukarıda geçen meselelelerde ittifak ettiği, bunların dışında kalan noktalarda ise ihtilafa girdikleri görülmektedir.[201]

Müdevvenetü'l-Kübrâ, İbn Rüşd'ün, *Bidâyetü'l-müctehîd ve nihâyetü'l-müktesid*, Kayrevânî'nin *er-Risâle* isimli eserlerine, Hanbelîlerden de İbn Kudâme'nin *el-Muğnî ve Mukni`* isimli eserlerine, Vehbe Zuhaylî'nin *el-Fıkhü'l-Hanbeli el-Müyesser* isimli eserlerine müracaat edildi. Ayrıca yine dört mezhebi konu alan Zuhaylî'nin *el-Fıkhu'l-İslâmiyye ve'l-Kazâya'l-Muâsır* isimli eserinden çokça faydalanıldı. Elden geldiğince ittifak meseleleri bu eserlerin ilgili sayfalarında tarandı. Çıkan neticeler çalışmaya kaynağıyla birlikte eklenirken, kayda değer bir bilgi bulunamadığında da Şa'rânî'nin tespitleri aktarılıp ilgili konu sonlandırılmakla yetinildi.

[198] Merginânî, *el-Hidâye* c. 2, s. 463; Hatîb eş-Şirbinî, *Muğni'l-Muhtâc*, c. 3, s. 177; Kayravânî, *er-Risâle*, s. 111; İbn Kudâme, el-Makdisî, Beyrut: (Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.), *el-Mukni`*, s. 210.

[199] Bu, fıkıh usûlüne âit bir konu olup kaynağı, Nisâ sûresinin 23. ayetidir. Bir bölümü *"… zifafa girdiğiniz, evlerinizde yaşayan üvey kızlarınızla evlenmek size haram kılındı…"* şeklinde vârid olan ayetten, başka evde yaşayan üvey kızlarla evlenmenin helal olacağına dâir akla gelebilecek olan bir vehmin doğru olmadığını dört mezhep âlimleri kendi usûllerince îzah etmişlerdir. Bu konuda bk: Zekiyüddin Şa`bân , *Usûlü'l-Fıkhı'l-İslâmiyye*, (İstanbul: y.y., 2016), s. 347-348.

[200] Serahsî, *el-Mebsût*, (Dâru'l-Mârife: Beyrut, 1993), c. 5, s. 152; Şirbinî, *Muğni'l-Muhtâc*, c. 4, s. 232; İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-Tahsîl*, (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmiyye, 1988), c. 4, s. 271; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. 7, s. 178; Şa'rânî, *Mîzânü'l-Kübrâ*, c. 2, s. 127-128.

[201] Abdurrahman b. Muahmmed el-Cezirî, *Kitâbü'l-Fıkh alâ mezâhibi'l-Erba'a*, 5. Baskı (Kahire: Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, t.y.), s. 61; Serahsî, *el-Mebsût*, (Dâru'l-Mârife: Beyrut, 1993), c. 5, s. 152; Şirbinî, *Muğni'l-Muhtâc*, c. 4, s. 232; İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-Tahsîl*, (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmiyye, 1988), c. 4, s. 271; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. 7, s. 178.

4. Nikâhta Ayıp ve Muhayyerliklerle İlgili İttifak Noktaları

Şa'rânî bu meseleyle ilgili mezheplerin hiçbir ittifakının olmadığını söylemektedir.[202] Ancak bu konu araştırıldığında dört mezhebin *nikâhta muhayyerliğin caiz olmadığı* hususunda ittifak ettikleri tespit edildi.[203] Bunun sebebiyle ilgili İbn Rüşd birtakım îzahlar getirmiştir. O kısaca şöyle demektedir; "*Akitlerde muhayyerlik ancak tarafları zarardan koruma prensibine binâen yürürlüğe konulmaktadır. Nikâhta ise böyle bir zarar şöyle dursun tarafların birbirlerine ikramları ve yuva kurmak gibi mutlak menfaatler bulunduğundan dolayı mezhepler nikâh akdinde muhayyerliği caiz görmemişlerdir.''*[204] Mâlikî mezhebinin önde gelen hukukçularından Sahnûn b. Saîd et-Tenûhî'de, muhayyerlik üzerine kurulan bir nikâhın fesholunması gerektiğini belirtir. Gerekçe olarak; taraflardan biri, muhayyerlikle kurulan bir nikâh akdinden sonra ve muhayyerliği kullanmadan (nikâhın kâbulüne ya da reddine dair herhangi bir karar vermeden) önce ölürse, diğerinin ona vâris olamayacağını, bu itibarla nikâhın geçerli olmadığını söylemektedir.[205]

5. Mehirle İlgili İttifak Noktaları

"Sadâk", "nıhle", "hıba", "ukr", "alâik" gibi terimlerinde kendisinin yerine eş anlamda kullanıldığı mehir kelimesi ıstılâhi olarak; "nikâh akdinde erkeğin kendisinden faydalanmasına karşılık olarak kadına ödemesi gereken malın ismidir."[206]

Mezhep imamlarının mehir bahsinde sadece bir noktada ittifak ettiklerini belirten Şa'rânî, eşlerden birinin ölümü durumda mehrin tahakkuk ettiğini ancak bunun

---

[202] Şa'rânî, *a.g.e.* c. 2, s. 130.
[203] Serahsî, *el-Mebsût*, c. 5, s. 95; Ebû İshak eş-Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, c. 2, s. 438; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid,* s. 452; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. 3, s. 505.
[204] İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid,* s. 452.
[205] Sahnûn Ebu Saîd Abdüsselam b. Saîd b. Habîb et-Tenûhî, *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), c. 2 s. 195.
[206] Abdurrahman el-Cezirî, *a.g.e.,* s. 94.

mehri müsemmâ mı yoksa mehri misil mi olduğu hususunda ihtilaf ettiklerini söylemektedir.[207]

Şa'rânî bu konuda mezheplerin sadece yukarıdaki meselede ittifak ettiklerini söylemiş olsa da *mehrin üst sınırının olmadığı* hususunda da dört mezhebin görüş birliği bulunmaktadır.[208]

Mehir konusu ilgili kaynaklardan araştırıldığında yukarıdaki ittifakın haricinde iki meselede daha ittifak olduğu müşâhade edildi. Bunlardan biri, *tarafların nikâh akdinin mehirsiz olarak yapılmasına dair anlaşmalarının ittifakla caiz olmadığı*dır.[209] Bunun gerekçesi Nisâ suresinde bulunan şu meâldeki ayettir; *Kadınlara mehirlerini gönül hoşnutluğuyla verin!*[210] Zira mehir, Allah'ın erkekler üzerine bir ödev olarak, nikâh akdi anında kadınlar lehine va'z ettiği ve üzerinde kimsenin kaldırma yetkisinin bulunmadığı bir haktır.

Mehir konusunda ittifak edilen bir başka husus mehrin cinsi hakkındadır. *Temellük edilebilen ve herhangi bir satım akdinde bedel olabilen her şeyin mehir olabileceğinde de ittifak vardır.*[211] Fakat hizmet gibi menfaatlerin mehir olup olmayacağında ise mezhep imamları ihtilaf etmişlerdir.

Şa'rânî'nin temas etmediği bilgilerin inceleme ve tespit yoluyla ortaya koyulması çalışmanın muhtevası dahilindedir. Zira bu araştırmada Şa'rânî'nin ittifak noktaları ele alınırken, isabet ettiği yerler kaynaklarından tespit edilmekte, gözden kaçırdığı ya da değinmediği meseleler ortaya konulmakta, gerekli görülen yerlerde de konunun içeriğine dair bilgiler aktarılmaya gayret edilmektedir. Bu açıdan bakıldığında, mehrin içeriğiyle alakalı olup da Şa'rânî'nin ele almadığı bir ittifaktan söz etmek, çalışmanın gayesine uygun düşmektedir.

---

[207] Şa'rânî, *a.g.e.,* c. 2, s. 131.
[208] Serahsî, *el-Mebsut*, c. 5, s. 62; Şirbinî, *Muğni'l-Muhtâc*, c. 4, s. 227; Sahnûn, *Müdevvenetü'l-Kübrâ*, c. 2, s. 98; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. 7, s. 210; İbn Rüşd, *a.g.e.,* s. 461; Abdurrahman el-Cezirî, *a.g.e.,* s. 96.
[209] Serahsî, *el-Mebsut*, c. 5, s. 62; Sahnûn, *Müdevvenetü'l-Kübrâ*, c. 2, s. 98; İbn Rüşd, *a.g.e.,* s. 461; Şirbinî, Muğni'l-Muhtâc, c. 4, s. 227; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. 7, s. 210.
[210] Nisâ, 4/4.
[211] el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr, c*. 3, s. 664; Şîrâzî, Ebû İshâk b. İbrâhîm b. Ali. b. Yûsuf. *el-Mühezzeb.* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye), c. 2, s. 463; İbn Rüşd, *a.g.e.,* s. 462; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. 10, s. 210.

6. Kasm (Eşler Arası Adâlet) ile İlgili İttifak Noktaları

Kasm; Bir erkeğin, birden fazla eşlerinin bulunması durumunda her birinin arasında eşitlik ve adâleti gözetme mükellefiyetidir. Diğer bir ifadeyle, kişinin eşleri arasında eşit şekilde gün sayısı tayin ederek, sohbet ve ünsiyet için her birinin yanında gece yatmak için bulunmasıdır. [212]

Bilindiği gibi çok evlilik meselesinin kaynağı Nisâ suresinin üçüncü ayetidir; *"...size helal olan kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikahlayın. Eğer (o kadınlar arasında) adaletsizlik yapmaktan korkarsanız, o takdirde bir tane alın veya sahip olduklarınızla (cariyelerinizle) yetinin. Bu, adaletten ayrılmamanız için daha uygundur."*[213] Bu ayetle ilintili olarak aynı sûrenin 129. ayetinde Allah-u Teâlâ şöyle buyurmaktadır; *"Ne kadar uğraşsanız da, kadınlar arasında adâleti yerine getiremezsiniz. Öyleyse (birine) büsbütün gönül verip ötekini (kocası hem var hem yok) askıda kalmış kadın gibi bırakmayın. Eğer arayı düzeltir ve Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız, şüphesiz Allah çok bağışlayıcı ve çok merhamet edicidir."*[214]

Mezheplerin bu konuda farklı yaklaşımları olsa da birkaç meselede ittifak ettikleri görülmektedir. Şa'rânî bu meseleleri şöyle sıralamaktadır; Mezhep imamları, yukarıda zikredilen ayetlerden hareketle eşler arasında adâletle davranmanın vâcip olduğunu söyler. Fakat cariyelerin bu hükmün dışında olduğunu, yani eşler arasında adalet gözetilirken cariyeye karşı böylesi bir sorumluluğun olmadığını beyan ederler. Cimâ` hususunda ise eşler arasında müsâvî davranmanın vâcip olmadığını söylemişlerdir. Şa'rânî, icmâ` meselelerinden bulduklarının bunlardan ibâret olduğunu ifade ederek bu aşamadan sonra eserinde ihtilaflı meselelere yer vermektedir.[215] Araştırmalar neticesinde kendisinin de belirttiği gibi bu konuda başka bir ittifaka rastlanmamaktadır.

---

[212] el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr, c.* 3, s. 683; A. Fârûk Meyân, *Dört Hak Mezhebin Büyük Fıkıh Kitabı ve Tasavvufî Yorumları,* (İstanbul: t.y.), s. 518.
[213] Nisâ, 4/3.
[214] Nisâ, 4/129.
[215] Şa'rânî, *a.g.e.*, c. 2, s. 133-134.

7. Nüşûz ile İlgili İttifak Noktaları

Sözlükte "ayağa kalkmak", "yükselmek" gibi anlamlara gelen nüşûz kelimesi fıkhî bir terim olarak; "kadının evlilik hukukuna riayet etmemesi, evlilik birliğini sürdürmeyi engelleyecek düzeyde geçimsizlik sergilemesi" demektir. Geçimsizlik yapan bu kadına nâşize denilir ve bu kavram genellikle kadınlar için kullanılır. Nadiren de olsa erkeğe izafe edilmektedir ve bu durumdaki erkeğe nâşiz denmektedir.[216]

İslâm hukuku, evlilik akdiyle bir araya gelen tarafların, birbirlerine karşı birtakım hak ve sorumluluklarının bulunduğunu ortaya koymaktadır. Ne var ki bazen bu hak ve sorumluluklar ihlâl edilebilmektedir. İşte böylesi bir durumda tarafların lehlerinde ve aleyhlerinde bazı haklar terettüp etmektedir. Şa`rânî'de eserinde bu meseleye değinerek, mezheplerin konuyla ilgili tespit ve değerlendirmelerini sunmaktadır.

Mîzânü-l Kübrâ'sında Şa`rânî, nüşûzun haram olduğunu ve erkeğin, eşine karşı bir vazife olan nafaka sorumluluğunun nüşûz sebebiyle düştüğünü haber vermektedir. Eşlerin birbirlerine karşı iyi davranmasının vâcip, her birinin üzerlerine düşen vazifelerini aksatma ve geciktirme olmaksızın yerine getirmelerinin ise sabit[217] olduğunu beyan etmektedir. Kadının, kocasının sözünü dinlemesinin vâcip olduğunu söylemektedir. Aynı şekilde, kocanın, eşini dışarı çıkmaktan men` etme hakkının bulunduğunu, eşinin izni olmaksızın kadının evden çıkmaması gerektiğini,[218] mezhep imamlarının bu konularda ittifak ettiğini söylemektedir.[219] Araştırmalar sonucunda

---

[216] Lisânü'l-Arab, "nşz" md.; İbn Ebu Şeybe, *el-Musannef* (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût), Beyrut 1409/1989, c. 6 s. 10; Hacı Mehmet Günay, "Nüşûz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007) 33: 303-304.

[217] Yukarıda geçen sabit olma ibaresi, eşlerden her birinin üzerine, nikah akdinin tabî bir sonucu olarak, birtakım hak ve sorumlulukların doğduğunu ifade etmektedir.

[218] Burada bahsi geçen meselelerle ilgili kocanın taleplerinin ancak meşrû` çerçevede bağlayıcı olduğunu belirtmek gerekir. "Ma`siyette itaat yoktur." Hadîs-i Şerif'i bu hakikati vurgulamaktadır. Bkz. Buharî, "Ahkâm", 4, "Cihad", 108; Müslim, "İmâret", 38, (1839); Tirmizî, "Cihad" 29, (1728); Ebû Dâvud, "Cihad", 86, (2626); Nesâî, "Bey'at", 34, (7,160).

[219] Şa'rânî, *a.g.e.* c. 2, s. 134.

Şa'rânî'nin isabetli olduğu görünmektedir.[220] Bunların haricindeki bir ittifağa rastlanmamıştır.

8. Talâkla İlgili İttifak Noktaları

Türkçede karşılığı boşama ve boşanma olan talâk sözlükte, "serbest kalmak", "bağından kurtulmak", "bağını çözmek" anlamlarına gelmektedir. Fıkıh terimi olarak da nikâh bağının kaldırılmasıdır[221]. Bu kelime aynı zamanda Kur'ân-ı Kerim'in 65. sûresine de isim olmuştur.

İslâm dîni evliliği teşvik etmiş, boşanmayı ise Allah'ın indinde "en sevimsiz helâl" diye nitelendirmiştir.[222] Neslin devamı için kurulan bir evlilik zarûrî bir durum olmadıkça bozulmayıp devam etmelidir. Ne var ki bazen muhtelif sıkıntılardan dolayı eşler ayrılmaya karar verebilmekte, evlilikler de son bulacak bir duruma gelebilmektedir. Şa'rânî eserinde bu meseleyi de ele alıp, mezhep imamlarının görüşlerini, ayrıldığı ve ittifak ettiği noktaları değerlendirmiştir.

Şa'rânî'nin eserinde talâk bahsiyle ilgili olarak mezheplerin ittifak ettikleri meseleler aşağıdaki gibidir.

Eşler arasında herhangi bir sorun olmaksızın, iyi geçinerek yaşamaları durumunda boşanmaları mekruhtur.[223] Kişinin zifaf yaşadığı eşini hayız döneminde boşaması ya da temizlik dönemi içerisinde cima`dan sonra boşaması haramdır. Fakat bu gibi durumlarda hüküm haram olsa da talâk geçerlidir. Ayrıca üç talâğı aynı anda vermek haramdır[224]. Fakat yapılırsa geçerlidir. Yani üç talâk da gerçekleşir. Kişi

---

[220] Nüşûzla ilgili mezheplerin ortak görüşleri için bk. Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Sanâi`* c. 2, s. 334; Nevevî, *El-Mecmu` şerhu'l-mühezzeb*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.y.), c. 17, İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-tahsîl*, s. 621-622. c. 16, s. 448-452; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. 8, s. 237.

[221] İbn Abidin, *Reddü'l-Muhtâr*, 2. Baskı (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1992) c. 3, s. 226; Halil İbrahim Acar, "Talâk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 39: 496.

[222] Ebû Dâvûd, "Talâk", 3.

[223] Şa'rânî İmâm-ı Âzam'ın buna haram hükmünü verdiğini ifade ederek ittifaktan bir istisnâ etmektedir. . Bkz; Mîzânü'l-Kübrâ, II, s. 135. Ayrıca Hanbeli'lerden de bir rivayete göre haramdır. Bkz; Ahmed b. Kudâme el-Makdisî, *el-Mukni'*, Darü'l-Kütübi'l-İ'lmiyye, y.y., t.y. s. 229.

[224] Şa'rânî bazı alimlerin haram bazıların mekruh olduğunu ifade etmektedir. Bkz; a.g.e. s.135.

hanımına "yarım talâkla boşsun" dediğinde bir talâk sayılır. Bir de kişi henüz zifafa girmediği eşini boşadığında bâin talâkla ayrılmış olur.

Yukarıdaki hususlarla ilgili kaynak eserlere bakılarak mezheplerin ittifakı noktasında Şa'rânî'nin isâbet ettiğini söylenebilir. Ayrıca bunlardan başka bir iki ittifak meselesinin de eklenmesi uygun gözükmektedir. Bunlardan biri *kişinin karısını boşama kasdıyla sarih olan boşama deyimlerini kullandığı zaman talâğın gerçekleştiğine dair tüm mezheplerin ittifak içinde* olduğudur. [225]

Bundan başka, *eşinden üç talakla boşanan erkeğin eşine tekrar dönebilmesinin, ancak kadının başka bir erkekle evlenip de cinsel birliktelik yaşadıktan sonra ikinci eşten ölüm ya da boşanma gibi sebeple ayrı kalınca caiz olabileceği* hususunda da dört mezhep ittifak etmişlerdir.[226] Bu fıkhî hükmün dayanağı Bakara suresinin 230. ayetidir. *"... İkinciden sonra koca eşini bir kere daha boşarsa, artık kadın, boşayandan başka bir koca ile evlenmedikçe ona helâl olmaz. İkinci koca da onu boşarsa, ilk kocası ile bu kadının, Allah'ın hududlarına riâyet edeceklerine kanaât getirdikleri takdirde tekrar evlilik yapmalarında bir sakınca yoktur..."* Mezhep imamları böylesi sarih bir nassta mecellede bulunan, "لا مساغ للاجتهاد في موارد النص" "(Delâleti kat`i) nassın bulunduğu hususlarda içtihada cevaz yoktur."[227] kâidesinin gereğince, ayetin zahirindeki hükmü almışlar, herhangi bir içtihada yönelmemişlerdir.

Araştırma neticesinde bir de *dört mezhebin marazü'l-mevt (ölüm hastalığı) halinde olan kimsenin verdiği talâğın sahih bir boşama gibi nâfiz olduğunda ittifak ettikleri* sonucuna ulaşıldı.[228] Onlar bu meselede ittifak halinde olup, marazü'l-mevt halindeki kimsenin talaktan sonraki ölümünün akabinde boşadığı kadının kendisine mirasçı olup olamayacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir.

---

[225] Merginânî, *el-Hidâye*, Dâru's-Selâm, Kahire, 2000, c. 2, s. 539; en-Nevevî, *Muğni'l-Muhtâc*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, c. 3, s. 279. Kayravânî, *Metnü'r-Risâle fi'l-Fıkhi'l-Mâlikiyye*, Fas, 1994 s. 116; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-Hanbeliyyü'l-Müyesser*, Dâru'l-Kelâm, Dımeşk, 1997. c. 3, s. 202.

[226] Şa'rânî' bu meseleyi ric'î talâk meselesinde anlatmış olsa da konu bütünlüğü açısından onun ana başlık altında zikredilmesi daha uygundur. Zira bu sadece ric'î talakla ilgili olmayıp, mutlak boşanma kapsamında değerlendirilmektedir.

[227] Ahmet Şimşirgil - Ekrem Buğra Ekinci, *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle*, (İstanbul: KTB Yayınları, 2008), s. 99.

[228] Serahsî, *el-Mebsût*, c. 6, s. 168; İbn Kudâme, Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, c. 3, s. 9; *el-Muğnî*, c. 6, s. 396. Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmiyye ve'l-Kazâya'l-Muâsır*, (Dımeşk: Daru'l-Fikr, 2010), c. 8, s. 433.

a. Hul` ile İlgili İttifak Noktaları

Sözlükte "elbiseyi çıkarmak", "soyunmak", ayırmak" gibi anlamlara gelen hul` fıkıhta kadının belli bir bedel vermesi karşılığında kocanın ayrılmaya razı olması üzerine evlilik bağından kurtulmasını ifade eder. Karşılıklı anlaşmayla gerçekleşmesi sebebiyle bu işleme muhâlea adı verilir.[229]

İslâm dîni, eşinden ayrılmak isteyip de boşama yetkisi bulunmayan kadına muhâlea yöntemiyle bir çözüm yolu sunmaktadır. Ve ulemanın çoğu da hul'u benimsemiştir.[230] Bakara suresindeki *Eğer Allah'ın kurallarına uymamalarından korkarsanız, kadının (boşanmak için) fidye vermesinde size bir vebal yoktur…*[231] ayeti de bunun cevazının en büyük delilidir. Bu hususta sünnetten de delil vardır. İbn Abbas'ın rivâyetinde Sâbit b. Kays'ın eşi Peygamber (sav)'e gelip; *"Yâ Rasûlellah, Sabit b. Kays'ın ne huyundan ne de dininden şikayetçi değilim. Fakat Müslüman olmuşken bir daha küfre dönmek istemiyorum*" der. Peygamber Efendimiz (sav) de ona, *"Sana verdiği bahçeyi geri verir misin?"* buyurdu. Kadının "*evet"* demesi üzerine Rasûlullah (sav) Sâbit b. Kays'a*, "Bahçeyi kabul et ve eşinin bir talâk ile boşa!"* dedi.[232]

Şu kadar var ki hul`un câiz olabilmesi için kadının bunu yukarıdaki gibi din korkusu veya herhangi geçerli bir mâzerete binâen yapması gerekmektedir. Aksi halde erkeğin, haklı bir gerekçe olmaksızın eşinden ayrılmasının bazı uhrevî sorumlulukları olduğu gibi kadının da haksız yere muhâlea yöntemiyle ayrılmaya yeltenmesi, aleyhinde bazı sorumluluklar doğuracaktır. "Ciddi bir sebep olmadan, kocasından hul` yoluyla boşanan kadın, cennetin kokusunu alamaz."[233] hadîsi de bu hakikati vurgulamaktadır.

Şa'rânî'ye göre mezhep imamları, kocasında görünüş itibarıyla çirkinliği, ya da geçimsizliği sebebiyle kadının muhâlea yapmasının caiz olduğunda ittifak

---

[229] Meydânî, *el-Lübâb fî şerhi'l-Lübâb,* (Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, t.y.), c. 3, s. 64.
[230] Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*, c. 2, s. 243; İbn Rüşd, *a.g.e.*, s. 504.
[231] Bakara, 2/229.
[232] Buhâri, "Talâk", 68.; Ebû Dâvûd, "Talâk", 7.
[233] Tirmizi, *Talâk*, 11; Ebû Dâvûd, *Talâk*, 18; Nesâi, *Talâk*, 34; İbn'i Mâce, *Talâk*, 21.

etmişlerdir. Hatta yukarıdaki sebepler olmaksızın iki tarafta *karşılıklı rıza* ile muhâlea yaptıklarında herhangi bir kerâhetin olmadığında da ittifak halindelerdir.[234]

Bu son cümledeki mezheplerin görüşüyle, yukarıdaki *"ciddi bir sebep olmadan, kocasından hul` yoluyla boşanan kadın, cennetin kokusunu alamaz."* hadîsi ilk bakışta taban tabana zıtmış gibi görünmektedir. Zira hadîs bunun caiz olmadığını ifade ederken mezhepler bi'l-ittifak caiz demişlerdir. Ancak dikkatli bakıldığında görülür ki, Şa'rânî burada mezheplerin *karşılıklı rıza* şartı koyduklarını ifade etmektedir. Hadiste ise kocanın rızasına dair bir ifade mevcut değildir. Dolayısıyla kocasının rızası olmaksızın hul` yapan kadının yukarıdaki tehdide muhatap olduğu, karşılıklı rıza durumunda ise böyle bir tehdidin bulunmayıp hul`un caiz olduğu, mezhep imamlarının da beyan ettiği veçhile aşikardır.

Şa'rânî'den naklen son olarak mezhep müçtehitleri, kocanın, bir yabancıdan gelen "eşini sana vereceğim bir fiyat mukâbilinde boşar mısın?" gibi bir teklifi kabul edip muhâlea yapmasının cevâzına hükmetmişlerdir.[235] Oysa kaynaklara bakıldığında mezheplerin bu hususta görüşlerine ana kaynaklarından ulaşılamamıştır. Şa'rânî'nin bu bilgiyi hangi kaynaktan edindiği de ayrı bir araştırma konusudur.

Ayrıca yapılan araştırmada Hanbelî mezhebinden bir görüşe göre hul`un karşısında alınan bedelin câiz olmayıp kadına geri verilmesi gerektiği tespit edilmiştir.[236] İmâm Şâfiî'de bunun yapılmasının ancak tarafların evlilik noktasındaki birtakım sorumlulukları yerine getirmekten korkmaları durumunda caiz olduğunu söylemiştir.[237]

Dolayısıyla Şa'rânî'nin hul` meselesinde öne sürdüğü ittifak noktalarının bir kısmının isabetli olmadığı söylenebilir. Zira kaynak eserlerde onun söylediğinin hilafına bilgiler mevcuttur.

Bununla birlikte Şa'rânî eserini te'lif ederken mutlaka mezheplerin kaynak eserlerine de baktığını ifade etmektedir. Eserinin mukaddimesinde; "B*u kitabı te'lîf*

---

[234] Şa'rânî, bu görüşe Ebû Dâvûd, Zuhrî ve Atâ'nın muhâlefet ettiğini, sebepsiz hul`a yukarıda geçen hadîs'i-şerîf gereğince cevaz vermediklerini beyan eder. Bu konuda bk. Şa'rânî, *Mîzânü'l-Kübrâ*, c. 2, s. 134.

[235] Şa'rânî, *a.g.e.* c. 2 s. 134.

[236] İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. 3, s. 337; Zuhaylî, *a.g.e.*, c. 8, s. 462.

[237] Şîrâzî, el-Mühezzeb, c. 2, s. 489; Zuhaylî, *a.g.e.,* c. 8, s. 462.

ederken, sadece yazıya geçirmekle yetinmedim. Kaleme aldığım her hükmün muhakkak deliline de baktım. Mezhep imamlarının verdikleri hükümlerin arkasındaki delilleri araştırdım. Kânî olduktan sonra yazıya döktüm." diyerek hükümlerin delillerine de vukûfiyetinin olduğundan söz etmiştir.[238] Ancak kaynak eserlerde bahsettiği ittifakların delili bulunamamıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın gereği olarak, dört mezhebin temel kaynaklarından meseleler araştırılarak tespit edildiği nisbette Şa'rânî'nin *Mîzânü'l-Kübrâ* isimli eserinde bu meseleyle ilgili bazı hatalarının bulunduğu ve kendisinin belirttiği bazı ittifak meselelerinin delillerine ulaşılamadığı söylenilebilir.

b. Ric'î Talâkla İlgili İttifak Noktaları

İslâm hukukunda talâk eşlerin birbirlerine geri dönebilme ve dönememelerine itibarla ric'î talâk ve bâin talâk olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Ric'î talâk, geriye dönülebilir boşanma anlamında kullanılır. Daha açık bir ifadeyle, tekrar nikâh akdi yapmaksızın kocanın eşine geri dönebilme durumunu ifade eder. Tabî bunun da belirli şartları vardır. Koca, eşine yeni bir nikâha gerek kalmadan geri dönebilmesi için öncelikle üç boşama hakkını kullanmamış olmalıdır. Ayrıca boşarken kinâyeli ve mübâlağa ifade eden sözlerle değil sarih lafızlarla boşamış olmalıdır. Aksi takdirde bu talâklar bâin sayılmaktadır. Bir de kocanın karısına, iddet süresi içerisinde dönmesi gerekmektedir. Yoksa geri dönmesi için yeni bir nikâh akdi kurulması gerekmektedir.

Kocanın karısına geri dönmesiyle ilgili olarak Kur'ân'ı-Kerim'de şöyle bir ayet bulunmaktadır: *"Boşanan kadınların kendileri üç âdet görünceye kadar beklerler. Allah'a ve âhiret gününe îmân ediyorlarsa, Allah'ın rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz. Eğer taraflar arayı düzeltmeyi istiyorlarsa kocaları, onları kendilerine geri çevirme hususunda başkalarından daha ziyâde hak sahibidirler. Kadınların, ma`kûl ve meşrû` ölçülerde ödevlerine denk hakları vardır; erkeklerin ise onların üzerinde bir dereceleri mevcuttur. Allah izzet ve hikmet sahibidir."*[239]

---

[238] Şa'rânî, *a.g.e.*, c.1, s. 4.
[239] Bakara, 2/228.

Şa'rânî mezhep imamlarının bu konudaki ittifak ettiği noktaları şöyle sıralamaktadır;

Boşanan kimsenin iddet müddeti içinde eşine dönmesi -velev ki kadın istemese de-[240] caizdir. Bu dönüş sözle olduğu gibi fiille de olabilir. Eşini üç talakla boşayan kocanın geri dönebilmesi için, ancak eşinin başka bir adamla sahih bir nikâh ile evlenip cinsel birliktelik kurmasından sonra ve ardından bu ikinci eşle boşanma ya da kocanın ölümü gibi bir sebeple ayrılmaları durumunda caiz olabilir.[241] Ayrıca fasit nikâhla kurulmuş bir akitten sonraki cinsel ilişkiyle ric'at caiz değildir. [242] Yani kadın fasit nikâhla evlendiği eşiyle girdiği zifaftan sonra ayrılacak olsa ilk eşine dönememektedir. [243]

Şa'rânî bunları söyledikten sonra hemen belirtilmesi gerekir ki *ric'î talaktan sonra kişinin eşine fiilî olarak dönmesinde Hanefî ve Hanbelî mezhebinde görüş birliği bulunsa (ve Şa'rânî ittifak vardır demiş olsa) da Şâfiî ve Mâlikî mezheplerinde buna cevaz verilmemiştir.* [244]

Şâfiî ve Mâlikî'lerde fiilî dönmenin yasaklığında gerekçe olarak, ric'î talağın bâin talâk gibi addedilmesi gösterilir. Zira nikâh faydalanmayı nasıl meşrulaştıran bir akit ise talâk da aynı şekilde faydalanmayı haram kılan bir fesihtir.[245] Bununla birlikte Mâlikî'lerde kocanın fiilî olarak yaklaşabilmesi için bunu ancak ric'at niyetiyle yapması durumunda caiz olabileceği ve ric'atin ancak böyle bir niyetle gerçekleşebileceğine dair bir rivayet de bulunmaktadır.[246] Dolayısıyla tespit edildiği kadarıyla Şa'rânî'nin bahsettiği gibi fiilî ric'atin cevazı hususunda bir ittifak görünmemektedir.

---

[240] el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr, c.* 3, s. 698; Zuhaylî, *a.g.e., c*. 8, s. 413.
[241] Abdurrahman ed-Dımeşkî el-Osmânî eş-Şâfîî, *Rahmetü'l-ümme fi'htilâlifi'l-e'imme* s. 234.
[242] Şa'rânî İmam'ı Şâfî'den naklen böylesi bir durumda ilk eşe dönmenin helâl olduğuna dair bir hükmün olduğuna işaret etmektedir. Bu konuda bk. Şa'rânî, *Mîzânü'l-Kübrâ*, c. 2, s. 140.
[243] Şa'rânî ric'î talâk meselesinden sonra îlâ bahsine geçiyor ve eserinde bâin talaka yer vermiyor. Her ne kadar bâin talâk gibi bir başlığa yer vermese de burada bâin talağa dair ittifaklardan da söz etmektedir. Bu çalışma *Mîzânü'l-Kübrâ*'nın muhtevasıyla ilgili olduğu için onun eseri merkeze alındı ve konu başlıkları klasik fıkıh eserlerine göre değil, Şa'rânî'nin kitabındaki sıraya göre tertip edildi. Bunun için ilerde bâin talakla ilgili bir başlığa yer verilmeme sebebinin, Şa'rânî'nin eserindeki sıraya riayetten ileri geldiğini söylemekte fayda vardır.
[244] Hatîb eş-Şirbinî, *Muğni'l-Muhtâc*, c. 3, 337; Zuhaylî, a.g.e., c. 8, s. 420.
[245] Zuhaylî, *a.g.e*., c. 8. s. 420.
[246] Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*, c. 2, s. 324.

Bunların yanı sıra mezheplerin ana kaynaklarına müracaat edildiğinde ric'î talakın *sonuçlarına* dair dört tane daha ittifak noktası tespit edildi.

Bunlardan birincisi; *kocanın sahip olduğu talâk hakkının üç olduğudur*.[247] İkincisi; *ric'î talakla boşanan kadının beklediği iddetin sona ermesiyle evlilik bağının sonlanmasıdır*.[248] Üçüncüsü; *Ric'î talakla boşanan erkeğin eşine müddet içerisinde dönebilme hakkına sahip olmasıdır.*[249]Ve son olarak dördüncüsü de*; ric'î talakla boşanmış bir kadına, eşinin -yapması durumunda- zıhârı, îlâsı ve liânının da terettüp edebilmesi, ve hatta iddet müddeti içinde taraflardan birinin ölümü durumunda diğerinin ona vâris olabilmesidir.*[250]

c. Îlâ ile İlgili İttifak Noktaları

Sözlükte "yemin etmek" anlamına gelen îlâ sözcüğü fıkıh literatüründe kocanın nezir, yemin yahut herhangi bir kayda bağlamak suretiyle hanımıyla cinsel ilişkiye girmeyi kendisine yasak kılmasını ifade eder.[251] Îlâ sonucunda evlilik son bulabilmektedir. Yemin edildiğinde şayet süre belirlenecekse bunun en az dört ay olması gerekmektedir. Bu da Bakara suresinin 226. ayetine dayanmaktadır: *"Kadınlarından uzaklaşmaya yemin edenler için dört ay beklemek vardır. Şayet geri dönerlerse Allah çok bağışlayıcıdır, sonsuz rahmet sahibidir."*

İslâmiyetten öce arapların tarihinde görülen bu uygulama zıhâra benzemekle beraber kadının üzerinde bir baskı kurmak ve ona zarar vermek için kullanılan bir yöntemdi. Zira koca yemin ettiği süre içerisinde hanımına yaklaşmıyor, sürenin bitmesine yakın yeni bir yeminle tekrar bu müddeti uzatıyordu. Böylelikle kadın da yeni bir evlilik yapmaya imkân bulamıyordu.

---

[247] Haskefî, *Dürru'l-muhtâr*, c. 2, s. 645; Hatîb eş-Şirbinî, *a.g.e*., c. 3, s. 340; Zuhaylî, *a.g.e.,* c. 8, s. 419.
[248] Mevsîlî, *el-İhtiyar*, c. 3 s. 694; Zuhaylî, *a.g.e*., c. 8. s. 419.
[249] Mevsîlî, *el-İhtiyar*, c. 3 s. 694; Zuhaylî, *a.g.e*., c. 8. s. 420.
[250] Şîrâzî, el-Mühezzeb, c. 3, s. 47; İbn Rüşd*, Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid,* s. 499; Zuhaylî, *a.g.e*., c. 8. s. 420.
[251] İbn Rüşd*, A.g.e.,* s. 532; Hamdi Döndüren, "Îlâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000) 22: 61.

İslâmiyet, eşler arası anlaşmazlıkların yaşandığı böylesi durumlarda, her iki tarafın da mağduriyet yaşamaması için çeşitli sınırlar getirmiştir.[252]

Şa'rânî îlâ bahsiyle ilgili mezheplerin ittifak ettiği hususları şöyle sıralamaktadır:

Hanımıyla en az dört ay süreyle cinsî münâsebette bulunmayacağına yemin eden kişinin îlâsı ittifakla geçerlidir. Bu süreden azı için niyet etmesi durumunda geçerli değildir. Yemininden dönerse kendisine yemin kefareti gerekmektedir.[253]

Bu bilgilerden sonra Şa'rânî mezheplerin ihtilaflarına yer veriyor.

Konu ilgili kaynaklardan incelendiğinde Şa'rânî'nin ittifak meselelerine dair öne sürdüğü değerlendirmelerinin isabetli olduğunu görüldü. Dolayısıyla bu konuda başka herhangi bir ittifak noktasına ulaşılamadı.

Mezheplerin bu konudaki ihtilafları ise nassları yorumlama usullerinin farklılığından ileri gelmektedir. Meselâ dört ay geçtikten sonra talağın vaki olup olmadığı ele alındığında, mezheplerin meseleye yaklaşımlarında farklılıkların bulunduğu söylenebilir. Yukarıdaki ayetin *"...eğer geri dönerlerse, Allah çok bağışlayıcıdır..."* kısmını Hanefîler, Süfyân es-Sevrî ve Kûfe'li bazı âlimler: *(dört ay bitmeden) geri dönerlerse* şeklinde anlamışlar ve süre bitiminde talağın vâkî olduğunu söylemişlerdir. Fakat Şâfîî, Mâlikî, ve Hanbelîler ise *...(dört ay bittikten sonra) geri dönerlerse...* manasında anlayarak, süre bitimiyle nikâhın mevkûf olduğunu, erkeğin süre bitince ya boşaması ya da nikâhı devam ettirmesi gerektiğini söylemektedirler.[254]

Mezhepler arasında bunun gibi kendi usullerinden kaynaklanan daha pek çok ihtilaf bulunmaktadır. Fakat bu çalışma ittifak eksenli olduğu için ana gâyeden uzaklaşmamak adına ihtilafların tafsilatına değinmemek daha uygundur.

---

[252] El-Meydânî, *el-Lubâb fi Şerhi'l-Kitâb*, c. 6, s. 145-147.
[253] Şa'rânî, İmam'ı Şâfî'nin eski kavline göre îlâ yapan kimsenin rücû` etmesi durumunda kefâretin gerekmediğini zikretmektedir. Bu konuda bk. Şa'rânî, *Mîzânü'l-Kübrâ*, c. 2 s. 141.
[254] İbn Rüşd*, a.g.e.,* s. 532.

d. Zıhâr ile İlgili İttifak Noktaları

Sözlükte "sırt", "arka" anlamlarına gelen zıhâr kelimesi literatürde kocanın, eşini veya eşinin vücudundan bir bölümünü, kendisine mahrem olan birine benzetmek suretiyle kendisine haram kılmasıdır.[255]

Bu kelimenin literatüre girişi câhiliye araplarının zıhârı genellikle *'sen bana anamın sırtı (zahrı) gibisin'* şeklinde ifade ederek uyguladıkları içindir.

Zıhârın İslâmdaki rolünü belirleyen olay ise Rasûlullah (sav) döneminde karı-koca arasında yaşanan bir sıkıntıyla ortaya çıkmıştı. Şöyle ki; Sahabeden Evs bir şeye kızarak eşi Havle'ye zıhâr yapar, Havle'de soluğu Rasulullah (sav)'in yanında alır. Konuyla ilgili henüz bir vahiy gelmediği için Peygamber (sav) bu uygulamanın devamı yönünde görüş bildirir. Bunun üzerine Havle (r.anhâ) Allah'u Te'âlâ'ya yalvararak hakkında kendisini bu sıkıntıdan kurtaracak bir vahiy indirmesini ister. Ardından şu meâldeki ayetler nâzil olur;

"Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a yakınan kadının sözünü Allah işitmiştir. Allah sizin karşılıklı konuşmanızı işitiyordu. Çünkü Allah her şeyi işitmekte ve görmektedir. İçinizden kadınlarına zıhâr yapanlar bilsinler ki, o kadınlar onların anaları değildir. Onların anaları ancak, kendilerini doğuran kadınlardır. Şüphesiz onlar (zıhâr yaparlarken) hoş karşılanmayan ve yalan bir söz söylüyorlar. Şüphesiz Allah çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır. Kadınlarından zıhâr yaparak ayrılıp sonra da söylediklerinden dönecek olanlar, eşleriyle birbirlerine dokunmadan önce, bir köle azat etmelidirler. İşte bu hüküm ile size öğüt veriliyor. Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır. Kim (köle azat etme imkânı) bulamazsa, eşine dokunmadan önce ard arda iki ay oruç tutmalıdır. Kimin de buna gücü yetmezse altmış fakiri doyurmalıdır. Bunlar Allah'a ve Rasûlüne hakkıyla iman edesiniz diyedir. İşte bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kafirler için elem dolu bir azap vardır."[256]

---

[255] Mevsîlî, *el-İhtiyar*, c. 3 s. 744; Ahmet Yaman, "Zıhâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013) 44: 387.

[256] Mücâdele, 58/1-4.

Böylelikle İslâm hukukunda zıhâra dair ilk deliller zuhur etmiş oldu. Her şeyden önce Şa'rânî kitabında sarîh olarak belirtmese de zımnen onun bilgisi dahilinde olduğu bir hususu ifade etmekte fayda vardır. Zıhâr sonuçları itibariyle cezai müeyyideye konu olan bir uygulamadır. Ve dört mezhep zıhârın *harâm* olduğunda ittifak etmiştir.[257] Bunun delili; "*İçinizden zıhâr yapanların eşleri onların anneleri değildir. Onların anneleri ancak onları doğuranlardır. Şüphesiz ki onlar çirkin ve yalan söz söylüyorlar. Şüphesiz Allah çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır."*[258] meâlindeki ayettir. Şa'rânî de konuyla ilgili olarak mezhep imamlarının ittifak noktalarını aşağıdaki gibi belirtmektedir.

Kocanın eşine *'sen bana anamın sırtı gibisin'* dediğinde zıhâr bi'l-ittifak gerçekleşmiştir. Böyle bir durumda kocanın kefâret ödemeksizin eşine yaklaşması bir önceki ayetin (Mücâdele, 3) delâletiyle haramdır. Yine mezhep imamları ayetten hareketle kefaretin köle âzâd etmek, bulamazsa iki ay peş peşe oruç tutmak, buna da güç yetmediği takdirde altmış fakiri doyurmak olduğunda ittifak etmişlerdir. Şayet kefâret altmış fakiri doyurmak şeklinde ödenecekse bu fakirlerin kâfir ve harbî olmaması gerekir. Aksi takdirde bu kefâret caiz olmaz. Mezhep müçtehitleri kölenin de yaptığı zıhâr işleminin caiz olduğunda mutabıktır.[259] Ancak İmâm Mâlik, kölenin kefaretiyle ilgili olarak efendisi temlik edince oruç tutmak ve altmış fakir yedirmek gerekir demiştir.[260]

Kadın kocasına, *'sen bana babamın sırtı gibisin'* dediğinde ise kendisine kefâret gerekmemektedir.[261]

Şa'rânî'nin zıhâr bahsinde ortaya koyduğu ittifak meselelerine ek olarak: *şarta bağlı zıhârın ittifakla caiz olduğu*[262] söylenebilir.

Aynı şekilde *zıhârın muvakkat olması* da ittifakla caizdir.[263] Örnek verilecek olursa kişinin hanımına, *'sen bana bir ay boyunca annemin sırtı gibisin!'* demesi gibi.

---

[257] Mevsîlî, *el-İhtiyar*, c. 3 s. 744; Zuhaylî, a.g.e., c. 8, s. 557.
[258] Mücâdele, 58/2.
[259] Şa'rânî, *a.g.e.*, c. 2, s. 141.
[260] Şa'rânî, *a.g.e.*, s. 142.
[261] Şa'rânî, *a.g.e.,* s. 142.
[262] Zeynüddin İbn Nüceym, *el-Bahrür'râik şerhu kenzi'd-dekâik*, c. 4, s. 108; Zuhaylî, *a.g.e.,* c. 8, s. 559.
[263] Zuhaylî, *a.g.e.,* c. 8, s. 559.

Fakat bu noktada Mâlikî'ler bu sürenin ebediyyete hamledildiğini söylerken Şâfîî ulemâsı muvakkat zıhârın normal zıhâra dönüştüğünü, dolayısıyla keffareti yerine getirmedikçe eşinin adama tekrar helâl olamayacağını beyan ederler.[264]

e. Liân ile İlgili İttifak Noktaları

Liân, mulâane kelimesiyle eş anlamlıdır. Sözlükte "lanetleşmek", "kovmak", "Allah'ın rahmetinden uzaklaştırmak" gibi anlamlara gelmektedir.[265] Istılâhta ise; karısının zina ettiğini veya doğan/doğacak çocuğun zina sonucu olduğunu iddia eden kocanın hâkim huzurunda bunu yeminle teyit etmesi, kadının da kocasının yalan söylediğine ve kendisinin mâsum olduğuna aynı tarzda yemin etmesidir.[266] Şayet koca eşine isnâd ettiği zina suçlamasını dört şahitle ispatlayamaz ise taraflar hâkim karşısında karşılıklı olarak yeminleşirler. Taraflardan her biri ayrı ayrı doğru söylediklerine dair yemin eder ve beşincisinde *'Allah'ın la`neti yalancının üzerine olsun.'* diye bedduada bulunur.

İslâm dîni insan haysiyetini çok önemsemiş ve mükellefleri insan onurunu zedeleyici her türlü muamelelerden sakındırmıştır. Şüphesiz ki zina isnâdı insanın şerefine atfedilebilecek çok ağır bir ithamdır. Bu itibarla Allah-u Teâlâ böyle bir iddianın kabul edilebilmesi için başka hiçbir hususta istemediği dört şahidin varlığını şart koşmuştur. Ayrıca şahit getiremeyen kimselerin de cezalandırılmasını emretmiştir. Nitekim konuyla ilgili ayet şu şekildedir:

"Namuslu kadınlara zina isnat edip sonra da dört şahit getiremeyenlere seksen değnek vurun. Artık onların şahitliğini asla kabul etmeyin. İşte bunlar fâsık kimselerdir."[267]

İbn Abbâs (r.a.)'dan gelen bir rivayete göre bu ayetin sebeb-i nüzûlü hakkında şöyle bir olay meydana gelmiştir; Hilal b. Ümeyye ismindeki bir sahabe Hz.

---

[264] Ebû'l-Berekât Ahmed b. Muhammed b. Ahmed ed-Derdîr, *eş-Şerhu's-Sagîr ala Akrabi'l-Mesâlik ilâ mezhebi'l-İmâm Mâlik,* Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2013, c. 4, s. 1806; Zuhaylî, *a.g.e.,* c. 8, s. 559.
[265] Zuhaylî, *a.g.e.,* c. 8, s. 529.
[266] Mevsîlî, *el-İhtiyâr,* c. 3, s. 167; Mehmet Âkif Aydın, "Liân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27: 172.
[267] Nûr, 24/4.

Peygamber (sav)'in huzurunda karısına zina isnadında bulundu. Bunu duyan Efendimiz (sav); '*Ya delil getirirsin ya da sırtına had cezası vurulur!'* dedi. O da; *'Ey Allah'ın nebisi! Birimiz eşinin üstünde bir adam gördüğünde delil mi arayacak?'* diye sordu. Rasûlullah (sav) delil getirmesi gerektiğini, aksi halde had cezasına çarptırılacağına dair sözlerini tekrar etti. Bunun üzerine Hilal b. Ümeyye ayetin inmesine sebep olan şu sözleri söyledi; *'Seni Hak ile gönderene yemin olsun ki ben elbette doğruyu söylüyorum! Ve andolsun ki Allah muhakkak surette benim sırtımı hadden koruyacak bir ayet indirecek!'* Bu sözlerin üzerine çok geçmeden yukarıdaki ayet nâzil oldu. O da, eşi de mulâane yaptılar. Fakat kaynaklar Hilal b. Umeyye'nin haklı olduğunu, karısının da zina yaptığını iddia ettiği adama benzeyen bir çocuk doğurduğunu haber vermektedir.[268]

İnsanoğlunun bulunduğu her yerde iyiliklerin olduğu gibi kötülüklerin de bulunması kaçınılmaz bir olgudur. Bu itibarla zina isnâdı yapıldığı durumlarda Şârî` bunun birtakım hukukî sonuçlar doğuracağını bize haber vermektedir. Şa'rânî de mülâaneyle ilgili olarak eserinde aşağıdaki ittifak noktalarından söz etmektedir.

Koca, hanımının zina ettiğini iddia ederek, hamileliğinin başkasından olduğunu öne sürer de şahit getiremezse kendisine ayette belirtilen had cezasının verilmesi gerekir. Ancak kocanın hadden önce mulâane hakkı vardır. Koca Allah-u Teâlâ'nın ismiyle dört defa yemin eder ve beşincisinde eğer yalancı ise kendi aleyhine Allah'ın lanetini talep eder. Böyle yaptıktan sonra artık had cezası kadına terettüp eder. Fakat bu durumda aynı şekilde kadın da mulâane hakkına sahiptir. Eğer kadın da had cezasından önce mülâane yapmak isterse had cezası düşer ve kadına şu şekilde liân yaptırılır; *'Kocam bana yaptığı zina suçlamasında yalancıdır'* der ve Allah adına dört defa yemin eder. Beşincisinde de *'Eğer doğru söylüyorsa Allah'ın la`neti benim üzerime olsun!'* diyerek aleyhinde bedduada bulunur. Böyle bir durumun neticesinde kimin haklı kimin haksız olduğu Allah-u Teâlâ'nın ilmine havâle edilerek eşlerin arası ayrılmış olur. Yani boşanmış olurlar.[269]

[268] Buhârî, "Tefsîr", 24; Müslim, "Liân", 11.
[269] Şa'rânî, a.g.e.,c. 2, s. 143.

Şa'rânî *"bunlar mezhep imamlarının liân bahsinde hem fikir olduğu noktalardır"* demektedir. Bunlara *Mîzânü'l-Kübrâ*'da yer almayan birkaç ittifak noktası daha eklemek mümkündür. Bunlar şöyle sıralanabilir:

Birincisi; *ittifakla çocuk ya da mecnunun liânı sahih değildir.*[270] Zira liân kendisiyle boşanmanın tahakkuk ettiği bir iştir. Mükellef olmayan kimselerin sözleriyle ise tefrik gerçekleşmez.[271]

İkincisi; *Liân eşlerin haricindeki biriyle de yapılamaz.* Ki şayet böyle bir olay yaşansa neticesinde zina iddiasında bulunan kişiye kazf haddi vurulur.[272]

Üçüncüsü; *mulâane yapan kadının önceden cinsel ilişki yaşamış olup olmaması da eşittir.* Zira ayette "…eşlerine zina isnâd edenler…"[273] şeklinde herhangi bir tahsise gidilmeksizin umumi bir hitap vardır. Bu da kadın cinsinin hepsine şâmildir. Ancak şu kadar var ki zifafa girmemiş kadın firkatten sonra mehrin yarısını alır.[274]

Bu konuda Şa'rânî'ye ek olarak ortaya koyulan ittifaklar aslında az bir zihin çalışmasıyla hemen kavranabilecek ibtidâi türden bilgilerdir. Söz gelimi muâmelâtta tasarrufları geçersiz olan çocuğun ve mecnunun, liân bahsinde de yetkin olmaması bedîhî olarak ulaşılabilecek türden bir sonuçtur. Aynı şekilde liânın yalnızca eşler arasında olabileceği, mulâanenin muhtevasını bilen herkes için aşikârdır. Buradan hareketle Şa'rânî'nin bunlara değinmemiş olması, vukûfiyeti olmadığından değil, bilakis bunların ibtidâi bilgiler olarak zihninde mevcut olmasının bir sonucudur denilebilir.

f. İddetlerle İlgili İttifak Noktaları

İddet sözlükte "adet", "saymak", "sayılan şeyin miktarı" anlamlarına gelir. Istılâhî olarak iddet, herhangi bir sebeple sona eren bir evlilikten sonra kadının başka

[270] Merginânî, *"el-Hidâye",* c. 2, s. 616; Zuhaylî, *a.g.e.,* c. 8, s. 536.
[271] Zuhaylî, *a.g.e.,* c. 8, s. 536.
[272] Merginânî, *el-Hidâye,* c. 2, s. 616; Zuhaylî, *a.g.e.,* c. 8, s. 536.
[273] Nûr, 24/6.
[274] Zuhaylî, *a.g.e.,* c. 8, s. 536.

bir evlilik yapabilmek için beklemesi gereken süreyi ifade eder.[275] İddet süreleri evliliğin sona erdiği sebebe göre değişebilmektedir. Misal olarak ölüm neticesinde takdir edilen iddet farklıdır, boşanma neticesinde terettüp eden iddet süresi farklıdır. Her biri için Kur'ân'ı Kerim'de iddetten ve sürelerinden bahseden ayetler yer almaktadır.

"*Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hâli (hayız veya temizlik müddeti) beklerler. Eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorlarsa, Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helal olmaz. Kocaları bu süre içinde barışmak isterlerse, onları geri almağa daha çok hak sahibidirler. Kadınların, yükümlülükleri kadar meşru hakları vardır. Yalnız erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farkı vardır. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."*[276]

Yukarıdaki ayette zikredilen iddet süresinin boşanan kadınlara mahsus olduğu açıktır. Kocası ölen kadının iddetiyle alakalı ayetin meâli ise şu şekildedir;

"*İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi kendilerine dört ay on gün (iddet) beklerler. Sürelerini bitirince artık kendileri için meşru` olanı yapmalarında size bir günah yoktur. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır."*[277]

Şüphesiz ki Şârî'nin koyduğu hükümlerde gördüğümüz ve göremediğimiz pek çok hikmetler barınmaktadır. Dolayısıyla iddetin de hikmetlerinden biri; kadının hamile olup olmadığının tespit edilmesi ve böylece nesep karışıklığının önlenmesidir.[278]

Şa'rânî bu konudaki ittifak noktalarını şu şekilde belirtmektedir:

Şa'rânî'ye göre mezhep imamları hamile kadının iddetinin doğumla sona ereceğini bildirmişlerdir. Eşi ölen kadınla boşanmış kadın hamile olduklarında aynı

---

[275] eş-Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, c. 3, s. 385; el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr Li Ta'lîli'l-Muhtar*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2007), c. 3, s. 172; ez-Zeyle'î, Osman b. Ali, *Tebyînü'l-Hakâik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), c. 3, s. 247-248.

[276] Bakara, 2/228.

[277] Bakara, 2/234.

[278] Serahsî, Muhammed b. Ebî Sehl, *Kitâbü'l-Mebsût fi'l-Fıkhi'l-Hanefî*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), c. 6, s. 9, 10, 23; el-Gazâlî, s. 208, 209; İbn Kayyim el-Cevzî, Muhammed Ebû Bekîr b.Eyyûb, *İ'lâmü'l-Muvakki'în 'an Rabbi'l-Âlemîn*, (Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2004), s. 287; İbn Kudâme, Abdullah b. Ahmed, *el-Muğnî*, (Riyâd: Dâru'l- 'Alemi'l-Kutub, 1997), c. 11, s. 196.

hükme tabidirler.[279] Hayız görmeyen ve nifastan kesilen kadınların iddeti üç aydır. Hayız gören hür ise üç ay, cariye ise iki ay beklemelidir. Hamilelik müddeti en az altı aydır.[280] Ölüm iddeti bekleyen kadının süre bitene kadar süslenmekten ve evliliğe götürecek hallerden kaçınması vaciptir.[281] Kişi alışveriş, hibe ya da esaret yoluyla bir cariye elde etse ona, bir hayız müddeti, eğer hayızlı ise bir temizlik süresi, eğer hayız görmüyorsa bir ay istibra süresi tanıması gerekir.[282]

Bunlara ek olarak iddetin çeşitlerindeki ittifaktan söz edilebilir. *Üç çeşit iddet vardır ki bunlar haml, ay süresi ve kurû'*[283] *süresidir.*[284] Bunun haricinde Şa'rânî'nin belirttiği ittifak noktalarından başka bir ittifakla karşılaşılmadı.

9. Nafakayla İlgili İttifak Noktaları

Sözlükte "harcama", "gider", "geçim masrafı" gibi anlamlara gelen nafaka kelimesi ıstılâhi bir terim olarak "Yaşamın sürdürülebilmesi için yapılması gerekli olan harcamalar" olarak tanımlanmaktadır.[285]

Nafaka kişinin kendisine ve başkalarına vermesi gereken nafaka şeklinde ikiye ayrılır. *"Önce kendine, sonra nafakasıyla mükellef olduğun kimselere tasadduk et."*[286] şeklinde vârid olan hadîs-i şerîf bunu ortaya koymaktadır.

---

[279] Abdurrahmân ed-Dımeşkî el-Osmânî, *Rahmetü'l-Ümme fi'htilâfi'l-Eimme,* s. 251.

[280] Bu hüküm daha iyi anlaşılması için şu şekilde örneklendirilebilir; kişi iddetini beklemiş bir kadınla evlenir de kadın altı aydan önce doğum yaparsa bu doğan çocuğun nesebi bu kocaya değil eski kocaya aittir. Altı ayı doldurduktan sonra doğan çocuk ise ancak bu yeni kocaya nisbet edilebilir. Bkz; el-Osmânî*, a.g.e.,* s. 252.

[281] Şa'rânî, a.g.e., c. 2, s. 153.

[282] Bunun gerekçesi cariyenin evvelce hamile olma ihtimalinden dolayı nesebin aslına sıhhatli bir yol ile isnâd edilmesini sağlamak içindir. Bkz; el-Osmânî*, a.g.e.*, s. 253.

[283] Kurû` kelimesi arapçada müşterek lafızlardan biridir. Yani hem temizliğe hem de hayza delâlet eder. Hanefî ve Hanbelîler bundan maksadın hayız olduğunu söylerken, Şâfîî ve Mâlikîler bunun temizlik olduğunu söylemektedirler. Bkz: Zuhaylî, a.g.e., c. 8, s. 597, 598.

[284] Abdurrahman el-Cezirî, *Kitâbü'l-Fıkh ale'l-mezâhibi'l-erbea`,* c. 4, s. 518; 1
Zuhaylî*, a.g.e.,* c. 8. s. 596.

[285] Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, c. 3, s. 99; Celal Erbay, "Nafaka", DİA, İstanbul, 2006, XXXII, s. 282.

[286] Müslim, *Zekât*, 95,97; Ebû Dâvûd, *Zekât*, 39, 40; Ahmed b. Hanbel, II, 94.

Başkalarına verilmesi gereken nafakalar ise evlilik, hısımlık ve mülkiyet bağıyla tahakkuk etmektedir. Bu çalışma gereği bu konuda evlilikle alâkalı olan nafaka üzerinde durulacaktır.

İslâmda kadının ve çocukların geçimini sağlamak bir aile reisi olarak erkeğe yüklenmiştir. Konuyla ilgili ayetin bir bölümünde bu husus şöyle yer almaktadır; *"…Onların (hanım ve çocuğun) normal ölçülerde yiyecek ve giyeceklerini sağlamak da çocuk kendisi için doğurulanın (babanın) borcudur."*[287] Öte yandan kardeş, anne-baba ve diğer hısım akrabalar şayet zor durumda iseler, onların da geçimini sağlamak gerekir. Kâsânî buna ilâve olarak *"kişi, elinin altındaki hayvanların nafakasından da sorumludur"* diyerek konunun hassasiyetini dile getirnektedir.[288]

Şa'rânî'ye göre mezhep imamları anne-baba, eş ve çocukların nafakasının erkeğin üzerine vâcip olduğu noktasında ittifak etmişlerdir. Nâşize, yani kocasının rızası olmaksızın evinden dışarı çıkan, geçerli bir mâzereti olmaksızın kendisini kocasına teslim etmeyen kadına nafaka vermenin vâcip olmadığında da ittifak halindedirler. Annenin, yeni doğan bebeğini memesinden gelen ilk sütle emzirmesi de nafaka kapsamında değerlendirilmiş olup kadının üzerine vâciptir. Hasta olarak buluğa erişen çocuğun nafakasının babasının sorumluluğunda devam ettiğinde de mezhep imamları icmâ` etmişlerdir.[289]

Konuyla ilgili gerekli eserlerden yapılan araştırmalar neticesinde, Şa'rânî'nin bu konuda isabet ettiği, yukarıdaki meselelerin dışında kalan bir görüş birlikteliğine rastlanmadığı söylenebilir.

10. Emzirmeyle (Radâ`) İlgili İttifak Noktaları

Sözlükte "süt emmek", "emzirmek" manalarına gelen radâ` (rıdâ`) kelimesi ıstılâhta "bir kadının sütünün emzirerek veya başka bir biçimde içilip yutulması"

[287] Bakara, 2/233.
[288] Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâ'i`*, c. 6, s. 40.
[289] Şa'rânî, a.g.e., c. 2, s. 156.

anlamında kullanılır. Sütanneye murdı`, murdıa, süt verilen çocuğa radî`, sütanne tutan kimseye müstardı`, süt akrabalığına karâbetü'r-radâ` denir.

Emzirmeyle ilgili temel hükümler Kur'an ve Sünnet'te belirlenmiş, bunların içtihatlarla genişletilerek ele alındığı fıkıh eserlerinde çocuğu emzirme yükümlülüğü konusu nafaka, hidâne, icâre bölümlerinde, emzirmenin evlilik engeli oluşturması radâ` bölümünde incelenmiştir.[290]

Şa'rânî, Radâ` ile ilgili ittifak meselelerini şöyle zikretmektedir: Nesep bakımından haram olan süt yoluyla da haramdır. Bu haramlılık iki yaşına kadar emzirirse böyledir. Daha açık bir ifadeyle, bir kadın iki yaşını doldurmamış bir çocuğu emzirirse sütannesi olur. Dolayısıyla iki yaşını geçmiş bir çocuğu emzirmesiyle artık süt akrabalığı oluşmaz. Aynı şekilde emziren kadının evli-bekar veya bakire-dul olması eşittir. Şa'rânî burada Ahmed b. Hanbel'den naklen bu hürmetin ancak evlilikten meydana gelen süt ile meydana geleceğine dair bir ihtilâfa yer veriyor.[291] Ancak mezhep içerisinde müftâ bih görüş emzirenin evli ya da bekar olmasının farketmediği yönünde olduğu için Şa'rânî'nin Hanbelîleri de ittifak dairesinde olduğunu söylemesi yerindedir.

Örnek olarak bir erkekten süt gelecek olsa ve bebek o sütü içse hürmet gerçekleşmez.[292] Bebeğe süt ağız yoluyla verildiği gibi burundan verildiğinde de hürmet gerçekleşmektedir. Ancak Şa'rânî yine Ahmed b. Hanbel'den gelen bir rivayete göre hürmetin gerçekleşmesi için çocuğun memeden süt emmesi gerektiğine dair bir ihtilâfa yer vermektedir.[293] Hukne şeklinde verilen süt ile de hürmet gerçekleşmez.[294]

Bunlara ek olarak emzirmenin sayısıyla ilgili olarak bir ittifak noktasının mevcudiyetinden söz edilebilir.

---

[290] Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâ'i`*, c. 4, s. 2; Osman Kaşıkçı, "Radâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34: 384.
[291] Şa'rânî, *a.g.e.*, c. 2, s. 156.
[292] İb Kudâme, *el-Mukni`*, s. 264.
[293] Şa'rânî, *a.g.e.*, c.2, s. 156.
[294] Şa'rânî özellikle bu meselede ittifaklarla beraber ihtilâflara da yer vermiştir. Eserinde Şâfî ve İmam Mâlik'ten gelen farklı rivayetlere göre hukne ile de hürmetin sabit olacağına dair fetvalarının bulunduğunu belirtmektedir. Bu konuda bk. Şa'rânî, *Mîzânü'l-Kübrâ*, c. 2, s. 156.

Hanefîlere göre bir yudum dahi süt akrabalığını oluşturuyorken[295] Şafîî ve Hanbelîler bunun en az beş kere olması gerektiğini ileri sürerler.[296] Dolayısıyla bunun alt sınırında ittifak etmemiş olsalar da beş emzirmeyle süt akrabalığının oluştuğu ittifakla sabittir denilebilir.

Bunlar haricinde Şa'rânî'nin de belirttiği gibi mezhep müçtehitleri yukarıdaki hususlarda ittifak etmişler, konuyla ilgili detaylarda ise farklı görüşler belirtmişlerdir.

11. Hidâne ile İlgili İttifak Noktaları

Sözlükte "bir şeyi yanına almak", "çocuğu kucağına almak" ve "beslemek" mânasına gelen hidâne (hadâne), İslâm hukukunda küçüğün ve bu hükümde olan (mecnûn gibi) kimselerin gerektiği şekilde büyütülüp yetiştirilmesi, korunup gözetilmesi ve eğitilmesi amacıyla kanun koyucunun belli şahıslara tanıdığı hak, yetki ve sorumluluğu ifade eder. Bu hak ve sorumluluğu üstlenen kimseye hâdın (hâdıne) denir.[297]

İslâm hukukuna göre doğumla beraber çocuk üzerinde bir takım velâyetler tahakkuk etmektedir. Bunları şöyle sıralamak mümkündür. Çocuğun şahsına bağlı hakların kullanımıyla alakalı velâyet, çocuğun mallarındaki tasarruf ve himayesiyle ilgili velâyet bir de çocuğun fizîkî ve rûhî sağlığının gözetilerek yetiştirilmesini esas alan velâyet çeşididir ki İslâm hukukunda bu sonuncusu "hidâne" kavramıyla ifade edilmektedir.

Şa'rânî eserinde bu konuyla ilgili kayda değer bir ittifaktan söz etmemektedir. Yalnızca anne başka birisiyle evlenmedikçe[298] ve yeni eşiyle zifafa girmedikçe hidânenin annenin hakkı olduğu hususunda ittifak olduğunu beyan etmektedir.[299]

---

[295] Merginânî, *el-Hidâye,* c. 2, s. 523; Sahnûn, el-Müdevvenetü'l-Kübrâ, (Mısır, t.y.), c. 2, s. 405.
[296] Hatîb eş-Şirbinî, *Muğni'l-Muhtâc*, c. 3, s. 417; İbn Kudâme, *el-Mukni`*, s. 264.
[297] Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâ'i`*, c. 4, s. 40; Ali Bardakoğlu, "*Hidâne*", DİA, XVII, İstanbul, 1998, S. 467.
[298] Merginânî, *a.g.e.,* c. 2, s. 640; Hatîb eş-Şirbinî, *a.g.e.,* c. 2, s. 457; Sahnûn*, a.g.e.,* c. 2, s. 256; İbn Kudâme, *el-Mukni`,* s. 271.
[299] Şa'rânî, *a.g.e.*, c. 2, s. 158.

Şa'rânî'nin söylediği gibi bütün mezheplere göre hidâne annelerin hakkıdır.[300] Çünkü çocuklara en müşfik davrananlar annelerdir. Ayrıca çocukların gelişiminde en doğru terbiyeyi veren yine anneler olup buna en çok sabrı gösterenler de yine onlardır. Ayrıca çocukların ihtiyaç duyduğu şeyleri en iyi onlar bilir.

Bu meselede Şa'rânî'nin söylediğinden başka ittifak noktalarının bulunduğu da söylenilebilir. Belirli bir yaşa kadar bunun annenin bir hakkı olduğunda ittifak eden mezhep imamları, *mümeyyizlik çağındaki çocuğun bakımında babanın anneden evlâ olduğu* hususunda da ittifak etmişlerdir.[301] Çünkü babalar çocuğu koruma ve muhafaza etme noktasında annelerden daha elverişlidirler.

Ayrıca tüm mezhepler *hidânenin vacip olduğu* hususunda da birleşmişlerdir. Vücûbun sebebi olarak; bunun terkedilmesinde çocuğun helak olma tehlikesiyle karşı karşıya kalacağını, dolayısıyla çocuğu böylesi bir tehlikeden korumanın tıpkı nafakasını temin etmek gibi vacip olduğunu söylemektedirler.[302]

[300] Serahsî, *el-Mebsût*, c. 4, s. 221; Zuhaylî, *a.g.e*., c. 8, s. 679.
[301] Zeynüddin İbn Nüceym, *el-Bahrür'râik şerhu kenzi'd-dekâik*, c. 4, s. 187; Zuhaylî, *a.g.e*., c. 8, s. 679.
[302] Serahsî, *el-Mebsût*, c. 4, s. 221; Zuhaylî, *a.g.e*., c. 8, s. 679.

SONUÇ

İslâmın doğuşundan yaklaşık on asır sonra yazılan bir eserde temas edilen ittifak noktalarının zenginliği, ilmî mîrâsın ilk kaynağından bozulmaksızın nasıl geldiğini ve bu dînin temellerinin ne denli sağlam olduğunu göstermesi bakımından bir hayli önemlidir. Böylesi bir istikrar neticesinde mezhep planında teşekkül eden ittifak meselelerine dair çalışma ortaya koymak da bu zenginliğin sağladığı motivasyonun pek tabî bir sonucudur.

Buradan hareketle bu çalışmada gözetilen ana gâye; İmâm Şa'rânî'nin *Mîzânü'l-Kübrâ* isimli kitabında mezheplere dair öne sürmüş olduğu ittifak noktalarının tespitiyle birlikte kendisinden önce ve sonra yazılan kaynaklardaki bilgilerin ışığında bu tespitlerin değerlendirilmesinin yapılmasıydı.

Değerlendirme sonucunda varılan kanaât Şa'rânî'nin genel itibariyle isabet ettiği, mezheplerin ittifaklarını güzel bir şekilde açıkladığı yönünde olmuştur. Bunu yaparken Şa'rânî elinden geldiği kadarıyla taassubu önlemeyi amaçlamıştır. Aslında Şa'rânî'nin bu gayesi ihtilaf meselelerinde daha da belirgindir. Kaynakları aynı olan görüş farklılıklarının ihtilaftan ziyade daha çok ilâhi rahmetin bir tecellesi olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunan Şa'rânî böylece yaşadığı coğrafya ve zamanda taassub fikrinin kök salıp büyümesini engelleyerek vahdet anlayışının kuvvetlenmesine önemli bir katkıda bulunmuştur. Zira ihtilafları dahi ittifak içerisinde gösterebilmek hakkaniyetli bir gayretin tabî bir sonucu olarak güzel neticeler vermeye namzet bir uğraştır. Hele ki günümüz İslâm coğrafyasında birlik beraberliğe bu denli ihtiyaç duyulurken böylesi bir emeğin önemi de bedâhaten ortadadır. Zira taassubun faydadan çok zarar getirdiği, ümmetin manevî gücünü zayıflattığı bilinen bir gerçektir. Bu hakikatin farkında olan Şa'rânî eserini te'lif ederken elinden geldiğince ittifak ruhunu canlı tutmuş, fıkhî ihtilafları birer zenginlik olarak azimet-ruhsat kavramlarıyla yorumlamıştır.

Şa'rânî'nin eseri incelendiğinde bazı ittifak noktalarında eksik ve yanlış bilgilerle de karşılaşılmış, bunların yerine mezheplerin ana kaynaklarından istifâde edilerek doğru olan bilgiler ortaya konulmuştur. Bazen de Şa'rânî'nin temas etmediği farklı ittifak noktaları tespit edilmiş ve ilgili konu başlığı altında zikredilmiştir.

Böylelikle ittifak noktalarına dair bütüncül bir bakış imkânı sunulmaya çalışılmış ve İslâm toplumunun ortak noktalarına dair farkındalık kazandırmaya gayret edilmiştir. Ayrıca amelî meselelerde ihtiyatlı hareket etmek isteyen kimseler için başvuru yapılacak nitelikte bir çalışma ortaya koymak amaçlanmıştır. Tüm bunlarla beraber mezheplerin ihtilaf ettikleri meselelerin çok daha fazla olduğu gözlemlenmiştir.

Sonuç itibarıyla Şa'rânî, döneminin şartları da dikkate alındığında muhtevâ yönüyle faydalı bir eser meydana getirmiş, temas ettiği ittifak noktalarında doğruları ortaya koymuştur.

Bununla beraber Şa'rânî'nin ittifak noktalarını hangi açıdan değerlendirdiği, ortaya koyduğu değerlendirmelerin kime göre ittifak olduğu kime göre ittifak olmadığı, Şa'rânî'nin, eserindeki bu ittifak noktalarını nasıl bir perspektifle ele aldığı, ayrı bir kapsamlı çalışmayı gerektirmektedir.

Ayrıca ilmü'l-hilâf adı verilen mukâyeseli fıkıh alanında Şa'rânî modelinde çalışmaların günümüzde de yapılması gerektiği ve hatta buna hayli ihtiyaç olduğu söylenebilir. Zira mezhep taassubundan uzak ilmî bir çalışma, hakikati ortaya koymak adına pek samîmî bir gayrettir. Ve Müslüman toplumun vahdet anlayışının kuvvet bulmasına böylesi ilmî çalışmaların katkıda bulunacağı açıktır.

KAYNAKÇA

Acar, H. İbrahim. "Talâk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 496. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Atar, Fahrettin. "Muhâlea". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30: 399. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

Aydın, Mehmet Âkif. "Liân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27: 172. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Avcı, Aykut. *Fıkhî İhtilâflara Tasavvufî Bir Bakış Açısı (Şa'rânî Örneği)*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2015.

Babanzâde, Bağdatlı İsmail Paşa. *Hediyyetü'l-Ârifin Esmâu'l-Müellifin ve Âsâru'l-Musannifîn*. Lübnan: Daru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, 1951.

Bûalâkî, Hirâs. *Mevsûatü A'lâmi'l-Ulemâ ve'l-Udebâi'l-Arab ve'l-Müslimîn.* Tunus: Câmiatu Zeytûniyye, 2008.

Burhânpurlu, Şeyh Nizâm vd.(Heyet). *Fetâvâ-i Hindiyye.* Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.

Caner, Abdurrahman. *`Abdulvehhâb eş-Şa`rânî'nin Mîzânu'l-Kubrâ Adlı Eserine Göre Teşdîd ve Tahfîf.* Yüksek Lisans Tezi, Bingöl Üniversitesi, 2014.

Cezirî, Abdurrahman. *Kitâbü'l-Fıkh ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a.* Mısır: Ticâriyyetü'l-Kübrâ, t.y..

Çelebi, Kâtip. *Keşfu'z-Zunûn.* Beyrut: Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arabiyye. t.y..

Dali, Muhammed Sabri. *el-Hitâbu's-Siyâsiyyi's-Sûfî fî Mısra: Kırae fî Hitâbi Abdilvehhâb eş-Şa'rânî li's-Sultati ve'l-Müctema`*. Kahire: Dâru'l-Kütübi ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2004.

Derdîr, Ebû'l-Berekât Ahmed b. Muhammed b. Ahmed. *eş-Şerhu's-Sagîr ala Akrabi'l-Mesâlik ilâ mezhebi'l-İmâm Mâlik.* Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2013.

Dımeşkî, Abdurrahmân Osman eş-Şâfiî. *Rahmetü'l-Ümme fi'htilâfi'l-Eimme*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.

Döndüren, Hamdi. "Îlâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 61-62. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Ezherî, Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbu'l-Luğa.* thk. Abdusselâm Serhân Muhammed Ali en-Necâr. Kahire: Dâru'l-Mısriyye li't-Te'lîf ve't-Tercüme, t.y..

Fergâlî, Abdülhafız. *Abdülvehhâb eş-Şa'rânî: İmâmü'l-Karni'l-Aşir.* Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1985.

Fîruzâbâdî, Mecduddîn Muhammed Yâkûb. *Kâmûsu'l-Muhît.* Beyrut, Müessesetu'r-Risâle, 1993.

Gazzî, Necmeddin. *el- Kevâkibü's-Sâire.* thk. Cebrail Süleyman Cebbur. Beyrut: Darü'l-Âfâki'l-Cedide, 1979.

Gökçe, Ferhat. *Şa'rânî ve Hadisleri Değerlendirmede Mîzân Yöntemi*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2004.

Haskefi, Alâüddin Muhammed b. Alî b. Muhammed. *Dürru'l-Muhtâr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.

İbn Abidin, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdilaziz Âbidîn ed-Dımeşkî. *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, Beyrut: y.y., 1992.

İbn Fâris, Ebu'l-Hasen Ahmed. *Mucemu Mekâyisi'l-Luga*. (thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn). Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1998.

İbn İyâs, Ebu'l-Berekât Muhammed b. Ahmed. *Bedâiu'z-Zuhûr fî Vekâii'd-Dühûr*. thk. Muhammed Mustafa. Kahire: el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kütüb, 1982.

İbn Manzûr, Cemâluddîn Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrem. *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dâru's-Sadr, t.y..

İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî. *Bidâyetü'l-Mücteh*id *ve Nihâyetü'l Muktesid*, (Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Meârif, 2012).

İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî. *el-Beyân ve't-Tahsîl*, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmiyye, 1988.

İsfehânî, er-Râgıp. *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Safvan Adnan Dâvudî, Beyrut: Dâru'ş-Şamiyye, 1992.

Kaplan, Hayrettin. "Şa'rânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 347-350. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâi'u's-Sanâi`*. (Beyrut: y.y., 1986).

Kaşıkçı, Osman. "Radâ`". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34: 384-386. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Kayrevânî, Ebû Muhammed Abdullah b. Ebî Zeyd Aburrahman. *Metnü'r-Risâle fi'l-Fıkhi'l-Mâlikiyye*, (Fas: y.y., 1994).

Koca, Ferhat, *İslâm Hukuk Tarihinde Selefî Söylem -Hanbelî Mezhebi-*, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2002.

Kurşun, Zekeriya. "el-Hâc Ömer". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14: 417-419. İstanbul; TDV Yayınları, 1996.

Makdisî, İbn Kudâme Şemsüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ahmed el-Makdisî. *el-Mukni`*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y..

Makdisî, İbn Kudâme Şemsüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ahmed el-Makdisî. *el-Muğnî*. Mısır: Mektebetü'l-Kahire, 1968.

Malîcî, Muhammed Muhyiddin. *el-Menâkibu'l-Kübrâ Tezkiretu Uli'l-Elbâb fî Menâkibi'ş-Şa'rânî,* Kâhire: y.y., 1350.

Merginânî, Burhâneddin Ali b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî. *el-Hidâye*. Kahire: Daru's-Selam, 2000.

Mevsîlî, Ebu'l Fazl Mecdüddin Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd el-Mevsîlî. *el-İhtiyâr li-Ta'lili'l-Muhtâr,* İstanbul: Çağrı Yayınları, 1987,1993 2007.

Meyan, A. Faruk. *Dört Hak Mezhebin Büyük Fıkıh Kitabı,* İstanbul, 1980.

Meydânî, Abdülganî b. Ebi Talib b. Hammâde el-Guneymî ed-Dımeşkî. *el-Lübâb fî şerhi'l-Lübâb,* Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut. t.y.

Muhibbî, Muhammed. *Hulâsâtü'l-Eser fî A'yâni'l-Karni'l-Hâdî Aşer*. (Beyrut : Daru Sadr, t.y.).

Münâvî, Zeynüddin Abdürraûf ibn-i Ali. *el-Kevâkibü'd-Dürriyye fi Terâcimi's-Sûfiyye.* thk. Abdülhamid Salih Hamdan. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, t.y..

Nesefî, Ebü'l-Berekât, Ebu Hafs Necmüddin Ömer b. Muhammed b. Ahmed. *Kenzü'd-Dekâik*. Medine: Dâru's-Serac, 2011.

Nevevî, el-imâm ebî Zekeriyyâ b. Şeref. *Muğni'l-Muhtâc alâ metni minhâci't-Tâlibîn.* Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.y..

Nevevî, el-imâm ebî Zekeriyyâ b. Şeref. *El-Mecmu` şerhu'l-mühezzeb.* Beyrut: Daru'l-Fikr, t.y..

Serahsî, Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed, *el-Mebsût*, Beyrut: Daru'l-Mârife, 1993.

Seyyid Mahmud, es-Seyyid Muhammed. *XVI. Asırda Osmanlı Eyâleti*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1990.

Sürûr, Tâhâ Abdulbâkî. *eş-Şa'rânî vet-Tasavvufi'l-İslâmî*. Matbaatü'l-İlm, Kahire yy.

Şa`rânî, Abdülvehhâb. *el-Ahlâku'l-Matbûliyye*, (thk. Abdulhalîm Mahmud), I-III, es-Sakâfetu'l-İslâmiyyetu'l-Asîle, Kahire, Matbabaatu Hassân, t.y.

Şa`rânî, Abdülvehhâb. *Keşfu'l-Hicâb ve'r-Rân an Vechi Esileti'l-Cân,* Beyrut: Dâru İbn Zeydûn, t.y..

Şa`rânî, Abdülvehhâb. *Keşfu'l-Gumme an Cemîi'l-Umme,* I-II., Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1988.

Şa`rânî, Abdülvehhâb. *Letâifu'l-Minen ve'l-Ahlâk fî Vücûbi't-Tahaddus bi-Nimetillâh ale'l-İtlâk.* (thk. Sâlim Mustafa el-Bedrî). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.

Şa`rânî, Abdülvehhâb. *Levâkihu'l-Envâri'l-Kudsiyye fî Beyâni Uhûdi'l-Muhammediyye.* Kahire: Matbaatu'l-Meymeniyye, 1892.

Şa`rânî, Abdülvehhâb. *Minahu'l-Minne fi't-Telebbüs bi's-Sünne.* (thk. Abdulvâris Muhammed Ali). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.

Şa`rânî, Abdülvehhâb. *Mîzânü'l-Kübrâ.* Mısır: Kesteliyye Matbaası, 1862.

Şa'rânî, Abdülvehhâb. *Muhtasaru'l-i'tikâd li'l-imâmi'l-Beyhakî,*. (Kahire: Dâretü'l-Karaz, 2008).

Şa`rânî, Abdülvehhâb. *et-Tabakâtu's-Suğrâ*. (thk. Abdulkadir Ahmed Atâ). Kahire: Mektebetu'l-Kâhire, 1990.

Şa`rânî, Abdülvehhâb. *et-Tabakâtu'l-Kübrâ (Levâkihu'l-Envâr fî Tabakâti'l-Ahyâr).* I.II., (thk. Halil Mansur). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

Şa`rânî, Abdülvehhâb. *Tenbîhu'l-Muğterrîn fi'l-Karni'l-Âşir alâ mâ Halefehu fîhi Selefehumu't-Tâhir,* Kahire: el-Matbaatu'l-Meymeniyye, 1310.

Şenel, Abdülkadir. "Kastallânî, Ahmed b. Muhammed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24: 583-584. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Şirbînî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. *Muğni'l-Muhtac ilâ ma'rifeti Elfâzi'l-Minhâc.* Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.

Şîrâzî, Ebû İshâk b. İbrâhîm b. Ali. b. Yûsuf. *el-Mühezzeb.* Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Tenuhî, Ebû Said Abdüsselam b. Said b. Habib. *Müdevvenetü'l-Kübrâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.

Yaman, Ahmet. "Zıhâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44: 387. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Yiğit, İsmail. S*iyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam tarihi: Memlükler (648-923/1250-1517)*. İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 1991.

Zirikli, Hayrüddin İbn Fâris. *el-A'lâm*, Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, y.y., 2002.

Zuhaylî, Vehbe. *el-Fıkhu'l-Hanbelîyyü'l-Müyesser,* Dımeşk: Dâru'l-Kalem, 1997.

Zuhaylî, Vehbe. *Mevsûatü'l-Fıkhi'l-İslâmiyye ve'l-Kazâya'l-Muâsır*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2010.